

**Хмельницький університет управління та права
імені Леоніда Юзькова
Кафедра кримінального права та процесу
Хмельницький місцевий осередок
Громадської організації
«Всеукраїнська асоціація кримінального права»**

ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

ЗБІРНИК ТЕЗ

**Всеукраїнської заочної науково-практичної
конференції**

15 травня 2020 року

**ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ
2020**

*Рекомендовано до видання вченою радою
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова.
Протокол № 10 від 24 червня 2020 року.*

З 36   **Засади функціонування кримінальної юстиції** : збірник тез Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 15 травня 2020 року). – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. – 113 с.

У збірнику розміщено тези доповідей, подані на Всеукраїнську заочну науково-практичну конференцію «Засади функціонування кримінальної юстиції», що відбулась у Хмельницькому університеті управління та права імені Леоніда Юзькова 15 травня 2020 року.

Збірник розрахований на наукових та науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів і наукових установ, студентів, аспірантів та докторантів, практичних працівників і широкий читацький загал.

Організаційний комітет Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції «Засади функціонування кримінальної юстиції» не завжди поділяє думку учасників конференції.

У збірнику максимально точно збережена орфографія, пунктуація та стилістика, які були запропоновані учасниками конференції.

Повну відповідальність за достовірність та якість поданого матеріалу несуть учасники конференції, їхні наукові керівники, рецензенти та структурні підрозділи вищих навчальних закладів і наукових установ, які рекомендували ці матеріали до друку.

ЗМІСТ

ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

БОРИСОВ В.І., ЄВТЄЄВА Д.П. Щодо тлумачення поняття «злочин, пов'язаний із домашнім насильством»	5
ЗАХАРЧУК В.М. Бездіяльність, як спосіб вчинення самовільного зайняття земельної ділянки	9
НАВРОЦЬКА В.В. Закриття кримінального провадження щодо неповнолітніх із застосуванням примусових заходів виховного характеру	13
НАЛУЦИШИН В.В. Дотримання принципу захисту психічно хворих осіб в кримінальному законодавстві держав Балтії	16
НІКІФОРОВА Т.І. Реформування системи перегляду довічного позбавлення волі	19
ПЛИСЮК Н.М. Злочини проти людства в міжнародному кримінальному праві	22
ФЕДОТОВА Г.В. Забезпечення принципів законодавчої техніки у запровадженні кримінального проступку	25

ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

АВДЄЄВА Г.К. Проблеми реалізації принципу змагальності сторін та свободи в поданні ними суду висновків експерта	29
БРИЧ Л.П. Законність втручання у права та свободи людини та їхнього обмеження у кримінальному провадженні в інтерпретації ЄСПЛ	33
ВОЛКОТРУБ С.Г. Підстави та умови затримання в кримінальному провадженні	38
ГАРМАТЮК В.О. Засади кримінального провадження щодо корупційних злочинів	40
ГЕТЬМАН Г.М. Реалізація принципу змагальності у кримінальному провадженні: сучасні реалії	45
КАЛІНОВСЬКА М.О. Реалізація засади верховенства права під час застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні	47
КАРНАУХ С.К. Невідкладні слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні	50
КРУШИНСЬКИЙ С.А. Вплив засади публічності на форми обвинувачення у кримінальному провадженні	54

НАВРОЦЬКА В. В. Проблемні питання відновлення матеріалів кримінальних проваджень, втрачених на тимчасово окупованих чи непідконтрольних Україні територіях	58
НАЛУЦИШИН В. В. Досудове провадження у кримінальних справах: досвід держав європейського союзу.....	62
ПРОЦИК Л. С. Нормативно-правове забезпечення соціального захисту учасників бойових дій	65

ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ

ХМЕЛЕВСЬКА Н.В. Особливості здійснення правосуддя в період карантину	70
---	----

ПРИНЦИПИ ТА ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ТУРОВЕЦЬ Ю.М. Морально-етичні проблеми професійної діяльності адвоката.....	74
--	----

ЗАСАДНИЧІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИКИ

ГОЛДЗІЦЬКИЙ К.А. Методика розслідування злочинів пов'язаних з соціальною інженерією	79
КРАВЧУК О. В. Окремі питання державної уніфікації методик проведення судових експертиз відповідно до загальноприйнятих міжнародних стандартів.....	82
ПАЛАМАРЕНКО Б.О. Сучасний стан розвитку науки криміналістики в контексті розвитку держави	86

ЗАСАДНИЧІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНОЛОГІЇ

БАЙДАЛІНОВА А.Ю. Метод девіктимізації як основа запобігання професійній віктимізації в Україні.....	90
ВИГОВСЬКИЙ Д.Л. Роль релігійного фундаменталізму в детермінації злочинів, пов'язаних з міжнародним тероризмом	93
ГОЛІНА В.В. Стратегія скорочення злочинності: новітні підходи до її запобігання	95
ШРАМКО С.С., КАЛІНІНА А.В. Стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів як прояв соціального контролю над злочинністю.....	99
КОЛОДЯЖНИЙ М.Г. Стандарти у сфері запобігання злочинності в Україні	102
ЛІСНИЧЕНКО Л.В. Нормативно-правове регулювання діяльності органів Національної поліції України в сфері планування територій.....	106
МОРОЗ М.А. Проблеми визначення категорії «протидія злочинності» в сучасній кримінології	110

ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Борисов Вячеслав Іванович,

радник при дирекції Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України,

Євтсева Дарина Петрівна,

в.о. заступника директора з наукової роботи Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, кандидат юридичних наук

ЩОДО ТЛУМАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЗЛОЧИН, ПОВ'ЯЗАНИЙ ІЗ ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ»

Законом України № 2227-VIII від 06.12.2017 р. до Кримінального кодексу (далі – КК) України було введено норму ст. 126-1, що передбачає відповідальність за домашнє насильство. Окрім того, у КК України (ст. 91-1) та у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК) з'явилося поняття «злочин, пов'язаний із домашнім насильством». Зокрема, п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК передбачено, що кримінальне провадження закривається у разі, якщо потерпілий, а у випадках, передбачених цим Кодексом, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, крім кримінального провадження щодо злочину, пов'язаного з домашнім насильством.

У зв'язку з прийнятими змінами у судовій практиці виникають такі питання: 1) чи можна вважати поняття «злочин, пов'язаний із домашнім насильством», яким встановлюється обмеження для закриття кримінального провадження у разі відмови потерпілого від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, відсилочною нормою до змісту ст. 126-1 КК, чи це поняття є оціночним; 2) при встановленні змісту поняття «злочин, пов'язаний із домашнім насильством» слід виходити із конкретних фактичних обставин вчиненого насильства щодо особи, чи з юридичної оцінки (кваліфікації) дій винуватця? [1].

Поняття «злочин, пов'язаний із домашнім насильством» законодавчо не визначено, а його тлумачення викликає труднощі на практиці. Натомість поняття «домашнє насильство» є визначеним як у КК України, так і у Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 № 2229-VIII, причому ці визначення різняться між собою.

Диспозиція норми ст. 126-1 КК «Домашнє насильство» є описовою і сформульована законодавцем таким чином: «домашнє насильство, тобто

умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи».

Водночас поняття «домашнє насильство» у Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р. № 2229-VIII (далі – Закон № 2229-VIII) визначено як «діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь».

При дослідженні розглядуваного питання доцільно звертатися й до Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству (Стамбульської конвенції). І хоча досі вона не є ратифікованою в Україні, проте законодавець приймав Закон № 2227-VIII із внесенням змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації саме її положень.

Згідно з п. b ст. 3 Конвенції «домашнє насильство» означає всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в лоні сім'ї чи в межах місця проживання або між колишніми чи теперішніми подружжями або партнерами, незалежно від того, чи проживає правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні або незалежно від того, чи проживав правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні. Відповідно до ст. 53 сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб належні обмежувальні або захисні приписи були доступними для жертв усіх форм насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції.

Співставлення понять домашнього насильства, закріпленого в ст. 126-1 КК з одного боку, та в Законі № 2229-VIII й Стамбульській Конвенції – з другого, дає змогу зробити висновок, що у КК воно сформульовано вужче і не охоплює сексуального насильства, а також несистематичних випадків психологічного, економічного та фізичного насильства.

Формулювання поняття «злочин, пов'язаний із домашнім насильством» наводить на висновок, що воно є ширшим за поняття «домашнє насильство» у ст. 126-1 КК і його слід тлумачити в контексті домашнього насильства у розумінні Закону № 2229-VIII. Поняття «злочин, пов'язаний із домашнім

насильством», може полягати не лише у діянні, передбаченому ст. 126-1 КК, а й в інших діяннях, що мають ознаки домашнього насильства у розумінні Закону № 2229-VIII, зокрема у примушуванні до шлюбу (ст. 151-2 КК), зґвалтуванні (ст. 152 КК), сексуальному насильстві (ст. 153 КК), примушуванні до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК), розбещенні неповнолітніх (ст. 156 КК). Окрім того, такий злочин може виражатися й в інших суспільно небезпечних діяннях, що містять ознаки поняття «домашнє насильство» у розумінні Закону № 2229-VIII, й водночас не мають систематичного характеру. Як приклад можна навести умисне вбивство одного з подружжя іншим із ревнощів (ч. 1 ст. 115 КК України).

Така позиція підтримується у науці, зокрема, М.І.Хавронюком та О.О. Дудоровим [2, с. 46], К.А. Новіковою [3, с.56]. Як зауважують М.І. Хавронюк та О. О. Дудоров, у ст. 91-1 КК мова йде не про злочин «домашнє насильство», передбачений ст. 126-1 КК, а про ширше поняття – «злочин, пов'язаний з домашнім насильством». Зробивши синтез поняття домашнього насильства із Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству», із поняттям у диспозиції ст. 126-1 КК, дослідники визначили такі ознаки злочину, пов'язаного з домашнім насильством. Це будь-який злочин, що: 1) полягає у фізичному, сексуальному, психологічному або економічному насильстві; 2) вчиняється в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа; 3) наслідками якого є фізичні або психологічні страждання, розлади здоров'я, втрата працездатності, емоційна залежність або погіршення якості життя потерпілої особи; 4) вчиняється систематично (ця ознака не стосується випадків вчинення злочину, який характеризується трьома попередніми ознаками, але водночас містить ознаки іншого злочину проти життя, здоров'я чи волі особи). При цьому не має значення, визначені ці ознаки у відповідній статті (частині статті) КК як ознаки основного чи кваліфікованого складу злочину [2, с. 46].

Таким чином, поняття «злочин, пов'язаний із домашнім насильством», яким встановлюється обмеження для закриття кримінального провадження у разі відмови потерпілого від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, не відсилає виключно до змісту ст. 126-1 КК. Цим поняттям можуть охоплюватися й низка інших суспільно небезпечних діянь, що підпадають під ознаки поняття «домашнє насильство» у розумінні Закону № 2229-VIII.

Оскільки «злочин, пов'язаний із домашнім насильством», може виражатися як у діяннях, що підпадають під ознаки як ст. 126-1 КК, так і інших

статей КК, при встановленні змісту поняття «злочин, пов'язаний із домашнім насильством» слід виходити із конкретних фактичних обставин вчиненого насильства щодо особи з урахуванням ознак поняття «домашнє насильство» у розумінні Закону № 2229-VIII.

Наведений висновок [4] набув відображення у постанові від 12.02.2020 р., в якій Об'єднана палата Касаційного кримінального суду Верховного Суду відмітила, зокрема, таке: формулювання поняття «злочин, пов'язаний із домашнім насильством» є ширшим за поняття «домашнє насильство» у нормі ст. 126-1 КК і може полягати не лише у вчиненні цього злочину, а й в інших суспільно небезпечних діяннях, які мають ознаки домашнього насильства. За такого підходу поняття «злочин, пов'язаний із домашнім насильством» не є відсилючим, у розумінні законодавця має комплексний характер й регламентується у різних сферах суспільних відносин. Тому при встановленні змісту згаданого поняття слід виходити з конкретних фактичних обставин справи, а не тільки з кваліфікації дій винуватця. У контексті зазначеного «злочин, пов'язаний із домашнім насильством» слід вважати будь-яке кримінальне правопорушення, обставини вчинення якого містять хоча б один із елементів, перелічених у ст. 1 Закону № 2229-VIII, незалежно від того, чи вказано їх у відповідній статті (частині статті) КК як ознаки основного або кваліфікованого складу злочину.

Таким чином, проаналізувавши комплексний характер домашнього насильства та виходячи з тлумачення закону, до злочину, пов'язаного з домашнім насильством, на який поширюється заборона у п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК, Верховний Суд відносить не тільки злочин, передбачений ст. 126-1 КК, та злочин, який містить обставину, що обтяжує кримінальну відповідальність «вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах», а й кримінальне правопорушення з ознаками діяння (дії або бездіяльності), поняття якого визначено у ст. 1 Закону № 2229-VIII [5].

Вбачається, що таке рішення Верховного Суду зумовить в подальшому однакове розуміння розглядуваного питання у судовій практиці.

Література:

1. Звернення вченого секретаря Науково-консультативної ради при Верховному Суді Л. М. Лобойка судді Касаційного кримінального суду Верховного Суду Н. О. Марчук до члена Науково-консультативної ради при Верховному Суді В. І. Борисова про підготовку науково-правового висновку щодо тлумачення поняття «злочин, пов'язаний із домашнім насильством» від 23.12.2019 № 133/0/27-19.
2. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел

Кримінального кодексу України) / за ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваїте, 2019. 288 с.

3. Новікова К. А. Кримінально-правова характеристика обмежувальних заходів. Матеріали наукової конференції за результатами роботи фахівців Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України за фундаментальними темами у 2018 р. (м. Харків, 26 берез. 2019 р.) / редкол.: В. С. Батиргарєєва, В. І. Борисов, Д. П. Євтєєва та ін. Харків: Право, 2019. 212 с.
4. Науково-правовий висновок щодо тлумачення поняття «злочин, пов'язаний із домашнім насильством», підготовлений членом Науково-консультативної ради при Верховному Суді В. І. Борисовим разом із Д. П. Євтєєвою відповідно до ст. 46 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» на доручення вченого секретаря Науково-консультативної ради при Верховному Суді Л. М. Лобойка (вих. лист від 24.01.2020 р. № 41-02-35).
5. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 453/225/19 (провадження № 51-4000кмо19) від 12.02.2020 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87602679>.

Захарчук Віктор Миколайович

доцент кафедри кримінального права та процесу

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,

кандидат юридичних наук, доцент

БЕЗДІЯЛЬНІСТЬ, ЯК СПОСІБ ВЧИНЕННЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЙНЯТТЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ

В теорії кримінального права злочинна бездіяльність традиційно розуміється як це пасивна форма поведінки особи, що полягає в невчиненні нею конкретної дії (дій), які вона повинна була й могла вчинити за певних умов.

У науковій літературі висловлена позиція, що самовільно захопити земельну ділянку шляхом бездіяльності неможливо. Так, на думку О.І. Бородкіна, відсутній такий склад злочину, наприклад, в тому разі, коли особа після закінчення строку дії договору оренди не звільняє орендовану нею земельну ділянку. Він вважає, що в даному разі має місце не самовільне зайняття земельної ділянки, а таке земельне правопорушення, як порушення строків повернення тимчасово зайнятих земель або невиконання обов'язків відносно приведення земель у стан, придатний для використання

за призначенням (ст. 54 КУпАП), об'єктивна сторона якого полягає в бездіяльності [1, с. 6]. Погоджуючись у цілому із запропонованим положенням, О.О. Дудоров вказує, що певна протиправна бездіяльність особи, якій можуть передувати цілком правомірні вчинки, здатна заподіяти власнику (законному користувачеві) земельної ділянки не меншої шкоди, ніж активна поведінка – дії, які згідно з чинною редакцією ст. 1971 КК України мають розцінюватись як самовільне зайняття земельної ділянки. Тому, на його думку, одним із шляхів вдосконалення диспозиції ч. 1 ст. 1971 КК України могло б стати охоплення нею випадків незаконного утримування земельних ділянок [2, с. 33]. Тобто він пропонує криміналізувати пасивну поведінку, яка означає не засноване на законі або договорі збереження контролю над земельною ділянкою.

Справді, в такому разі особі не потрібно вчиняти активні дії, щоб заволодіти земельною ділянкою, адже вона нею і так володіє, тому для цього достатньо її бездіяльності. Але така бездіяльність є можливою саме завдяки попереднім умовам та активним діям – використанням земельної ділянки на законних підставах, що здійснювалось цією ж особою раніше. Тобто в даному разі має місце ситуація, коли пасивна поведінка особи безпосередньо не породжує злочинного результату, але, як вказує А.І. Бойко, підігрує вже складеним умовам і полягає у невиконанні певного обов'язку, а також є тривалою і безперервною [с. 128].

Однак з позицією О.О. Дудорова не можна повністю погодитись, оскільки якщо особа лише не повертає земельну ділянку, в її діях відсутні ознаки складу самовільного зайняття земельної ділянки, адже не здійснюється фактичне використання земельної ділянки і власникові не створюються перешкоди у доступі до неї. Тому самовільне зайняття земельної ділянки шляхом бездіяльності неможливе.

Але необхідно зауважити, що трапляються випадки, коли після закінчення строку дії договору оренди колишні орендарі не лише не звільняють земельну ділянку (бездіяльність), але і надалі продовжують її фактичне використання, яке переважно полягає у вирощуванні сільськогосподарських культур. Зважаючи на те, що використання землі є платним, то внаслідок таких дій власникам земельних ділянок спричиняється шкода, яка полягає в неотриманні прибутку від користування належним їй майном. Однак чи буде в таких випадках самовільне зайняття земельної ділянки? Для відповіді на це питання необхідно проаналізувати відносини, що пов'язані з орендою землі.

Відповідно до Закону України від 6 жовтня 1998 року № 161-XIV «Про оренду землі» однією із підстав припинення договору оренди землі є закінчення строку, на який його було укладено. У такому разі орендар зобов'язаний повернути орендодавцеві земельну ділянку на умовах, визначених договором. Якщо ж орендар продовжує користуватися земельною ділянкою після

закінчення строку договору оренди і за відсутності протягом одного місяця після закінчення строку договору листа-повідомлення орендодавця про заперечення у поновленні договору оренди землі, такий договір вважається поновленим на той самий строк і на тих самих умовах, які були передбачені договором. У цьому випадку в місячний строк має бути укладена додаткова угода про поновлення договору оренди із власником земельної ділянки або із уповноваженим керівником органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування [4]. Тобто реалізація права на поновлення договору оренди можлива лише за наявності згоди власника земельної ділянки шляхом укладення додаткової угоди. Якщо ж договір оренди після закінчення строку його дії протягом одного місяця не було поновлено, він вважається таким, що припинив дію у зв'язку із закінченням строку, на який його було укладено. За таких умов колишній орендар втрачає правові підстави для подальшого використання земельної ділянки.

З урахуванням наведеного, в разі, коли після закінчення строку дії договору оренди землі його не було поновлено чи продовжено на новий строк і орендар не звільняє земельну ділянку та продовжує використовувати її далі, має місце її незаконне утримування. Таке утримування має місце і в усіх інших випадках використання земельної ділянки, що була надана особі в передбаченому законом порядку після закінчення строку користування нею. При цьому утримування обов'язково має полягати в активних діях – використанні земельної ділянки, створенні перешкод законному володільцю або власнику в доступі до неї тощо.

Однак зважаючи на те, що поняття «утримування земельної ділянки» є оцінним, а також на те, що свого часу пропозиція передбачити в ст. 197¹ КК України відповідальність за вчинення будь-яких дій, що свідчать про утримування земельної ділянки, була відхилена, видається необхідним у вказаних випадках вести мову не про незаконне утримування земельної ділянки, а про її самовільне зайняття. Це пов'язане з тим, що фактично незаконне утримування також полягає у використанні земельної ділянки без відповідного рішення органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування про її передачу в оренду та за відсутності вчиненого правочину щодо такої земельної ділянки, що цілком охоплюється законодавчим визначенням поняття «самовільне зайняття земельної ділянки». Тому будь-які випадки незаконного утримування земельної ділянки, що була надана особі на законних підставах шляхом її використання після спливу строків користування нею, не можна розглядати як порушення строків повернення тимчасово зайнятих земель (ст. 54 КУпАП), що полягає у бездіяльності, а слід кваліфікувати як самовільне зайняття і за умови заподіяння такими діями значної шкоди законному володільцю або власнику земельної ділянки, винну особу слід притягувати до відповідальності за ч. 1 ст. 197¹ КК України.

Як приклад, можна навести наступний випадок із судової практики. Особа_2 після закінчення строку дії договорів оренди в період з червня по вересень 2010 року без укладення додаткового договору про продовження строку договору оренди земельної ділянки та належного оформлення документів на право власності на земельну ділянку, продовжував займати земельну ділянку для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, чим заподіяв шкоду в розмірі 72982,80 грн. У результаті Особа_2 був визнаний винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 197¹ КК України [44].

З урахування наведеного самовільним зайняттям земельної ділянки слід визнавати будь-які дії особи, які свідчать про фактичне заволодіння або заволодіння та використання земельної ділянки за відсутності рішення органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування про передачу земельної ділянки у власність або надання у користування, або за відсутності вчиненого правочину щодо відчуження земельної ділянки чи надання права на неї або інших юридичних фактів, що підтверджують наявність права на зайняття земельної ділянки.

Література:

1. Бородкин А. «Самовольное занятие земучастков»: вопросы квалификации и отграничения / Юридическая практика. 2008. № 23. С. 5–10.
2. Дудоров О.О. Кримінально-правова характеристика самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва / Вісник Верховного Суду України. 2007. № 12. С. 29–36.
3. Бойко А. И. Преступное бездействие. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. 320 с.
4. Про оренду землі : Закон України від 06 жовтня 1998 року № 161-XIV / Відомості Верховної Ради України. 1998. № 46–47. Ст. 280.
5. Вирок Криничанського районного суду Дніпропетровської області у справі №1-159/18 за 2018 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/12767455>.

Навроцька Віра Вячеславівна,

*доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, доцент*

ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ

Світове співтовариство стурбоване пошуком та напрацюванням адекватних та, водночас, гуманних й ефективних заходів боротьби із злочинністю неповнолітніх. Майже усі держави, для яких актуальність цієї проблеми очевидна, при удосконаленні кримінального матеріального та процесуального законодавства керуються загальновизнаним положенням про те, що права й гарантії, що їх надають неповнолітнім порушникам закону, повинні передбачати більш високий ступінь захисту від кримінального переслідування. Згідно принципів Конвенції ООН з прав людини, Пекінських правил, Керівних принципів ООН для попередження злочинності серед неповнолітніх створені спеціальні інститути кримінального та кримінального процесуального права, що передбачають особливий порядок правосуддя у справах неповнолітніх.

Українське правосуддя у справах неповнолітніх орієнтується на пріоритетне положення п.18.1 Пекінських правил, що містить рекомендацію застосовувати до неповнолітніх порушників весь діапазон альтернативних заходів відповідальності.

Встановлення можливості виправлення неповнолітнього шляхом застосування примусових заходів виховного характеру має вирішальне значення для позитивного вирішення питання про вирішення питання про закриття кримінального провадження.

Ця обставина передбачає оцінку діяльність суду, а, відтак, викликає найбільші складнощі у правозастосувача. Окремі науковці пов'язують визначення можливості виправлення особи з певним елементом ризику. Висновок про можливість виправлення особи має прогностичний характер. Вочевидь, достовірність передбачення поведінки винного залежатиме від того, наскільки детально встановлені та проаналізовані усі ознаки, що характеризують в сукупності обставини справи (особливості діяння, його мотивацію, ступінь участі особи у злочині тощо) та дані про її особу.

Встановлення можливості виправлення неповнолітнього за допомогою примусових заходів виховного характеру відбувається шляхом доказування різних обставин. Зазвичай про це може свідчити відсутність

судимості в минулому, навчання чи залучення до праці, нормальна поведінка в побуті, намагання загладити заповідяну шкоду. І, навпаки, про можливість виправлення та перевиховання такої особи свідчить у свідомості стійких антисоціальних установок, звичок, що створюють реальну можливість анти-суспільної поведінки (зокрема, пияцтва, вживання наркотичних засобів).

В понятті «можливість виправлення неповнолітнього без ізоляції від суспільства» слід розрізняти суб'єктивні та об'єктивні критерії. З суб'єктивної сторони ця можливість залежить від обставин, що характеризують особу підлітка та вчинене ним діяння, а з об'єктивної – від наявності «здорової» побутової та сімейної обстановки, навчального чи трудового колективу.

Найбільш повне уявлення про особу допомагає скласти з'ясування обставин, що обтяжують чи пом'якшують покарання (ст.66, 67 КК України). Формально ці обставини не повинні відігравати роль при прийнятті судом рішення про закриття кримінального провадження із звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру. Однак фактично багато з них (неповноліття винного, вагітність, вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших життєвих обставин тощо) враховуються судом при оцінці зібраних доказів та свідчать на користь можливого (або неможливого) виправлення підлітка без покарання.

Із змісту закону (ч.1 ст.97 КК України) випливає, що суд повинен прийти до переконання про можливість виправлення неповнолітнього примусовими заходами виховного характеру. Водночас в законі не вирішені такі важливі для практики питання як підстави обрання судом конкретного примусового заходу виховного характеру, строк дії розглядуваних заходів. При виборі примусового заходу виховного характеру суд повинен враховувати не тільки характер та ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину, скільки особистість винного та можливість його виправлення шляхом застосування цих заходів.

Обговорюючи питання про можливість застосування примусових заходів виховного характеру, суд прогнозує поведінку підлітка у період їх застосування. Якщо внаслідок такого прогнозу суд прийде до висновку, що виправлення неповнолітнього може бути досягнуте шляхом їх впливу, то він приймає таке рішення. Таким чином, підставою, що тягне застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру, є наявність в матеріалах кримінального провадження достатньої сукупності фактичних даних, що свідчать про можливе виправлення неповнолітнього шляхом застосування примусових заходів виховного характеру.

Визначення часу, протягом якого, на думку суду, потрібно піддавати підлітка виховному впливу, повинно ґрунтуватися на низці факторів, що характеризують ступінь педагогічної запущеності неповнолітнього,

тривалість злочинної поведінки, стійкість антисуспільних звичок, його особу, найближче оточення (які, зазвичай, не беруться до уваги при призначенні покарання).

Кримінальним кодексом не встановлено тривалість застосування примусових заходів виховного характеру, передбачених п.2 та п.3 ч.2 ст.105 КК України. Обов'язок відшкодування заподіяних майнових збитків (п.4 ч.2 ст.105 КК України) теж не підлягає обмеженню певними строками. Ця обставина, безумовно, позбавляє суд та спеціалізований державний орган не лише можливості проконтролювати виконання, але й довести невиконання неповнолітнім вказаного примусового заходу виховного характеру. Доля примусового заходу виховного характеру – застереження (п.1 ч.2 ст.105 КК України) цілком обґрунтовано відсутня в законі необхідність встановлення строку, оскільки його виконання відбувається одразу ж в судовому засіданні.

Замість чіткого визначення нижньої та верхньої межі тривалості деяких застосовуваних заходів законодавець обмежився лише вказівкою на те, що тривалість примусових заходів виховного характеру, передбачених п.2 та 3 ч.2 ст.105 КК України встановлюється судом, що їх призначає.

Окремі дослідники вказують на те, що оптимальний строк для застосування цих заходів становить один, максимум - два роки (протягом яких можна з певною мірою достовірності зробити висновок про виправлення дитини чи про її прагнення ухилитися від виконання примусових заходів виховного характеру).

Вивчення судової практики продемонструвало, що судді мають складнощі із застосуванням реальних строків виконання примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх. Часто цей строк встановлюється до повноліття.

Примусові заходи виховного характеру повинні призначатися не на конкретний строк, а до виправлення дитини. Існує думка, що «момент закінчення дії примусових заходів виховного характеру визначається або фактичним їх виконанням (навчання в школі, відшкодуванням заподіяних збитків тощо), або рішенням суду, винесеною за клопотанням самого неповнолітнього, його захисника чи законного представника».

Оскільки в законі це питання не вирішене, практика застосування йде таким шляхом, що примусові заходи виховного характеру припиняють свою дію тільки після їх виконання. Винесення ніякої спеціальної ухвали для цього не передбачено.

Налуцишин Віктор Володимирович,

*професор кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,
доктор юридичних наук, доцент*

ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ ЗАХИСТУ ПСИХІЧНО ХВОРИХ ОСІБ В КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ДЕРЖАВ БАЛТІЇ

У всьому світі більше 300 млн. людей страждають від депресії, 21 млн. від шизофренії [1] і чимало від недоумства, які потребують психіатричної допомоги, що надається в тому числі і в стаціонарних установах. У зв'язку з цим, для цієї категорії пацієнтів передбачається комплекс прав і свобод, як міжнародним, так і національним законодавством, які спрямовані на забезпечення гідності людини, його недискримінацію і подальшу інтеграцію в суспільство.

Основні (загальні) права і свободи осіб, які страждають психічними розладами, передбачені, перш за все, в Міжнародному Біллі про права людини (у Загальній декларації прав людини (ЗДПЛ, 1948 г.), Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права МПЕСКП, 1966 г.) і Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (МПГПП, 1966 г.).

На осіб, які страждають психічними розладами поширюється також ряд спеціалізованих документів ООН: Декларація про права розумово відсталих осіб (1971), Декларація про права інвалідів (1975 г.), Звід принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню чи ув'язненню в якій б то не було формі (1988 р), Принципи захисту психічно хворих осіб і поліпшення психіатричної допомоги (Принципи ПХ, 1991 р), Конвенція про права інвалідів (КПІ, 2008 року) та інші. Принципи ПХ стали рамковою основою для розвитку законодавства в галузі психічного здоров'я у багатьох країнах; вони встановлюють стандарти лікування та утримання пацієнтів у психіатричних клініках і служать захистом проти необґрунтованого недобровільного утримання людей в такого роду установах.

Зростання злочинності, проблема її інтернаціоналізації є причиною для поглибленого вивчення законодавства різних країн. На жаль, законодавство в багатьох країнах, в тому числі і вітчизняне, недосконале, тому необхідно проводити порівняльно-правовий аналіз для вдосконалення тих чи інших норм.

У деяких країнах, як в минулому, так і в даний час, питання, які пов'язані з вчиненням злочину особою, яка має психічний розлад, а також в неосудному або обмежено адекватному стані, ще не в повній мірі розроблені законодавцями. Ця проблема має особливе значення для вирішення питання

про притягнення таких осіб до кримінальної відповідальності або звільнення від неї. Ця проблема актуальна, тому що в даний час необхідно усунути вади кримінального законодавства та привести його у відповідність із сучасною ієрархією соціальних цінностей і загальноприйнятими нормами міжнародного права, забезпечити виконання принципу диференціації кримінальної відповідальності.

Рахуємо за доцільне розглянути питання забезпечення прав осіб з психічними розладами при притягненні до кримінальної відповідальності в країнах Балтії.

Так, за змістом статті 18 «Обмежена осудність» КК *Литовської Республіки*: «1. Суд визнає особу обмежено осудною, якщо під час вчинення діяння, забороненого цим Кодексом, ця особа внаслідок психічних розладів, які не є достатньою підставою визнати її неосудною, не могла повністю усвідомлювати небезпечний характер злочинного діяння або керувати своїми діями.

2. Особа, яка вчинила кримінальний проступок, злочин з необережності або умисний злочин невеликої або середньої тяжкості і визнана судом обмежено осудною, підлягає відповідальності за кримінальним законом, однак покарання, що їй призначається, може бути пом'якшене відповідно до статті 59 цього Кодексу або ця особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності і до неї можуть бути застосовані заходи карального впливу, передбачені статтею 67 цього Кодексу або примусові медичні заходи, передбачені статтею 98 цього Кодексу.

3. Особа, яка вчинила тяжкий або особливо тяжкий злочин і визнана судом обмежено осудною, підлягає відповідальності за кримінальним законом, однак покарання, що їй призначається, може бути пом'якшене відповідно до статті 59 цього Кодексу» [2].

При цьому, особи, які страждають психічними розладами, що не виключають осудності, істотно важче піддаються виправленню [3, с. 35-75]. Кримінальний кодекс Литовської Республіки передбачає застосування примусових медичних заходів. Лікування є примусовим, оскільки проводиться незалежно від бажання особи, усвідомлення нею необхідності і змісту такого лікування. Призначення примусових медичних заходів право, а не обов'язок суду. Їх призначення можливе, але не обов'язкове. Примусові медичні заходи, як і кримінальне покарання, призначаються судом, а їх виконання забезпечується силою державного примусу. Але примусові медичні заходи не відносяться до кримінального покарання.

Згідно зі статтею 14 («Обмежена осудність») КК *Латвійської Республіки*: « (1) якщо особа під час вчинення злочинного діяння через психічні розлади або розумову відсталість не могла повністю віддавати собі звіт у своїх діях або керувати ними, тобто знаходилась в стані обмеженої осудності, то

в залежності від конкретних обставин діяння суд може пом'якшити покарання, що їй призначається або звільнити цю особу від покарання. (2) До особи, визнаної обмежено осудною, суд застосовує передбачені цим законом примусові заходи медичного характеру» [4]. Психічні розлади, що не виключають осудності, породжують дефекти емоційно-вольової сфери, впливають на інтелектуальні процеси, визначають зменшену миттєву (актуальну) здатність прогнозувати наслідки своїх дій і усвідомлено керувати ними, тобто відіграють істотну роль в механізмі злочинної поведінки. При цьому особа повністю не позбавлена можливості саморегуляції (свідомості і довільності) поведінки; її здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними не втрачено зовсім, але в порівнянні з психічною нормою реально зменшена, що визначає необхідність застосування примусових заходів медичного характеру, передбачених латвійським Кримінальним кодексом.

Кримінальний кодекс іншої прибалтійської країни, *Естонської Республіки*, не містить норму про «обмежену (зменшену, часткову, пом'якшену)» осудність [5], що, на наш погляд, слід визнати логічним.

Література:

1. Сайт Всесвітньої організації охорони здоров'я: URL: <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/details>
2. Кримінальний кодекс Литовської Республіки. URL: <http://www.lithuanialaw.com/lithuanian-criminal-code-495> (дата звернення: 10.05.2020)
3. Спасенников Б.А. Принудительные меры медицинского характера: история, теория, практика. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. 412 с.
4. Кримінальний кодекс Латвійської Республіки. URL: <https://likumi.lv/ta/en/id/88966-the-criminal-law> (дата звернення: 10.05.2020)
5. Кримінальний кодекс Естонської Республіки. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/522012015002/consolide> (дата звернення: 10.05.2020)

Нікіфорова Тетяна Іванівна

*доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,
кандидат юридичних наук, доцент*

РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПЕРЕГЛЯДУ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Дискусія щодо відповідності норм вітчизняного законодавства про довічне позбавлення волі ст. 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод має давню історію. Основні її тези зводяться до того, що довічне позбавлення волі осіб без права перегляду такого вироку і перспективи дострокового звільнення суперечить ст. 3 Конвенції, тобто є нелюдським поведінням. Така позиція ґрунтується на відповідних рішеннях ЄСПЛ («Кафкарис проти Кіпру», «Вінтер та інші проти Об'єднаного Королівства», «Осалан проти Туреччини», «Лазло Магіяр проти Угорщини»). Щодо України, на мою думку, крапку у цій дискусії ЄСПЛ поставив у рішенні від 19 березня 2019 року «Петухов проти України №2» [1].

Суд визнав, що Україна з огляду на системний характер проблеми повинна реформувати свою систему перегляду покарання щодо довічного ув'язнення, вивчивши у кожному випадку, чи тривале тримання під вартою було обґрунтованим і дозволяючи довічно ув'язненим знати, що їм потрібно зробити, щоб були розглянуті їхні клопотання для звільнення і за яких умов [1].

Крім того, ЄСПЛ у багатьох рішеннях наголошує на тому, що сучасна європейська каральна політика спрямована на досягнення мети перевиховання та ресоціалізації позбавлених волі осіб, особливо в кінці довгого терміну ув'язнення. Регулювання порядку відбування довічного позбавлення волі в Україні зовсім не враховує таку мету. Суд, зокрема, вказав що Україна не впоралася із завданням надати довічникам можливість реабілітації. Україна позбавила довічно ув'язнених осіб можливості досягти прогресу, не створивши реабілітаційних та виховних програм. Держави-члени Ради Європи зобов'язані створити тюремні режими, які сприятимуть реабілітації. Натомість в Україні пожиттєво засуджені відокремлені від інших в'язнів і проводять 23 години на день у своїх камерах без нормальних активностей та взаємодії [1].

Таким чином, на мою думку, ЄСПЛ у рішенні у справі «Петухов проти України» №2 чітко визначив, що засуджені до довічного позбавлення волі в Україні позбавлені, так званого «права на надію», що є порушенням ст. 3 Конвенції, та держава зобов'язана реформувати систему перегляду довічного позбавлення волі.

Спроби такого реформування та уникнення прийняття щодо України відповідного рішення ЄСПЛ були зроблені ще в 2015 році. Так, 26 листопада 2016 року було прийнято Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заміни довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням". Президент наклав вето на цей закон, обґрунтовуючи це тим, що інститут помилування є достатньою гарантією дотримання прав довічників на перегляд справи. Проте ЄСПЛ висловив протилежну думку. Тоді вето Президента подолане не було. І вкрай негативне для України рішення ЄСПЛ «Петухов проти України №2» прийнято.

Сьогодні, враховуючи потребу швидкого реагування на висловлену ЄСПЛ необхідність реформування в Україні системи перегляду довічного позбавлення волі, було б варто прийняти вищевказаний Закон, із певними змінами.

Зокрема, пропоную внести до законодавства України наступні зміни:

«У Кримінально-виконавчому кодексі України (Відомості Верховної Ради України, 2004 р., N 3 - 4, ст. 21):

1) частину 3 статті 151 викласти в такій редакції:

«3. Засуджені до довічного позбавлення волі обов'язково залучаються до праці на території колонії»

2) в частині 6 слова «п'яти років» замінити словами «одного року»;

3) доповнити частиною восьмою такого змісту:

"8. Засудженим до довічного позбавлення волі може бути подано клопотання про його умовне звільнення від подальшого відбування покарання у виді довічного позбавлення волі після відбуття ним не менше п'ятнадцяти років призначеного покарання";

4) в абзаці 1 частини 2 статті 151¹ слова «не менш як п'яти років» замінити словами «не менш як двох років»

в абзаці 2 частини 2 статті 151¹ слова «не менш як п'яти років» замінити словами «не менш як трьох років»

5) абзац сьомий статті 152 після слів "умовно-дострокове" доповнити словами "чи умовне";

6) у частині сьомій статті 154 слова "умовно-дострокового звільнення" замінити словами "умовно-дострокового чи умовного звільнення", а слова "не менше п'яти років" - словами "не менше п'яти років або довічного позбавлення волі".

У Кримінальному процесуальному кодексі України (Відомості Верховної Ради України, 2013 р., NN 9 - 13, ст. 88):

1) частину першу статті 537 доповнити пунктами 2¹, 2² та 2³ такого змісту:

"2¹) про умовне звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі та встановлення відповідно до закону адміністративного нагляду;

2²) про направлення умовно звільненого від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі для подальшого відбування покарання, призначеного вироком;

2³) про звільнення особи від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі після закінчення строку встановленого законом адміністративного нагляду";

2) у статті 539:

у частині другій:

у пункті 1 слова та цифри "передбачених пунктами 2 - 4, 6, 7" замінити словами та цифрами "передбачених пунктами 2, 21, 3, 4, 6, 7";

у пункті 3 слова та цифри "передбачених пунктами 5, 8, 9" замінити словами та цифрами "передбачених пунктами 22, 23, 5, 8, 9".

У Законі України "Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі" (Відомості Верховної Ради України, 1994 р., N 52, ст. 455; 1995 р., N 10, ст. 64; 2004 р., N 7, ст. 49; 2005 р., N 11, ст. 198):

1) у статті 3:

доповнити пунктом "а1" такого змісту:

а1) засуджених до довічного позбавлення волі у разі їх умовного звільнення від відбування покарання";

у пунктах "б" та "в" слова "позбавлення волі" замінити словами "позбавлення волі на певний строк";

2) статтю 4 доповнити пунктом "а1" такого змісту:

"а1) ухвала суду про умовне звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі";

3) в абзаці другому частини першої статті 5 слова "щодо осіб, зазначених у пунктах "б" і "г" статті 3 цього Закону" замінити словами "щодо осіб, зазначених у пунктах "а1", "б" і "г" статті 3 цього Закону";

4) статтю 6 після частини другої доповнити новою частиною такого змісту:

"Адміністративний нагляд щодо осіб, звільнених від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі, встановлюється терміном п'ять років".

У зв'язку з цим частину третю вважати частиною четвертою.

Література:

1. Рішення ЄСПЛ у справі «Петухов проти України (№2)» від 12 березня 2019 року. URL: // <http://khp.org/index.php?id=1553066514>

Плисюк Наталія Миколаївна

*доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,
кандидат юридичних наук, доцент*

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДСТВА В МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Відповідно до пояснювальної записки Римського статуту Міжнародного кримінального суду [1], злочинами проти людства є найбільш ненависними злочинами, оскільки спричиняють дуже серйозний руйнівний вплив на людську гідність, принижують та сприяють деградації особистості.

Злочини проти людства не є ізольованими або одиничними випадками, вони є частиною або однієї урядової політики, або поширенням нелюдської поведінки, які замовчуються або виправдовуються урядом держави, або її владою.

Термін «злочини проти людства» у сучасному світі став загально-вживаним і визначається за такими критеріями: підвищена небезпека для всього суспільства, фактор тяжкості вчиненого умисного діяння, важливість порушених норм та наслідків. Зокрема, сьогодення показує, що такий вид злочинів становить підвищену небезпеку не тільки для існування держави, але й для міждержавних відносин взагалі [2].

Римський статут Міжнародного кримінального суду встановлює чотири основні міжнародні злочини, за які настає кримінальна відповідальність: геноцид, злочини проти людяності, військові злочини і злочини агресії. До цього переліку також пропонується включити й інші види злочинів, зокрема, – екоцид.

До злочинів проти людства відносять: вбивство, масове знищення людей, тортури, зґвалтування, політичне, расове або релігійне переслідування та інші нелюдські акти поведінки. Дані протиправні діяння досягають критичного рівня в злочинах проти людства лише якщо вони є частиною поширеної або систематичної практики.

Окремі нелюдські діяння такого роду а також, залежно від обставин, воєнні злочини, можуть становити собою дуже серйозні порушення прав людини. Проте, злочини проти людства та воєнні злочини відносяться до різних груп міжнародних злочинів, та воєнні злочини не підпадають під визначення злочинів проти людства.

Злочини проти людяності – це злочини, що завдають шкоди людині, її здоров'ю, добробуту, честі. Вони належать до кримінальних діянь і караються законом. Найчастіше до них відносять: вбивство, доведення до

самогубства, побої, катування, ненадання допомоги особі в небезпеці, незаконне позбавлення волі, захоплення заручників, торгівля людьми, експлуатація дітей, зґвалтування, розбещення неповнолітніх. А, відповідно, злочини проти людства заподіюють шкоду не конкретній людині, а людській спільноті, докільлю, порушують правила людського співжиття. Такі діяння є кримінально караними не тільки кримінальними законами певної держави, а й міжнародним законодавством. Це пропаганда війни, планування та ведення війни, застосування зброї масового знищення, піратство хуліганство на вулиці, наруга над могилою, жорстоке поводження з тваринами, забруднення докільля, створення злочинної організації, бандитизм, терористичний акт. Отже, злочини проти людства є одночасно злочинами проти людяності, але не всі злочини проти людяності є одночасно злочинами проти всього людства.

Держави беруть на себе зобов'язання переслідувати або видавати злочинців. Особа, обвинувачена у злочині проти людства, позбавляється права на звільнення від видачі з політичних мотивів, держави здійснюють правову допомогу в наданні доказів по звинуваченню в такому злочині. Суттєвою є обставина, що злочинець не має права вимагати захисту, посилаючись на вчинення діянь за наказом керівника, і що на нього не поширюється позовна давність. Ніхто, навіть глава держави, не володіє імунітетом від судового переслідування по звинуваченню у вчиненні такого злочину.

Н.А. Ушаков висловлює думку, що ніякої особливої міжнародної кримінальної відповідальності індивідів не існує і не може існувати. Він вважає, що не існує особливого роду кримінальної відповідальності за злочини проти людяності, і що достатньо існуючих форм кримінальної відповідальності за національними системами кримінального права [3, с.9]. Але автор не уточнює чому саме не може існувати такого виду особливої міжнародно-правової відповідальності індивідів, і навряд чи можна стверджувати, що достатньо існуючих форм кримінальної відповідальності за національними системами права.

Отже, особи, які вчинили злочин проти людяності, несуть міжнародну кримінальну відповідальність, що відображено у низці міжнародних нормативно-правових актів. Індивіди зобов'язані дотримуватись норм міжнародного права і, в разі порушення, відповідати відповідно до норм міжнародного права, навіть у випадках, коли національним законодавством держави, громадянином якої є даний індивід, передбачено інше.

Держава несе відповідальність за здійснення злочину індивідом у вигляді обмеження її суверенітету, коли злочинець видається цією державою.

Україна вже не перший рік долає безпрецедентні виклики, пов'язані з російською збройною агресією. Результатом злочинів проти людяності, вчинених під час Євромайдану у листопаді 2013 р. – лютому 2014 р., стало

вбивство щонайменше 114 людей, з яких 94 були активістами Євромайдану, ув'язнення на різний термін щонайменше кількох сотень осіб, нанесення тілесних ушкоджень більше тисячі активістам, досі не відома доля щонайменше 27 зниклих.

Російська Федерація у 2014 році окупувала Крим та розпочала криваву гібридну війну на Донбасі, загострено проблеми, які існували ще до воєнних часів, серед них - проблема безкарності. Ми вперше зіштовхнулися з такою величезною кількістю міжнародних злочинів проти миру і безпеки людства.

Як показує практика, в сучасному суспільстві важливим визнається не лише досвід якоїсь конкретної держави в даній галузі права, а й світовий досвід боротьби зі злочинами проти людяності. Це означає, що у світі для запобігання, боротьби з такими злочинами та притягнення до відповідальності створено механізм, котрий поєднує в собі надбання конкретної держави щодо гарантій забезпечення прав та свобод громадян з досягненнями інших держав щодо боротьби з такими посяганнями. Така взаємодія проявляється в правовій допомозі держав у боротьбі зі злочинністю, політичному та економічному впливі, діяльності міжнародних організацій та судів. Крім цього, держава бере на себе політичну та матеріальну відповідальність перед міжнародною спільнотою, а вищі посадовці та інші відповідальні особи також – індивідуальну кримінальну відповідальність перед світовою спільнотою. Це свідчить про суцільний осуд таких злочинів усім світом.

Література:

1. Римський статут міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588
2. Rome Statute of the International Criminal Court [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.webcitation.org/66vwVRVSf>
3. Ушаков Н.А. Международное право / Н.А. Ушаков. М.: Юристъ, 2000. 304 с.
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-14 // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26, ст.131.

Федотова Ганна Валеріївна

*начальник науково-організаційного відділу
Державний науково-дослідний інститут МВС України
доктор юридичних наук, старший науковий співробітник*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПІВ ЗАКОНОДАВЧОЇ ТЕХНІКИ У ЗАПРОВАДЖЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ

Переважання криміналізації і пеналізації в здійсненні кримінальної політики знайшло своє відображення у прийнятих законодавцем у зазначений період змінах і доповненнях до КК України, значна частина яких дозволяє судити про однобічну орієнтацію на вирішення соціальних проблем і завдань зміцнення правопорядку переважно методом посилення інтенсивності кримінально-правового впливу [1]. Натомість, слід зауважити, що на державному рівні постійно йдеться про забезпечення гарантій прав і свобод людини і громадянина та побудову європейської системи кримінальної юстиції. Крім того, на необхідність перегляду вітчизняних форм юридичної відповідальності у напрямі їх гуманізації та всебічного захисту прав і свобод громадян неодноразово у своїх рекомендаціях звертав увагу і Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) [2], практика якого визнана в Україні джерелом права [3], та який має пріоритет над національним законодавством [4].

Зокрема, відповідно до його рішень, віднесення діяння до злочину чи іншого виду правопорушення залежить не тільки від його місця у національній правовій системі, а й від характеру вчиненого діяння та ступеня обмежень прав і свобод особи, які визначаються застосованим видом стягнення (покарання) [5].

Безумовно, поширювання стандартів кримінального права певної країни або міжнародних організацій на досвід України є досить кропітким і проблематичним процесом.

Включення нових норм у КК України породжує чимало проблем узгодження їх із чинними кримінально-правовими нормами, а також у зв'язку з необхідністю їх гармонізації зі змінами в КПК України, в КУпАП України та інших законодавчих актах.

Першими та основними є принципи законодавчої техніки, зокрема дотримання вимог внутрішньої погодженості законодавства, а також цілої низки похідних від нього вимог (злагодженості нормативних актів; несуперечності в системі законодавства; логічного зв'язку між нормативними приписами тощо). Тому і не дивно, що у нашому випадку, процес запровадження кримінального проступку до кримінально-правового поля має більш як десятирічний термін.

На державному рівні ідея запровадження кримінального проступку була озвучена Національною комісією зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права (дорадчого органу при Президентові України, створеного Указом Президента України від 5 липня 2005 р. № 1049), яка заявила про пріоритетність побудови демократичної системи кримінальної юстиції. Ця діяльність повинна, на їх думку, ґрунтуватися на принципі системності і включати в себе комплексну і взаємопов'язану зміну трьох складових: кримінальне право – кримінальний процес – інституційна побудова органів досудового слідства та інших органів, які забезпечують правопорядок.

Водночас, враховуючи основні принципи сталого розвитку, всі перетворення, які відбуваються у суспільстві, мають бути спрямовані на утвердження засад гуманізму, демократії і цінностей громадянського суспільства, а також, розуміючи те, що наша країна знаходиться на шляху до євроінтеграції, особливої актуальності набувають процеси реформування кримінально-правової політики в напрямку гуманізації. Важливу складову зазначених процесів слід вбачати у запровадженні нового кримінально-правового інституту – «кримінального проступку». Як ми добре знаємо, будь-яка юридична норма, передусім нова, відображається в єдності з іншими приписами щодо регулювання суспільних відносин у певній сфері. Нова норма з'являється тоді, коли зміни в соціальному житті поступово накопичуються та досягають нового якісного стану, вимагаючи принципово нову юридичну норму. Нові суспільні відносини змінюють попередні, а нова прийнята юридична норма, яка регулює ці відносини, скасовує старі правові приписи. Тому ми розуміємо, що внесені зміни до кримінально-правових норм з метою запровадження кримінального проступку мають об'єктивні підстави, пов'язані з напрямками соціально обумовленої кримінально-правової політики у суспільстві, але потребують подальших дій щодо затвердження кримінального проступку нормами кримінального (матеріального) права.

Крім того, не слід забувати і про завдання щодо підвищення якості кримінального законодавства України, яке має забезпечуватися з урахуванням двох основних процесів сталого розвитку – динаміки і стабільності, балансу між ними. В доктрині кримінального права досить чітко сформована система принципів, отже кримінальний проступок повинен відповідати цим принципам, а принципи кримінального права мають впливати на формування та впровадження кримінального проступку в кримінальне право України.

Запровадження норм кримінального права щодо врегулювання питання кримінального проступку об'єктивно припускається саме завдяки правому опосередкуванню, яке спирається на відповідні принципи. У зв'язку з цим видається, що глибокий і всебічний аналіз сутності кримінального проступку та його подальше запровадження до кримінального законодавства буде неможливим без з'ясування тих ідейних, керівних засад (принципів),

які повинні стати ґрунтовною основою таких положень. Власне вони доповнюють характеристику кримінального проступку, як окремого діяння притаманного виключно галузі кримінального права. З цією метою пропонуємо дуалістичний підхід до розуміння системи принципів кримінального права, які доцільно упорядковувати у такий спосіб: 1) загальноправові принципи (принципи справедливості, гуманізму, верховенства права, рівності, законності, гласності, неухильності юридичної відповідальності та ін.); 2) конституційно-правові принципи (принципи, що визначають загальний стан правового регулювання суспільних відносин (розд. I Конституції України); принципи, що забезпечують реалізацію прав і свобод людини та громадянина (розд. II Конституції України); принципи, що забезпечують участь фізичних та юридичних осіб, суб'єктів владних повноважень у кримінальних процесуальних правовідносинах); 3) принципи кримінального права, які визначають структуру, методи реалізації галузі кримінального права в контексті завдань, які стоять перед ним, і відіграють важливу роль у здійсненні кримінальної політики. Разом з тим, особливу увагу при запровадженні кримінального проступку слід приділяти наступним принципам:

Принципу верховенства права, оскільки закон визначається основним джерелом права в сучасному суспільстві. Конституцією України закріплено визначальну, провідну роль закону у правовій системі, зокрема системі джерел права, його вищу юридичну силу щодо підзаконних актів;

Принципу гуманізму, який має втілюватися в гуманізації кримінально-правової політики, яка, ставлячи за мету запровадження кримінального проступку, забезпечить: відсутність покарання за кримінальні проступки у виді позбавлення та обмеження волі; зменшення кола осіб, які підлягають кримінальній відповідальності; пом'якшення тяжкості покарання; відсутність судимості як наслідку кримінальної відповідальності за кримінальні проступки; обмеження заходів, застосовуваних до осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, лише мінімально необхідними та достатніми для досягнення цілей їх виправлення та превенції;

Принципу законності, який щодо кримінального проступку має прояв у кількох вимірах, основними з яких є: 1) гарантування визначення законом діянь і встановлення рівнозначного діянню покарання; 2) гарантування застосування покарання за кримінальний проступок лише передбаченого законодавством про кримінальну відповідальність;

Принципу справедливості, який має встановлювати співмірність реакції держави на кримінальний проступок як нетяжкого кримінального правопорушення, захист прав як особи, що вчинила або могла вчинити кримінальний проступок, так і потерпілого;

Принципу диференціації кримінальної відповідальності (принцип індивідуалізації покарання щодо призначення покарання за кримінальний

проступок, зважаючи на особистісні якості осіб, які вчинятимуть такі діяння, та їх наміри щодо скоєного, визначення розміру та значення заподіяної шкоди для потерпілої особи і можливості такої шкоди бути відновленою), а також принципам гласності, рівності громадян перед законом, науковості та ін.

Множинність принципів кримінального права, їх глибинний та об'єктивний характер, відповідна спеціалізація визначають своєрідну підставу запровадження кримінального проступку до галузі кримінального права, а також зумовлюють доктринальні основи подальшого становлення кримінального проступку до обраного вектора кримінально-правової політики.

При цьому набрання чинності 01.07.2020 року Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22.11.2018 № 2617-VIII [6], зумовлене кримінальною політикою та панівною ідеологією, не повинно порушувати кодифіковану систему кримінального закону та процесів його реалізації. Зазначені процеси мають діалектично поєднуватися виключно з метою покращення кримінального законодавства.

Література:

1. Балобанова Д. О. Загальна характеристика основних тенденцій кримінальної законотворчості в Україні (2002 – 2012 pp.) / Д. О. Балабанова // Актуальні проблеми держави і права URL.: <http://www.apdp.in.ua/v69/23.pdf>. (дата звернення: 10.05.2020).
2. Рекомендація Rec(2004)6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо вдосконалення національних засобів правового захисту» / Рада Європи, Комітет Міністрів Ради Європи; Рекомендації, Міжнародний документ від 12.05.2004 № Rec (2004)6 URL.: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_718. (дата звернення: 10.05.2020).
3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2006. № 30. Ст. 260.
4. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 р. № 1906-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2004. № 50. Ст. 540.
5. Рішення Ради Європи, Європейський суд з прав людини Справа від 06.09.2005 Справа «Гурепка проти України» (Заява № 61406/00): <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2643>http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/980_437 (дата звернення: 10.05.2020).
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19> (дата звернення: 10.05.2020)

ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Авдєєва Галина Костянтинівна,

доцент кафедри криміналістики

Національного юридичного університету

імені Ярослава Мудрого,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ЗМАГАЛЬНОСТІ СТОРІН ТА СВОБОДИ В ПОДАННІ НИМИ СУДУ ВИСНОВКІВ ЕКСПЕРТА

Починаючи з 2012 року в окремій главі Кримінального процесуального кодексу (КПК) України закріплені основні засади кримінального провадження, які забезпечують у кримінальному судочинстві визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканості і безпеки найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини відповідно до ст. 3 Конституції України - головним обов'язком процесуальних осіб.

Змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів є однією з основних засад кримінального провадження (п. 5 ч. 1 ст. 7 КПК України). Відповідно до ст. 93 КПК України збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. При цьому сторони кримінального провадження мають мати рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, висновків експерта та ін. (ч.2 ст.22 КПК України). Однак, на сьогодні сторона захисту і сторона обвинувачення не мають рівних процесуальних прав і можливостей щодо збирання доказів шляхом залучення експерта через наявність в законодавстві України правових норм, які в окремих випадках прямо або опосередковано забороняють стороні захисту реалізувати ці права та «на свій розсуд» залучати найбільш кваліфікованих спеціалістів у певних галузях знань.

Наприклад, у ст. 7 закону України «Про судову експертизу» зазначено, що криміналістичні, судово-медичні і судово-психіатричні експертизи здійснюються виключно експертами державних спеціалізованих експертних установ. Недержавним (приватним) судовим експертам незалежно від їх освіти, кваліфікації, стажу попередньої експертної роботи (в т.ч. – в державних експертних установах), наявності наукових ступенів і вчених звань заборонено виконувати такі експертизи. Це унеможливило їх залучення стороною захисту.

На сьогодні термін «криміналістична експертиза» втратив своє первісне значення і його тлумачення стало «розмитим» та неоднозначним.

Використання неоднозначного за змістом терміну «криміналістична експертиза» як класу експертиз, які забороняється проводити недержавним судовим експертам, може завадити захисту права осіб на справедливий суд в Україні та спонукатиме сторону захисту звертатися до Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) для відновлення своїх прав. В рішеннях ЄСПЛ неодноразово наголошувалося, що відмова суду у залученні стороною захисту альтернативного експерта є порушенням правила рівності сторін[1].

Дискусійним є питання щодо правомірності рецензування висновку державного судового експерта особою, яка не є працівником державної експертної установи. Представники державних експертних установ вважають неприпустимим таке рецензування [2]. Проте, окремі науковці, правозахисники і адвокати, навпаки, наголошують на тому, що рецензія на висновок експерта, отримана стороною захисту і потерпілим шляхом безпосереднього звернення до обраного ними фахівця, який має наукові або інші спеціальні знання у відповідній галузі, може бути визнана письмовим доказом[3]. Аналізуючи ці протилежні точки зору, можна зазначити, що сторонам провадження часто складно здійснити оцінку висновку експерта без консультації фахівця, який володіє достатнім обсягом спеціальних знань у певній галузі. Тому для отримання допомоги під час перевірки об'єктивності висновку експерта кожна сторона провадження може звертатися до відповідного фахівця. Результати аналізу висновку експерта у вигляді рецензії не є джерелом доказів, але у разі виявлення у висновку експерта помилок, які вплинули на формулювання висновків, він має розглядатися слідчим (судом) і слугувати підґрунтям для призначення повторної або додаткової експертизи. Легалізація рецензій на висновки експертів дозволить не лише зменшити кількість слідчих (судових) помилок, а й запобігатиме діям некомпетентних та недобросовісних рецензентів завдяки оприлюдненню в тексті рецензії інформації про них (прізвище, освіта, науковий ступінь, вчене звання, стаж і місце роботи та ін.). Було б доцільним також в окремих випадках надати можливість допиту рецензента у присутності виконавця рецензованого висновку експерта. Тобто, рецензії на експертні висновки було б корисним використовувати як допомогу процесуальним особам в оцінці висновку експерта як джерела доказів, а саме – під час встановлення його достовірності відповідно до ч. 1 ст. 94 КПК України.

ЄСПЛ у рішенні ЄСПЛ «Боржерс проти Бельгії» (Borgers v. Belgium) від 30.10.1991 р. зазначає, що змагальність сторін судочинства означає їх можливість ознайомитися та прокоментувати всі докази, надані в тому числі «незалежним представником національної правової системи» з метою впливу на рішення суду [4].

ЄСПЛ також зазначає про випадки порушення принципу рівності сторін у вигляді виникнення процесуальних труднощів, з якими зіштовхуються

підзахисні, намагаючись оскаржити висновки експертів сторони обвинувачення[5]. У рішенні ЄСПЛ «Khodorkovskiy і Lebedev проти Росії» від 25.7.2013 за заявами 11082/06 і 13772/05[6] зазначено, що відхилення судом звітів спеціалістів про результати аналізу висновків експерта (рецензій), є порушенням Статті 6 Європейської Конвенції з прав людини (Право на справедливий суд). Суд також вважає, що для ефективного оскарження експертних висновків сторона захисту має мати можливість надати висновки альтернативних експертиз, авідмованаціонального суду розгляді в суді рецензії на висновки експертів порушує принцип змагальності і рівності сторін захисту і обвинувачення у питанні збирання і надання експертних доказів. При цьому ЄСПЛ наголошує на тому, що оскаржити висновок експерта без допомоги іншого експерта або спеціаліста у відповідній галузі знань є вкрай складно[7]. Тобто, в таких випадках корисним було б проводити рецензування висновку експерта і здійснювати розгляд таких рецензій у суді. Це б допомогло з'ясувати причинно-наслідковий зв'язок між виявленими ознаками об'єкта експертизи і встановлюваним фактом, а також надало би підстави для визначення належності, допустимості, достовірності і достатності висновку експерта як джерела доказів.

Заборона незалежного рецензування висновку експерта може завадити прокуророві, керівнику органу досудового розслідування, слідчому повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень згідно з ч. 2 ст. 9 КПК України. Є очевидним і той факт, що висновок експерта, який не є належним і достовірним джерелом доказів, не може мати доказового значення, а лише вводить в оману і заважає об'єктивному розслідуванню злочину.

Задля усунення таких проблем реалізації прав осіб на справедливе правосуддя Президентом видано Указ №837/2019, в якому як невідкладні заходи з проведення реформ зазначено «упровадження механізму оцінювання якості наданої правової допомоги з використанням інструменту рецензування («peerreview»)» та «розроблення та внесення на розгляд Верховної Ради України законопроекту про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо ... запровадження рецензування висновку судового експерта ...»[8].

Для реалізації принципу змагальності і рівності сторін кримінального провадження є необхідним забезпечити принцип рівності сторін судочинства у використанні спеціальних знань під час збирання доказів шляхом скасування заборони на залучення стороною захисту недержавних судових експертів та надання можливості сторонам провадження активно використовувати

механізм оцінювання якості проведеного експертного дослідження з використанням інструменту рецензування («peerreview») висновку експерта.

Література:

1. Віткаускас Д., Диков Г. Захист права на справедливий суд відповідно до європейської конвенції з прав людини : Посібник для юристів. Рада Європи, 2-ге видання (українська версія), лютий 2018 р. Київ : ProntoPrint. С.С. 73, 75, 139-140, 158 .
2. Рецензії на висновки судових експертів – поза законом! URL: <http://uaacr.org/2017/11/15/retsenziyi-na-vysnovky-sudovyh-ekspertiv-poza-zakonom/> (дата звернення: 26.04.2020).
3. Бучинський Йосип (12 лютого 2019). Рецензія на висновок експерта – балласт чи рятувальний круг для бізнесу? *Юридична газета on-line : Всеукраїнське щотижневє юридичне видання.* №7 (661). URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/recenziya-na-visnovok-eksperta--balast-chi-ryatuvalnyy-krug-dlya-biznesu.html> .(датазвернення: 25.04.2020).
4. Case of *Borgers v. Belgium* (Application no. 12005/86). The European Court of Human Rights. Strasbourg, 30 October 1991. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57720> (дата звернення: 25.04.2020).
5. Case of *Matytsina v. Russia* (Application no. 58428/10). The European Court of Human Rights . Strasbourg, 27 March 2014. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-141950> (дата звернення: 25.04.2020).
6. *Khodorkovskiy i Lebedev* проти Росії (заяви №№ 11082/06 і 13772/05). The European Court of Human Rights . Strasbourg, 25.7.2013. Український переклад. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-179173>.(дата звернення: 27.04.2020).
7. Віткаускас Д., Диков Г. Захист права на справедливий суд відповідно до європейської конвенції з прав людини: Посібник для юристів. Рада Європи, 2-ге видання (українська версія), лютий 2018 р. Київ : ProntoPrint. URL: https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2018/06/spravedlyviy-sud-ECHR_UKR.pdf. С. 159-160. (дата звернення: 28.04.2020).
8. Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави. Указ Президента України №837/2019 8 від листопада 2019 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/8372019-30389> (дата звернення: 29.04.2020).

Брич Лариса Павлівна,

*завідувач кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,
доктор юридичних наук, доцент*

ЗАКОННІСТЬ ВТРУЧАННЯ У ПРАВА ТА СВОБОДИ ЛЮДИНИ ТА ЇХНЬОГО ОБМЕЖЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЄСПЛ

У практиці ЄСПЛ, як і в правовій науці, немає чіткого розрізнення принципів верховенства права та законності. Законність розглядається як елемент верховенства права. Проте, виходячи з усталеного в теорії держави і права розуміння законності як «режиму (стану) відповідності суспільних відносин законам і підзаконним нормативно-правовим актам держави, який утворюється в результаті їх неухильного здійснення всіма суб'єктами права» [1, с. 85], принципи верховенства права в його процедурній складовій та законності розрізняються тим, що вимоги до «якості» законодавства, як умови його застосування у кримінальному провадженні, є складовими принципу верховенства права, вимоги щодо реалізації та застосування чинних законодавчих приписів, що відповідають вимогам якості – принципу законності.

Принцип законності закріплено як у актах національного законодавства України, зокрема: у ст. 19 Конституції України, ст.ст. 7, 9 КПК України, так і у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – ЄКПЛ, Конвенція).

Як відомо, зміст кожного загально правового принципу права у кожній конкретній галузі має свої особливості. Це повною мірою стосується й законності [2], яку в КПК України віднесено до засад кримінального провадження. Водночас, зміст і обсяг поняття законності у кримінальному провадженні не вичерпується тими положеннями, що викладені у ст. 9 КПК України і які користуються пильною увагою науковців [3, с. 56-59; 4]. Законність втручання у права та свободи людини чи обмеження цих прав, зокрема в межах кримінального провадження, була предметом розгляду в багатьох рішеннях ЄСПЛ, зокрема: «Сергій Волосюк проти України», «Веренцов проти України», «Счюс проти Литви», «Биков проти Росії», «Хендісайд проти Об'єднаного королівства», «Смірнов проти Росії», «Алексанян проти Росії», «Клішин проти України», «Корнейкова проти України» «Желтяков проти України» та інших.

В інтерпретації ЄСПЛ втручання у права та свободи особи чи обмеження останніх може бути визнане законним лише у разі, якщо воно здійснене з дотриманням сукупності таких умов (стандартів):

- 1) відповідно до закону;
- 2) із законною метою;
- 3) є необхідним у демократичному суспільстві для досягнення своєї законної (легітимної) мети (пропорційність).

Зміст кожної з наведених вимог є складним. Він розкритий у практиці ЄСПЛ. Зокрема, правообмеження у кримінальному провадженні буде вважатись таким, що здійснене відповідно до закону, якщо: 1) його застосування передбачене законом; 2) воно здійснене відповідно до процедури, встановленої законом; 3) сам закон відповідає вимогам «якості» закону. «Слово “законний” та словосполучення “відповідно до процедури, встановленої законом”, які містяться в пункті 1 статті 5, по суті, відсилають до національного законодавства і встановлюють обов’язок забезпечувати дотримання матеріально-правових та процесуальних норм такого законодавства» [5, п. 76]. «...Вислів «встановлено законом» у статті 11 Конвенції вимагає не лише того, щоб оскаржуваний захід мав певне підґрунтя у національному законодавстві; він також стосується якості закону, про який йдеться. Закон має бути доступним для зацікавлених осіб та сформульованим з достатньою точністю для того, щоб надати їм можливість регулювати свою поведінку аби бути здатними – за потреби, за відповідної консультації – передбачати тією мірою, що є розумною за відповідних обставин, наслідки, які може потягнути за собою його дія» [6, п. 52]. Встановлені у практиці ЄСПЛ вимоги до якості закону, який регламентує втручання у права та свободи особи та їхнього обмеження у кримінальному провадженні такі самі, як і щодо закону про кримінальну відповідальність – доступність, чіткість, передбачуваність. Вони повно і всебічно розглянуті у кримінально-правовій літературі [7, с. 47-52; 8].

Встановлена законом мета розглядається ЄСПЛ нарівні з іншими стандартами законності втручання/обмеження у права та свободи людини у кримінальному провадженні. Недотримання цієї вимоги, навіть, якщо застосоване до особи право обмеження передбачене в законі, тягне його незаконність. «... «законність» тримання під вартою з точки зору національного закону не завжди є вирішальним фактором. На додаток до цього, Суд має переконатися, що тримання під вартою протягом періоду, який розглядається, відповідало меті пункту 1 статті 5 Конвенції, який не дозволяє безпідставно позбавляти особу свободи», – сказано у п. 76 рішення ЄСПЛ у справі «Биков проти Росії» [5, п. 76].

Стандарт «необхідності у демократичному суспільстві для досягнення своєї законної (легітимної) мети», як складова, законності втручання/обмеження у права і свободи людини у кримінальному провадженні, визначає необхідність знаходити баланс між інтересами конкретної особи та суспільства. Втручання буде законним, коли суспільний інтерес був настільки

високою цінністю, задля забезпечення якої обмеження прав і свободи людини у кримінальному провадженні було необхідним. З посиланням на рішення «Сілвер проти Сполученого Королівства», «Хендісайд проти Сполученого Королівства» (1976 р.) Донна Гом'єн звернула увагу, що ЄСПЛ не отожднює поняття «необхідність», «обов'язковість», «припустимість», «доцільність» [9]. «Поняття «необхідність» означає, що будь-яке втручання у здійснення права, гарантованого Конвенцією, повинне відповідати нагальній суспільній потребі, та, зокрема, залишатися пропорційним поставленій законній меті», – робить висновок дослідниця [9].

Як зазначає Донна Гом'єн, державам значно складніше довести, що застосовані до особи засоби обмеження прав і свобод були «пропорційними законній меті» [9]. Узагальнення практики ЄСПЛ дає можливість сформулювати перелік процедурних вимог, сукупність яких може забезпечити дотримання стандарту «необхідності у демократичному суспільстві для досягнення своєї законної (легітимної) мети» щодо кожного конкретного правообмеження у кримінальному провадженні: 1) перевірка судом правомірності обмеження прав і свобод людини у кримінальному провадженні [10, п. 47, 48]; 2) судовий розгляд здійснюється з дотриманням принципу змагальності [10, п. 49]; 3) під час судового розгляду завжди має забезпечуватися рівність процесуальних засобів сторін у справі; 5) судові рішення про дозвіл на обмеження прав і свобод людини повинно бути вмотивованим, особливо ЄСПЛ підкреслює обов'язок суду наводити конкретні мотиви [11; 12, п. 47; 13; 14; 15, п. 143].

Наведені вимоги прямо сформульовані як триєдиний стандарт у статтях ЄКПЛ: 5, 8 «Право на повагу до приватного і сімейного життя», 9 «Свобода думки, совісті і релігії», 10 «Свобода вираження поглядів», 11 «Свобода зібрань та об'єднання», як умови, за яких є допустимим втручання чи обмеження гарантованих кожною з цих статей прав і основоположних свобод людини. ЄСПЛ також тлумачить їх як триєдиний стандарт: «...компетентний суд має перевірити не лише дотримання процесуальних вимог національного законодавства, а й обґрунтованість підозри, яка послужила підставою для затримання, та легітимність мети, з якою здійснювалися це затримання і подальше тримання під вартою, – сказано у п. 47 рішення ЄСПЛ у справі «Сергій Волосюк проти України» [10, п. 47].

У ч. 3 ст. 6 ЄКПЛ «Право на справедливий суд» взагалі не йдеться про можливість якихось обмежень прав, гарантованих цією статтею ЄКПЛ кожному, хто обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення. Водночас, у рішеннях із застосування ст. 6 Конвенції ЄСПЛ вважає допустимими певні обмеження щодо прав, гарантованих цією статтею. Зокрема, не є абсолютними, на думку ЄСПЛ, право сторони захисту допитувати свідків обвинувачення, що закріплене у п. d ч. 3 ст. 6 Конвенції; право сторони

захисту бути ознайомленою з усіма доказами у справі, в тому числі перевірити джерела доказів. Аналізуючи практику ЄСПЛ [16, п. 216], побачимо, що й ці обмеження права сторони захисту повинні відповідати триєдиному стандарту законності. У судовій практиці України, в тому числі й суду касаційної інстанції зустрічаємо окремі порушення в цій частині. Зокрема, щодо права сторони захисту вимагати виклику й допиту свідків захисту Верховний Суд зайняв позицію, що суперечить п. d ч. 3 ст. 6 Конвенції, відповідно до якої: кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має право: допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення. Свою підтримку оскаржуваного судового рішення Верховний Суд у Постанові від 19 квітня 2018 р. у справі № 209/1242/13-к. мотивував так: «Відповідно до положень процесуального закону позитивне вирішення клопотань є правом, а не обов'язком суду, унаслідок чого відмова у задоволенні клопотання сторони захисту чи обвинуваченого не є порушенням права останнього на захист...» [17]. «Заявлені захисником під час судового слідства клопотання про виклик окремих свідків були розглянуті судом у встановленому процесуальним законом порядку, у результаті чого суд прийняв відповідні рішення шляхом постановлення усних ухвал, що зафіксовані в журналі судового засідання. Тому доводи засудженого про порушення його права на захист у зв'язку з тим, що суд не розглянув у встановленому законом порядку клопотання захисника про допит свідків захисту», Верховний Суд визнав необґрунтованими. Якщо б ішлося про клопотання іншого змісту, то можна було б погодитися з Верховним Судом, що його задоволення чи відхилення є питанням розсуду суду. Але клопотання, саме про виклик свідків, показання яких могло мати істотне значення, повинно було бути задоволене судом, якщо не існувало виняткових обставин. А якщо вони існували, то наявність таких виняткових обставин мала бути обґрунтована і мотивована судом.

Наведене судове рішення і його мотивування суперечать принципу законності, адже наведене обмеження права сторони захисту на виклик свідків захисту не відповідає триєдиному стандарту. В даному випадку це не прояв суддівської дискреції, це вияв суддівської сваволі.

Таким чином, триєдиний стандарт: 1) відповідно до закону; 2) із законною метою; 3) є необхідним у демократичному суспільстві для досягнення своєї законної (легітимної) мети (пропорційність); поширюється на всі без винятку обмеження прав сторони захисту у кримінальному провадженні.

Література:

1. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: посібник для студентів спеціальності «Правознавство». Бородянка, 1993. 172 с. С. 85.

2. Мамка Г.М. Щодо реалізації загально правового принципу законності в кримінальному провадженні. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2018. №4. С. 169-172. URL: http://apnl.dnu.in.ua/4_2018/41.pdf.
3. Міщенко С. Окремі аспекти реалізації принципу «законність» у кримінальному провадженні. Слово національної школи суддів України. 2013. № 4(5). С. 56-59. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=cln_2013_4_17.
4. Козаченко В. Сутність та значення принципу законності у кримінальному процесі України. Європейські перспективи. 2014. № 3. С. 157-161. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2014_3_27.
5. Case of Bykov v. Russia, 10.03.2009 (app. №4378/02) [GC]. European Court of Human Rights. URL:[http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91704#{"ite mid":\["001-91704"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91704#{).
6. Рішення ЄСПЛ у справі «Веренцов проти України» від 11 липня 2013 р. (заява № 20372/11). Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_945.
7. Хилюк С. Правило NULLUM CRIMEN SINE LEGE в інтерпретації Європейського суду з прав людини . Підприємництво, господарство і право. 2013. №4. С. 47-52.
8. Хилюк С.В. Nullum crimen sine lege у практиці Європейського суду з прав людини. Проблеми державотворення і захисту прав людини: Матеріали XIX звітної науково – практичної конференції 7-8 лютого 2013 р. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2013.
9. Донна Гом'єн. Короткий путівник Європейською Конвенцією з прав людини. 2005. URL: <http://www.arbitr.gov.ua/files/pages/ECHR.htm>.
10. Рішення щодо суті у справі «Сергій Волосюк проти України»(Sergey Volosyuk v. Ukraine, заява № 1291/03) від 12 березня 2009 року (повний текст). URL: <http://www.c50.com.ua/practice/rishennya-shchodo-suti-uspravi-sergii-volosyuk-proty-ukrayiny-vid-12-cherhvnya-2009-roku-po>.
11. Решение ЕСПЧ по делу «Хендисайд против Соединенного Королевства» (Handyside v. the United Kingdom, жалоба № 5493/72) от 7 декабря 1976 года. URL: https://mmdc.ru/praktika_evropejskogo_suda/praktika_po_st10_evropejskoj_konvencii/europ_practice90/
12. Европейский суд по правам человека. Первая секция. Дело «Смирнов против России» ([Smirnov v. Russia) (жалоба № 71362/01) постановление 7 июня 2007 г.
13. Рішення щодо суті у справі «Клішин проти України» від 23 лютого 2012 року (заява №30671/04) (стилий виклад). URL: <http://www.c50.com>.

ua/practice/rishennya-shchodo-suti-u-spravi-klislyn-proty-ukrayiny-vid-23-lyutogo-2012-roku-styslyi-vyk

14. Рішення щодо суті у справі «Корнейкова проти України» від 19 січня 2012 (заява №39884/05) (стислий виклад). URL: <http://www.c50.com.ua/practice/rishennya-shchodo-suti-u-spravi-korneikova-proty-ukrayiny-vid-19-sichnya-2012-roku-styslyi->
15. Рішення ЄСПЛ у справі «Бойченко проти Молдови» (Boicenco v Moldova, заява №41088/05) від 11 липня 2006 року. URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/SO4846.html
16. Решение ЕСПЧ по делу «Моисеев против России» (Moiseyev v Russia, заявление № 62936/00) от 9 октября 2010 г. URL: <https://roseurosud.org/t/st-7/postanovlenie-espch-moiseev-protiv-rossii>.
17. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо забезпечення права на захист у кримінальних провадженнях (справах). Рішення, внесені до ЄДРСР за період з 15.01.2018 по 01.06.2019 / Упоряд: правове управління (III) департаменту аналітичної і правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2019. 36 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Oglyad_KKS_2.pdf.

Волкотруб Сергій Григорович,

доцент кафедри кримінального права та процесу

*Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,
кандидат юридичних наук, доцент*

ПІДСТАВИ ТА УМОВИ ЗАТРИМАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Питання забезпечення прав і свобод людини і громадянина у сфері кримінального судочинства безумовно потребують перманентної уваги науковців. Серед усіх прав та свобод особливу вагу має право на свободу та особисту недоторканність, адже реалізувати інші права у повному обсязі може лише людина, яка має можливість вільно та за власним розсудом пересуватися у просторі та не зазнавати впливу на тіло та психіку. Саме з огляду на виняткову важливість свободи і особистої недоторканності людини законодавець передбачив можливість обмеження такого права лише на підставі судового рішення, за винятком випадків, визначених у ч.3 ст.29 Конституції України. Відповідно до положень ч. 3 ст. 29 Конституції України передбачено лише два випадки затримання особи без дозволу суду: у разі нагальної необхідності запобігти злочинові чи його перепинити [2].

КПК України [3] встановлює дещо відмінні підстави затримання особи. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 208 КПК України уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, лише у випадках:

1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення;

2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин;

3) якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України [3].

Таким чином, у КПК закріплено значно ширше коло підстав до затримання особи за підозрою у вчиненні злочину, ніж у Конституції України.

У зв'язку з ухваленням Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» [4] КПК доповнено ст. 298-2, яка передбачає підстави та порядок затримання особи, яка вчинила кримінальний проступок. Зокрема, законодавець передбачив можливість затримання без ухвали слідчого судді, суду особи, підозрюваної у вчиненні кримінального проступку, у випадках, передбачених пунктами 1 і 2 частини першої статті 208 цього Кодексу. Крім того встановлено додаткові умови такого затримання, якщо така особа :

1) відмовляється виконувати законну вимогу уповноваженої службової особи щодо припинення кримінального проступку або чинить опір;

2) намагається залишити місце вчинення кримінального проступку;

3) під час безпосереднього переслідування після вчинення кримінального проступку не виконує законних вимог уповноваженої службової особи;

4) перебуває у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння та може завдати шкоди собі або оточуючим.

У подальшому набрання чинності вищезгаданим законом було відкладено на пів року [55]. Разом з тим, положення щодо затримання особи за підозрою у вчиненні проступку стали предметом гострої критики [1]. Вважасмо за необхідне наголосити на неприпустимості будь-якого розширення кола підстав затримання без судового рішення, ніж ті, що визначені у ст. 29 Конституції України. Тому і ст. ст.208, ст. 298-2КПК потребують змін з метою приведення їх положень у відповідність до Конституції України.

Література:

1. Калініков О. Правопорушення поза Конституцією. Закон і бізнес. URL : https://zib.com.ua/ua/140174-pidozryuvanogo_u_vchinenni_kriminalnogo_prostupku_ne_mozhna_.html?fbclid=IwAR2s1Kd5gDrAzLTRbrGdwZhIGF97wbKHUJE33Qzr68UNadgmMki8INTWauc
2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Законодавство України*. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page>
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI *Законодавство України*. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page>
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22 листопада 2018 року № 2617-VIII. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19>
5. Про внесення зміни до розділу II "Прикінцеві та перехідні положення" Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень" : Закон України від 3 грудня 2019 року № 321-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/321-20>

Гарматюк Віталія Олегівна,

*головний державний ревізор-інспектор
відділу з питань запобігання та виявлення корупції
Головного управління ДПС у Хмельницькій області*

ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ

Розв'язання проблеми корупції є одним із пріоритетів для українського суспільства на сьогоднішньому етапі розвитку держави.

За даними досліджень, саме корупція є однією з причин, що призвела до масових протестів в Україні наприкінці 2013 року - на початку 2014 року. Згідно з результатами дослідження «Барометра Світової Корупції» (GlobalCorruptionBarometer), проведеного міжнародною організацією TransparencyInternational у 2013 році, 36 відсотків українців були готові вийти на вулицю, протестуючи проти корупції.

За результатами проведеного Міжнародною фундацією виборчих систем (IFES) наприкінці 2013 року дослідження громадської думки, корупція вже

входила до переліку найбільших проблем населення і викликала особливе занепокоєння у 47 відсотків громадян. За даними досліджень Індексу сприйняття корупції, що проводяться Transparency International, українці вважають свою державу однією з найбільш корумпованих у світі: у 2012 і 2013 роках держава займала 144 місце із 176 країн, в яких проводилися дослідження.

Такий високий показник сприйняття корупції громадянами пояснюється відсутністю дієвих реформ у сфері протидії корупції та неефективною діяльністю органів правопорядку щодо виявлення корупційних правопорушень та притягнення винуватців до відповідальності, про що свідчить, зокрема, незадовільне виконання Україною міжнародних зобов'язань щодо запровадження антикорупційних стандартів: з 25 рекомендацій Групи держав проти корупції (GRECO), наданих за результатами першого і другого раундів оцінки, лише 13 рекомендацій виконано, незважаючи на шість років роботи і три раунди оцінювання прогресу, а з 16 рекомендацій, наданих за результатами третього раунду, виконано лише три рекомендації. З антикорупційних рекомендацій Плану дій з лібералізації візового режиму з Європейського Союзу (ЄС) імплементована лише невелика частина, що стосується криміналізації корупції. Ключові рекомендації Групи держав проти корупції (GRECO) та ЄС щодо утворення антикорупційних інституцій, проведення реформ прокуратури, державної служби, створення систем контролю щодо запобігання конфлікту інтересів та доброчесності активів посадовців залишилися невиконаними. [1]

Вперше ідея створення спеціалізованих антикорупційних судів в Україні була зазначена у Звіті «Антикорупційні реформи в Україні. Третій раунд моніторингу у межах Стамбульського плану дій боротьби з корупцією» від Антикорупційної мережі ОЕСР, схваленому навесні 2015 року. У зазначеному Звіті надавалася рекомендація: «Розглянути можливість запровадження спеціалізованих антикорупційних судів або посад суддів» [2]. Ідея цих судів була озвучена учасниками зустрічей під час візиту моніторингової місії до України – ці суди пропонувалось створити «...щонайменше, для резонансних справ, які розслідує НАБ» (хоча НАБУ на той момент навіть не було утворене).

ОЕСР повторно зазначило відповідну рекомендацію вже у Звіті щодо України за результатами IV раунду моніторингу Стамбульського плану дій боротьби з корупцією (жовтень 2017 р.). Рекомендація 25.1 була сформульована таким чином: «Невідкладно запровадити спеціалізовані антикорупційні суди, ізольовані від корупційних та політичних впливів, які справедливо та ефективно слухатимуть та вирішуватимуть справи у звинуваченнях щодо високопосадової корупції. Обрати суддів через прозорий, незалежний відбір з високою довірою, який гарантуватиме доброчесність та професіоналізм» [3].

У 2017 році оприлюднений документ під назвою «Спільне бачення щодо основних засад створення Вищого антикорупційного суду в Україні»,

розроблений неформальною робочою групою за участі представників експертного середовища від інститутів громадянського суспільства та зацікавлених міжнародних організацій-донорів, що працюють в Україні. У п. 2.1 відзначається, що «ВАС повинен мати виняткову юрисдикцію щодо справ, які розслідуються НАБ, та обвинувачення, які підтримується САП» [4].

Перші законопроекти, які були подані на розгляд Верховної Ради України та визначали модель створення та функціонування спеціалізованого антикорупційного суду (судових палат), були розглянуті Венеціанською комісією, яка 9 жовтня 2017 року затвердила Висновок щодо законопроектів № 6011 та № 6529. У п. 27 цього Висновку відзначається: «Необхідно підкреслити, що з самого початку план створення антикорупційного суду мав дуже специфічну мету, тобто вирішення неефективного розгляду гучних корупційних справ, які підпадають під юрисдикцію НАБУ та САП, існуючими судами». У п. 73 Висновку надані основні рекомендації щодо створення спеціалізованого антикорупційного суду, однією з яких визначено наступне: «... юрисдикція ВАС та апеляційної інстанції мають відповідати [юрисдикції] Національного антикорупційного бюро та Спеціалізованої антикорупційної прокуратури...» [5].

26 грудня на сайті Верховної Ради оприлюднено текст законопроекту «Про Вищий антикорупційний суд», поданий Президентом України 22 грудня 2017 року (реєстр. № 7440), прийнятий 07.06.2018 №2447-VIII.

Вищий антикорупційний суд є постійно діючим вищим спеціалізованим судом у системі судоустрою України.

Правову основу діяльності Вищого антикорупційного суду становлять Конституція України, Закон України "Про судоустрій і статус суддів", цей та інші закони України, чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Завданням Вищого антикорупційного суду є здійснення правосуддя відповідно до визначених законом засад та процедур судочинства з метою захисту особи, суспільства та держави від корупційних і пов'язаних із ними злочинів та судового контролю за досудовим розслідуванням цих злочинів, дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні.

Вищий антикорупційний суд здійснює правосуддя як суд першої та апеляційної інстанцій у кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до його юрисдикції (підсудності) процесуальним законом, а також шляхом здійснення у випадках та порядку, визначених процесуальним законом, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у таких кримінальних провадженнях; аналізує судову статистику, вивчає та узагальнює судову практику у кримінальних провадженнях, віднесених до його підсудності, інформує про результати узагальнення судової практики Верховний Суд та надає йому пропозиції до висновків щодо проектів

законодавчих актів, які стосуються організації та діяльності Вищого антикорупційного суду, спеціальних вимог до суддів цього суду та гарантій їх діяльності, а також оприлюднює їх на своєму офіційному веб-сайті.

Територіальна юрисдикція (підсудність) Вищого антикорупційного суду поширюється на всю територію України.

Прикінцевими та перехідними положеннями Закону «Про Вищий антикорупційний суд» КПК доповнюється статтею 33-1, частина перша якої має таку редакцію: «Вищому антикорупційному суду підсудні кримінальні провадження стосовно корупційних злочинів, передбачених в примітці статті 45 Кримінального кодексу України, статтями 206-2, 209, 211, 366-1 Кримінального кодексу України, якщо наявна хоча б одна з умов, передбачених пунктами 1-3 частини п'ятої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України».

На сьогодні Закон України "Про запобігання корупції" окреслив таке коло спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції – органи прокуратури, НПУ, НАБУ, НАЗК.

Відповідно до статті 45 КК України до числа корупційних злочинів належать:

- злочини, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 КК, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем;

- злочини, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 КК.

У пунктах 1–3 ч. 5 ст. 216 КПК визначено, що детективи НАБУ здійснюють досудове розслідування певних кримінальних правопорушень у випадку наявності однієї з таких умов:

1) злочин вчинено спеціальним суб'єктом (Президентом України, повноваження якого припинено, народним депутатом України, Прем'єр-міністром України, членом КМУ тощо);

2) розмір предмета злочину або завданої ним шкоди;

3) злочин, передбачений ст. 369, ч. 1 ст. 369-2 КК, вчинено щодо службової особи, визначеної ч. 4 ст. 18 КК або п. 1 ч. 5 ст. 216 КПК.

В одній з публікацій у січні 2019 року зазначалося, що за підрахунками Державної судової адміністрації на розгляд Вищого антикорупційного суду (до першої та апеляційної інстанції) мають бути передані 7 423 кримінальні провадження. Такі підрахунки були здійснені, виходячи з такого тлумачення ч. 1 ст. 33-1 КПК, що достатньою є наявність принаймні однієї з трьох умов, передбачених пунктами 1–3 ч. 5 ст. 216 КПК, незалежно від того, який орган здійснював досудове розслідування кримінального провадження.

Для правильного визначення предметної підсудності ВАС надзвичайно важливим є питання про спосіб тлумачення ч. 1 ст. 33-1 КПК, у якій говориться, що цьому суду «підсудні кримінальні провадження корупційні стосовно корупційних злочинів..., якщо наявна хоча б одна з умов,

передбачених пунктами 1-3 частини п'ятої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України».

Слід звернути увагу на те, що ч. 5 ст. 216 КПК має таку редакцію:

«5. Детективи Національного антикорупційного бюро України здійснюють досудове розслідування злочинів, передбачених статтями 191, 206-2, 209, 210, 211, 354 (стосовно працівників юридичних осіб публічного права), 364, 366-1, 368, 368-2, 369, 369-2, 410 Кримінального кодексу України, якщо наявна хоча б одна з таких умов: злочин вчинено: (...), розмір предмета злочину або завданої ним шкоди в п'ятсот і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленої законом на час вчинення злочину (якщо злочин вчинено службовою особою державного органу, правоохоронного органу, військового формування, органу місцевого самоврядування, суб'єкта господарювання, у статутному капіталі якого частка державної або комунальної власності перевищує 50 відсотків) та злочин, передбачений статтею 369, частиною першою статті 369-2 ККУ, вчинено щодо службової особи, визначеної у частині четвертій статті 18 ККУ або у пункті 1 цієї частини».

Враховуючи все вищезазначене, Прикінцеві та перехідні положення Закону «Про Вищий антикорупційний суд» слід тлумачити так, що ВАС підсудні виключно кримінальні провадження, досудове розслідування в яких здійснювали детективи НАБУ відповідно до приписів ч. 5 ст. 216 КПК. Вихід за ці межі підсудності ВАС, які є безсумнівними, суперечитиме загальним засадам кримінального провадження і вимогам ст. 6 ЄКПЛ.

Для усунення будь-яких сумнівів щодо підсудності ВАС важливими є законодавчі зміни до ч. 1 ст. 33-1 КПК, примітки до ст. 45 КК, а також ст. 216 КПК.

Література:

1. Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки»;
2. Антикоррупционные реформы в Украине. 3-ий раунд мониторинга в рамках Стамбульского плана действий по борьбе с коррупцией (OECD, 2015): <http://www.oecd.org/daf/anti-bribery/Ukraine-Round-3-Monitoring-Report-RUS.pdf>;
3. Anti-corruption reforms in Ukraine. 4th round of monitoring of the Istanbul Anti-Corruption Action Plan (OECD, 2017): <http://www.oecd.org/corruption/acn/OECD-ACN-4th-Round-Report-Ukraine-ENG.pdf>;
4. Спільне бачення щодо основних засад створення Вищого антикорупційного суду в Україні (2017): <https://drive.google.com/file/d/0B6VkMhVwjBv6V3JKUmZVd1VVcFk/view>;
5. Opinion on the Draft Law on Anticorruption Courts and on the Draft Law on Amendments to the Law on the Judicial System and the Status

of Judges (concerning the introduction of mandatory specialization of judges on the consideration of corruption and corruption-related offenses) (CDL-AD(2017)020) (Venice Commission, 2017): [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2017\)020-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2017)020-e)

Гетьман Галина Миколаївна

старший науковий співробітник

Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності

імені академіка В. В. Сташиса

Національної академії правових наук України,

кандидат юридичних наук

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ЗМАГАЛЬНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: СУЧАСНІ РЕАЛІЇ

Однією з засад кримінального провадження є змагальність, яка передбачає, відповідно до ст. 27 Кримінального процесуального кодексу України, рівність прав сторін кримінального провадження на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також реалізацію інших процесуальних прав [2]. Однак, вивчення судової практики надає підстави дійти висновку про порушення окремих засад кримінального провадження, зокрема принципу змагальності, тобто права надавати суду докази і доводити перед судом їх належність та правдивість.

Як відомо, оцінка доказів у кримінальному провадженні здійснюється на підставі внутрішнього переконання, яке ґрунтується на всебічному повному й неупередженому дослідженні всіх обставин, де кожний доказ оцінюється з точки зору належності, допустимості, достовірності (ст. 94 КПК України) [2]. Так, відповідно до матеріалів судової практики у кримінальному провадженні, за обвинуваченням особи у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 191 КК України, сторона захисту заявила клопотання, про призначення судової бухгалтерської та техніко-криміналістичної експертизи, з метою встановлення строків давності виконання документів та розміру збитків по справі. Однак, суд дійшов висновку, що клопотання сторони захисту (адвоката), не підлягає задоволенню, з наступних підстав:

1) «відповідно до ч. 1 ст. 242 КПК України, експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження якщо для

з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання;

2) суд вважає що нема потреби призначати судову бухгалтерську та техніко-криміналістичну експертизи, тому що для розгляду справи за суттю суду не потрібні спеціальні знання, в зв'язку з чим в задоволенні клопотання захисника адвоката слід відмовити» [1].

Слід зауважити, що позитивним напрямом сучасності є зміни, які відбулися у кримінальному процесуальному законодавстві наприкінці 2019 р. Так, відповідно до ч. 1 ст. 242 КПК України експертиза проводилася експертом за зверненням сторони кримінального провадження якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. На сьогодні, сторона захисту має право звернутися безпосередньо до слідчого судді з клопотанням про призначення судової експертизи. Що, у свою чергу, підвищують рівень реалізації принципу змагальності кримінального провадження.

Сумнівним видається обґрунтування, яке засноване на твердженні, що під час судового розгляду кримінального провадження «суду не потрібні спеціальні знання», враховуючи той факт, що для встановлення невинуватості особи необхідне дослідження бухгалтерських документів та записів, внесених до них. Тобто, таким чином був порушений принцип змагальності кримінального провадження, оскільки сторона захисту та обвинувачена особа були позбавлені права надати суду докази, для всебічного, повного та неупередженого дослідження.

Окрім того, враховуючи специфіку кримінального провадження та особливості експертиз (бухгалтерської та технічної експертизи документів), специфіку методики їх проведення, застосування відповідної техніки, спеціальних методів для проведення таких експертних досліджень можна стверджувати, що відмова у їх призначенні є необґрунтованою.

Таким чином, наведений приклад порушення принципу змагальності є одним з багатьох. Однак, сучасні наукові дослідження, апробація їх в практичній діяльності, надання відповідних наукових висновків та рекомендацій є основою подолання прогалин, які виникають як на законодавчому рівні, так і у практичній діяльності органів досудового розслідування та суду у кримінальних провадженнях.

Література:

1. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/34605155> (дата звернення: 30.04.2020).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 №4651-VI. Дата оновлення: 28.04.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 30.04.2020).

Каліновська Мар'яна Олегівна

*аспірант кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління
та права імені Леоніда Юзькова*

РЕАЛІЗАЦІЯ ЗАСАДИ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Відповідно до Конституції України утвердження та забезпечення прав і свобод людини проголошується головним обов'язком держави. З огляду на це, в умовах сучасного реформування кримінального законодавства України як демократичної і правової держави, особливої актуальності набуває проблема дотримання верховенства права та реалізація цієї засади у кримінальному провадженні, зокрема під час застосування запобіжних заходів.

Відповідно до положень ст. 9 Конституції України Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) та Протоколи до неї є частиною національного законодавства України, як чинний міжнародний договір, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Вимоги та гарантії ст. 5 Конвенції набули відображення як в Конституції України, так і у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України). Разом з тим, ст. 8 КПК України проголошує засаду верховенства права як вимогу відповідності їй будь-якого провадження, включаючи, зокрема, застосування запобіжних заходів.

Відповідно до ч. 2 ст. 8 КПК України кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). З наведеного випливає, що під час застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні потрібно керуватися не тільки внутрішнім законодавством, але й положеннями Конвенції та практикою ЄСПЛ.

Засада верховенства права покликана забезпечити відповідний – достатній та необхідний рівень обмеження прав і свобод людини, адже запобіжні заходи у кримінальному провадженні застосовуються з метою забезпечення дієвості кримінального провадження, тобто ефективної реалізації його завдань, забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків та запобігання ризикам, визначеним п. 1 ст. 177 КПК України. Окрім того, таке обмеження прав і свобод людини не повинно перевищувати визначену законом мету.

Однак, ситуація з дотриманням засади верховенства права у кримінальних провадженнях під час застосування запобіжних заходів є вкрай

незадовільною. Так, ЄСПЛ все більше звертає увагу на незадовільний стан забезпечення прав і основоположних свобод людини в Україні. Згідно даних офіційного порталу ЄСПЛ «HUDOC», щодо України станом на 23.12.2019 ухвалено: 84 рішення про порушення підпункту «с» §1 статті 5 Конвенції (законний арешт або затримання особи); 327 рішень про порушення §3 статті 5 Конвенції (обґрунтованість попереднього тримання особи під вартою); 194 рішення про порушення за §4 статті 5 Конвенції (процесуальні гарантії перевірки обґрунтованості тримання особи під вартою). Протягом 2019 року ЄСПЛ прийняв щодо України вже 26 рішень за порушення підпункту «с» §1 статті 5, §3 та §4 статті 5 Конвенції, які у більшості випадків поєднувалися з іншими порушеннями Конвенції [1].

Протягом багатьох років Україна займала перше місце серед держав-членів Ради Європи за кількістю справ, які перебували на розгляді в ЄСПЛ. Станом на 30.11.2018 Україна займала третє місце. Серед основних проблем, які призводять до констатації ЄСПЛ порушень Україною положень Конвенції визначають недоліки, які призводять до тримання особи під вартою без належної законної підстави [2].

Достатньо поширеною проблемою на практиці є випадки недостатнього обґрунтування суддями в своїх ухвалах підстав для застосування запобіжних заходів, а також використання шаблонних та абстрактних формулювань або й взагалі обмеження виключно цитуванням норм КПК України без розкриття їх змісту в конкретній ситуації.

Прецедентне право Європейського суду з прав людини різко засуджує такий підхід національних правозастосувачів. Так, ЄСПЛ у своїх рішеннях «І.А. проти Франції», «Боротюк проти України», «Панкрат'єв проти України» вбачає грубе порушення прав особи у випадках, коли суди у рішеннях про застосування запобіжних заходів обмежуються «схематичними мотивами» (стереотипними формулюваннями), як-от: «неналежна поведінка обвинуваченого», «тяжкість покарання, що загрожує», «ризик перешкоджання здійсненню правосуддю», «ризик вчинення нових кримінальних правопорушень» тощо [3, с. 52].

У світлі реалізації засади верховенства права під час застосування запобіжних заходів вважаємо за необхідне торкнутися проблеми негативної судової практики обґрунтування ризику переховування від органів досудового розслідування та/або суду виключно тяжкістю покарання, що загрожує особі у разі визнання її винною у вчиненні кримінального правопорушення.

Так, стосовно загрози втечі, ЄСПЛ виходить з того, що тяжкість покарання, яке загрожує особі у разі визнання її винною можна законно розглядати як таку обставину, що може спонукати до втечі, проте лише можливість застосування суворого покарання до особи є недостатньою для виправдання тримання особи під вартою. Зокрема, ЄСПЛ у рішенні по справі «В. проти

Швейцарії» зазначив, що небезпека переховування від правосуддя не може вимірюватися виключно суворістю можливого покарання, що загрожує особі. Вона має визначатися з урахуванням низки інших факторів, які або можуть підтвердити наявність небезпеки переховування від правосуддя, або ж зробити її настільки незначною, що вона не може слугувати виправданням для тримання під вартою [4, с. 91-92]. У рішенні «Томазі проти Франції» ЄСПЛ зазначив, що небезпека можливості переховуватися від правосуддя не може вимірюватися лише на підставі суворості можливого вироку. Наявність сильної підозри у тому, що особа вчинила тяжкий злочин, є, звичайно, таким чинником, що відноситься до суті питання, однак сама по собі така підозра не може бути виправданням довготривалого утримання під вартою [5]. Аналогічна позиція міститься й в інших рішеннях ЄСПЛ, зокрема, у справах «Строган проти України», «Ніколова проти Болгарії», «Лательє проти Франції», «Мансур проти Туреччини», «Мамедова проти Росії» та ін.

Національний законодавець також у кожному випадку розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу орієнтує правозастосувачів на оцінку певної сукупності обставин, передбачених ст. 178 КПК України, серед яких називає тяжкість покарання, що загрожує відповідній особі у разі визнання підозрюваного, обвинуваченого винуватим у кримінальному правопорушенні, у вчиненні якого він підозрюється, обвинувачується.

Зрозуміло, що врахування тяжкості покарання, що загрожує особі має свій раціональний зміст під час формування внутрішнього переконання слідчого судді, суду, оскільки свідчить про ступінь суспільної небезпечності цієї особи та дозволяє спрогнозувати з достатньо високим ступенем ймовірності її поведінку, адже загроза застосування у майбутньому суворого покарання значно підвищує ризик того, що особа може ухилитися від слідства та/або суду. Однак сам факт того, що за злочин, інкримінований особі передбачається досить суворе покарання ще не свідчить про існування ризику переховування особи від слідства та/або суду та не може бути єдиною обставиною, якою обґрунтовується необхідність застосування до особи запобіжного заходу. Тому позиція ЄСПЛ з цього приводу є категоричною – небезпека можливості переховуватися від правосуддя не може вимірюватися виключно на підставі суворості можливого вироку.

Окрім того, звернемо увагу на оцінку відомостей про наявність попередньої судимості (судимостей) підозрюваного, обвинуваченого у рішеннях ЄСПЛ. Так, у рішенні «Мюллер проти Франції» ЄСПЛ зазначив, що під час прийняття рішення про застосування запобіжного заходу (чи відмови у його скасуванні), зважаючи на небезпеку вчинення нових злочинів, явно недостатнім є посилання лише на минуле особи, зокрема наявність у неї попередніх судимостей [4, с. 101]. Хоча й наявність у підозрюваного, обвинуваченого судимості (судимостей) є однією з обставин, яка згідно з п. 8 ч. 1 ст. 178 КПК

України підлягає обов'язковому врахуванню при обранні запобіжного заходу.

Отже, реалізація засади верховенства права, у тому числі з врахування правових позицій ЄСПЛ має виключне значення для забезпечення прав і свобод осіб у кримінальному провадженні, для застосування такого рівня обмеження прав і свобод людини, який є достатнім та необхідним в конкретній ситуації. З огляду на те, що основний масив судових рішень стосується стандартів застосування запобіжних заходів, вимогою сьогодення для правозастосувачів є обізнаність з положеннями Конвенції, практикою ЄСПЛ та успішне їх застосування у своїй діяльності з метою забезпечення прав і свобод осіб у кримінальному провадженні, а також прийняття законних, обґрунтованих та вмотивованих кримінально-процесуальних рішень.

Література:

1. Дані офіційного порталу Європейського суду з прав людини «HUDOC». URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus>
2. Щорічний звіт Міністерства юстиції України до Кабінету Міністрів України про результати діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2018 році від 30.01.2019 за № 1041/5.2.2/4-19. URL: <http://terjust.gov.ua/wp-content/uploads/2016/05/звіт-2018.pdf>
3. Рибалко В.О. Оцінні поняття в кримінально-процесуальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2016. 274 с.
4. Макбрайд Дж. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. Київ: «К.І.С.», 2010. 576 с. URL: <https://rm.coe.int/1680098ae0>
5. Рішення ЄСПЛу справи «Томазі проти Франції» від 27 серпня 1992 року. URL: <http://european-court.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/tomazi-protiv-francii-postanovlenie-evropejskogo-suda/>

Карнаух Степан Костянтинович,

*аспірант кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,*

НЕВІДКЛАДНІ СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Досягнення розумного балансу публічних і приватних інтересів при провадженні слідчих (розшукових) дій, і, відповідно, удосконалення системи гарантій як прав особи, так і гарантій всебічного, повного, неупередженого встановлення обставин кримінального провадження, зумовлює потребу наукових досліджень насамперед сутності та правової природи невідкладних

слідчих (розшукових) дій, їх ключових правових властивостей. На наш думку невідкладні слідчі (розшукові) дії слід розглядати як їх специфічний різновид звичайних (ординарних) слідчих (розшукових) дій. Відповідно до ч. 1 ст. 223 КПК України слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні [1].

Погляди вчених стосовно досліджуваного поняття прийнято умовно поділяти на дві групи – слідчі дії у широкому та у вузькому розумінні. У широкому розумінні слідчі дії – це всі дії слідчого, які він здійснює під час розслідування у кримінальному провадженні; у вузькому – дії слідчого пізнавального характеру, спрямовані на всебічне, повне та неупереджене встановлення обставин справи [2, с. 276; 3, с. 174-178]. Яскравим прикладом «широкого» розуміння слідчих дій є погляди О.М. Ларіна, який відзначав, що слідчі дії необхідно визначати як процесуальні акти, в яких реалізуються правовідносини слідчого і осіб, які беруть участь в розслідуванні [4, с. 98-101]. Ще одним прибічником широкого підходу до розуміння слідчих дій був М.А. Чельцов, який пропонував розглядати в числі слідчих дій не лише дії, спрямовані на збирання доказів, але й дії, як забезпечують можливість судового розгляду та застосування до винного норм матеріального кримінального і цивільного права (в т. ч. притягнення як обвинуваченого, застосування заходів забезпечення цивільного позову тощо) [5, с. 270-271].

Такий підхід цілком закономірно викликав критику інших вчених, оскільки при такому широкому розумінні слідчих дій, із включенням до їх числа різноманітних процесуальних дій та рішень слідчого, взагалі зникає межа між діями, у підсумку спрямованими на пізнання обставин кримінального провадження, та іншими процесуальними діями та рішеннями слідчого і прокурора, які виконують зовсім інші завдання [6, с. 29]. Варто зауважити, що задовго до ухвалення КПК України 2012 р., у ч. 1 ст. 223 якого визначено, що слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні, науковцями були зроблені доволі численні та успішні спроби розробити доктринальне визначення слідчих дій. Однак, у поглядах вчених щодо досліджуваного поняття існували і продовжують існувати істотні відмінності стосовно важливих ознак і властивостей слідчих (розшукових) дій.

Вважаємо що слідчі (розшукові) дії є окремим видом процесуальних дій слідчого, яким властиві такі найважливіші ознаки як спрямованість на збирання і перевірку доказів, спеціальний порядок прийняття рішень про їх провадження, здійснення лише уповноваженими суб'єктами, можливість застосування процесуального та інших видів примусу. На думку окремих науковців, слідчі та інші процесуальні дії за окремими винятками можуть мати місце впродовж всього розслідування, а виділення так званих невідкладних

слідчих дій значною мірою умовне і має значення лише для визначення компетенції органів дізнання у справах, в яких провадження досудового розслідування обов'язкове [7, с. 186-187] І. І. Войтович пропонує розуміти "невідкладні слідчі дії", як слідчі дії, що здійснюються у стадії досудового розслідування уповноваженими на те суб'єктами кримінального провадження, метою яких є запобігання можливості втрати доказової інформації у справі, і які спрямовані на виявлення і фіксацію слідів злочину, а також доказів, що вимагають негайного вилучення [6, с. 9]. Можливо лише частково погодитися із запропонованим І. І. Войтовичем баченням мети провадження невідкладних слідчих (розшукових) дій, однак у наведеному визначенні не конкретизовано, чим саме зумовлена потреба «негайного вилучення доказів». Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков вважають, що невідкладною слід вважати будь-яку процесуальну (у тому числі і слідчу) дію, зволікання з проведенням якої у терміновому порядку в конкретній слідчій ситуації може призвести до пошкодження, зникнення або знищення слідів і втрати фактичних даних, що мають значення для провадження [8, с. 96-97].

Таким чином, зазначені автори допускають, що невідкладною може бути будь-яка слідча (розшукова) дія і це зумовлено конкретною слідчою ситуацією. Такий підхід до розуміння сутності невідкладних слідчих дій можна вважати занадто «широким», оскільки не береться уваги, передбачив законодавець особливе правило або виняток, чи не передбачив.

Інші дослідники пропонують при визначенні невідкладних слідчих (розшукових) дій розмежовувати їх кримінальний процесуальний та криміналістичний аспекти. Зокрема, автор дисертаційного дослідження проблем невідкладних слідчих дій Е. Є. Манівлець зазначає, що тактико-криміналістичний аспект передбачає, що невідкладні слідчі дії мають виконуватись особою, що здійснює розслідування, саме в першу чергу, негайно, невідкладно, відповідно до слідчої ситуації, що склалася. При цьому, певна ситуація і потреба у проведенні невідкладних слідчих дій можуть виникнути як на самому початку досудового розслідування, так і на більш пізніх його етапах. Поряд із встановленням і закріпленням слідів злочину, невідкладні слідчі дії також мають на меті сприяти запобіганню і припиненню злочинів [9, с. 18-19]. Зауважимо, що авторка досліджувала процесуальні норми, закріплені в КПК України 1960 р. І. І. Войтович обґрунтовує тезу про те, що невідкладним слідчим діям і в кримінально-процесуальному, й у тактико-криміналістичному аспекті, насамперед, властиві такі ознаки, як негайність, незамінність, першочерговість, оперативність, неповторюваність, регулятивність, цілеспрямованість [6, с. 9]. На нашу думку, щоб використовувана термінологія була коректною, слід зазначити, про яку саме галузь науки йдеться – кримінальний процес чи криміналістику, і, відповідно, вживати понятійний апарат відповідної науки.

На нашу думку, при вирішенні питання про правову сутність невідкладних слідчих (розшукових) дій слід почати з такої найважливішої їх ознаки, як спрямованість на пошук, виявлення та вилучення (процесуальну фіксацію) слідів кримінального правопорушення, які ймовірно швидко зникнуть. Наступною є ознакою є встановлення законодавцем особливостей порядку прийняття рішення та провадження окремих слідчих (розшукових) дій. Одразу ж такі особливості законодавчого регулювання можна поділити на дві групи. До першої слід віднести особливості порядку провадження обшуку та огляду в житлі та іншому володінні особи, огляду місця події до внесення відомостей в ЄРДР (відповідно до ч.3 ст. 233 КПК, ч. 3 ст. 214), встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, спостереження за особою, річчю або місцем у виняткових невідкладних випадках (ст. ст. 250, 268, 269 КПК України). До другої групи слід віднести можливість провадження слідчих розшукових дій слідчим у кримінальному провадженні яке йому непідслідне (ч. 2 ст. 218 КПК України) та особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції (ст. 615 КПК України). Таким чином, законодавець передбачив лише кілька виняткових випадків, в яких допускається провадження слідчих (розшукових) дій за процедурою, відмінною від звичайної. Тому самі наведені вище слідчі (розшукові) дії можна вважати невідкладними у кримінальному процесуальному розумінні.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI Законодавство України. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page>
2. Кіпращ І. С. Визначення поняття слідчих (розшукових) дій. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 2. С. 275-283.
3. Побережник А. О. Актуальні проблеми визначення поняття правомірного обмеження права на свободу та особисту недоторканність у кримінальному провадженні. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. 2016. Випуск 1. Том 4. С. 89-93. URL : http://www.lj.kherson.ua/2016/pravo01/part_4/25.pdf
4. Ларин А.М. Следственные действия (определение понятия, терминология). Оптимизация расследования преступлений: Сб. науч. тр. Иркутск., 1982. С. 98-101.
5. Чельцов М. А. Советский уголовный процесс : Учебник. М. Госюриздат, 1962. 503 с.
6. Войтович І. І. Процесуальні і тактичні особливості провадження невідкладних слідчих дій : Дис. ... канд. юрид. наук / 12.00.09. Одеса, 2012. – 209 с.

7. Алексеев Н. С., Даев В. Г., Кокорев Л. Д. Очерк развития науки советского уголовного процесса. Воронеж : Издательство Воронежского университета, 1980. 250 с.
8. Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчиков Б. Є. Невідкладні слідчі (розшукові) дії у КПК України. Досудове розслідування в Україні: сучасний стан та шляхи підвищення ефективності : матер. наук.-практ. конферен. (м. Миколаїв, 29 травн. 2015 р.). – Миколаїв : Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка, 2015. С. 95-99. URL: ipp.kpi.ua/wp-content/uploads/2016/04/St_170.pdf.
9. Манівлець Е. Є. Реалізація конституційних прав та свобод громадян при проведенні невідкладних слідчих дій : Дис. ... канд. юрид. наук /12.00.09. Харків, 2005. 191 с.

Крушинський Сергій Антонович,

*декан юридичного факультету, доцент кафедри
кримінального права та процесу*

*Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,
кандидат юридичних наук*

ВПЛИВ ЗАСАДИ ПУБЛІЧНОСТІ НА ФОРМИ ОБВИНУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Публічність кримінального судочинства – це правова засада, яка зобов'язує державу, її органи, службових осіб визнавати, дотримуватись, захищати як найвищу цінність права і свободи людини, визнавати, дотримуватись та захищати інтереси держави, громадських об'єднань, соціальних і етнічних груп за обов'язками служби, всупереч будь-яким можливим діям і волевиявленням, що мають інші цілі [1].

Обвинувачення у кримінальному провадженні залежно від особливостей реалізації засади публічності, суб'єктів, які його здійснюють, може бути поділене на декілька форм:

- публічне (державне) обвинувачення;
- приватне обвинувачення;
- приватно-публічне обвинувачення;
- публічно-приватне обвинувачення.

Основним видом обвинувачення було і є публічне (державне), під яким розуміється обвинувачення, що порушується компетентною особою в інтересах усього суспільства, незалежно від тих осіб, органів, чиїх інтересів воно може торкатися [2, с. 8]. Публічність такого обвинувачення полягає в тому,

що прокурор, слідчий розпочинають кримінальні провадження, розслідують їх самостійно, незалежно від позиції приватних осіб, якими можуть бути потерпілі, заявники тощо. У такому разі офіційні органи, посадові особи діють не тільки в інтересах окремих осіб, а в основному в інтересах держави і суспільства. Тут якнайбільше знаходить свій прояв засада публічності (офіційності), а саме обвинувачення можна іменувати офіційним, на відміну від обвинувачення, що здійснюється потерпілим, яке може бути визнане неофіційним, приватним. Неофіційне обвинувачення розглядалося у науковій літературі як самостійний вид кримінального переслідування, що здійснюється зусиллями приватних осіб поряд або незалежно від діяльності державних органів, але в межах дії КПК [3, с. 28].

Довгий час обвинувачення, яке підтримувалося в суді прокурором, іменувалося державним, що наводило на думку про те, що воно здійснюється від імені держави. Однак Законом України від 2 червня 2016 року Конституція України була доповнена статтею 131-1, яка серед функцій прокуратури містить «підтримання публічного обвинувачення в суді». Таким чином назва «публічне обвинувачення» дійсно відображає правову природу цієї форми обвинувачення, яке здійснюється офіційно, в інтересах усього суспільства.

Протилежною формою обвинувачення є приватне обвинувачення. За КПК України 1960 року (ст. 27) приватне обвинувачення являло собою таке, за яким кримінальна справа порушувалася не інакше, як за скаргою потерпілого, якому і належало право підтримувати обвинувачення. У цих справах дізнання і досудове слідство не проводилося, і вони підлягали закриттю, якщо потерпілий примириться з обвинуваченим, підсудним. До таких, наприклад, належали справи про злочини, передбачені ст. 125 КК (умисне легке тілесне ушкодження), ч. 1 ст. 126 (побої), ст. 356 (самоправство). Дійсно, за таких умов можна було вести мову про «приватний характер» обвинувачення, адже потерпілий (приватний обвинувач) самостійно підтримував його в суді, впливав на його обсяг та міг за власним бажанням припинити. Отже, приватне обвинувачення – це регламентований законом особливий вид кримінально-процесуальної діяльності приватного обвинувача (потерпілого), який включає звернення до компетентних державних органів із твердженням щодо винуватості певної особи у вчиненні кримінального правопорушення, збирання доказів винуватості цієї особи, подальше підтримання ним обвинувачення в суді та право відмовитися від пред'явленого обвинувачення [4, с. 213-214].

В сучасних умовах коло кримінальних правопорушень, за якими кримінальне провадження розпочинається виключно за заявою потерпілого, значно розширено (ст. 477 КПК). Проте за чинним КПК України провадження у формі приватного обвинувачення хоч і розпочинається лише на підставі заяви потерпілого, однак надалі здійснюється на загальних засадах,

тобто обвинувачення у цьому провадженні підтримується в суді прокурором. Законодавець фактично відмовився від традиційного розуміння інституту приватного обвинувачення. Тому вважаємо, що більш точно цей різновид кримінального провадження відображала б назва «кримінальне провадження, яке може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого» [5, с. 92].

Разом з тим, кримінальний процесуальний закон передбачає випадки, коли підтримуване обвинувачення має ознаки «приватного». До таких випадків відносяться:

1) відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення (ст. 340 КПК України), при якому потерпілий отримує право підтримувати обвинувачення в суді. Якщо потерпілий висловив згоду на підтримання обвинувачення в суді, кримінальне провадження надалі здійснюється за процедурою приватного обвинувачення, а потерпілий користується усіма правами сторони обвинувачення під час судового розгляду;

2) зміна прокурором обвинувачення в суді, коли в обвинувальному акті зі зміненим обвинуваченням ставиться питання про застосування закону України про кримінальну відповідальність, який передбачає відповідальність за менш тяжке кримінальне правопорушення, чи про зменшення обсягу обвинувачення, при якому потерпілий отримує право підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі [4, с. 214].

У науковій літературі висловлена думка, що обвинувачення, підтримане потерпілим, де у провадженні бере участь державний обвинувач, не є публічним, але не є і приватним. Це обвинувачення «додаткове», воно начебто приєднується до публічного обвинувачення прокурора, що виступає основним. Субсидіарне обвинувачення – це різновид неофіційного обвинувачення, яке здійснюється паралельно з діяльністю відповідних державних органів й обмежене в деяких випадках їх процесуальними рішеннями [3, с. 163].

Г. В. Мовчан вважає, що потерпілий діє в кримінальній справі як субсидіарний обвинувач, тобто як особа, що є стороною обвинувачення, наділена повноваженнями для захисту своїх прав та інтересів, діє в межах пред'явленого прокурором обвинувачення, а у разі відмови останнього від підтримання державного обвинувачення або зміни його на більш м'яке, може підтримувати обвинувачення у раніше заявленому обсязі [6, с. 176]. Такий погляд підтверджувався і правовою позицією Пленуму Верховного Суду України, відповідно до якої потерпілий бере участь у судовому засіданні як сторона обвинувачення і користується рівними з іншими учасниками судочинства правами та свободою в наданні й дослідженні доказів, доведенні їх переконливості перед судом (п. 21 постанови «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів» від 2 липня 2004 р. № 13) [7]. Проте, враховуючи положення чинного КПК

України, з такою позицією до кінця не можна погодитися, оскільки у випадку, коли публічне обвинувачення підтримує прокурор, законодавець не наділяє потерпілого статусом суб'єкта сторони обвинувачення.

Якщо прокурор, слідчий зобов'язані, здійснюючи обвинувальну діяльність, вжити всіх передбачених законом заходів для всебічного, повного і неупередженого дослідження обставин кримінального провадження, то до потерпілого, цивільного позивача та їхніх представників застосовуються диспозитивні начала. Обвинувальна діяльність є їх правом і здійснюється у визначеному законом порядку та у передбачених КПК України випадках.

Слід наголосити, що існують такі форми обвинувачення, які в різних варіаціях поєднують ознаки публічного та приватного. За часів дії КПК України 1960 року під приватно-публічним розумілося таке обвинувачення, в якому справа хоч і порушувалася не інакше, як за скаргою потерпілого, але закривати її за примиренням потерпілого з обвинуваченим, підсудним не можна було. Це були справи про злочини, передбачені ч. 1 ст. 152 КК (згвалтування). На сьогодні ознаки приватно-публічного обвинувачення має згадане нами вище обвинувачення у «кримінальному провадженні, яке може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого» (глава 36 КПК).

Ст. 46 КК України передбачає можливість звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, крім корупційних злочинів, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду. Тому деякі вчені говорять про ще один вид обвинувачення – публічно-приватний. Це означає, що, з одного боку, злочини невеликої тяжкості потребують порушення кримінального провадження компетентними державними органами, які і висувають обвинувачення, а з іншого боку, за примиренням обвинуваченого з потерпілим ці провадження підлягають закриттю зі звільненням від кримінальної відповідальності, у зв'язку з чим офіційне обвинувачення, як і провадження в цілому, закривається [8, с. 23-24].

Таким чином, бачимо, що ступінь реалізації засади публічності, її співвідношення (баланс) із засадою диспозитивності у кримінальному провадженні має істотний вплив на форми обвинувачення, які можуть бути у ньому застосовані.

Література:

1. Маляренко В. Т. Про публічність і диспозитивність у кримінальному судочинстві України та їх значення. URL: [http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/21F75EA2D8EAED69C2257AF4003AD3DF](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/21F75EA2D8EAED69C2257AF4003AD3DF).
2. Зеленецький В. С. Возбуждение государственного обвинения в советском уголовном процессе. Харьков: Вища школа, 1979. 144 с.

3. Петрова Н. Е. Частное и субсидиарное обвинение: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Самара, 1999. 194 с.
4. Крушинський С. А. Відмова потерпілого (приватного обвинувача) від обвинувачення: поняття, порядок здійснення та правові наслідки. Університетські наукові записки. 2015. № 2. С. 212-220.
5. Перепелиця С. І. Особливості процедури судового розгляду кримінального провадження у формі приватного обвинувачення за новим КПК України. Юрист України. 2013. № 3 (24). С. 88–93.
6. Мовчан Г. В. Процесуальні повноваження прокурора у досудовому провадженні та в суді першої інстанції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Х., 2010. 219 с.
7. Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів: постанова Пленуму Верховного Суду України від 2 липня 2004 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-04>.
8. Юрчишин В. М. Проблеми державного та приватного обвинувачення в судах України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2004. 186 с.

Навроцька Віра Вячеславівна,

*доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, доцент*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВІДНОВЛЕННЯ МАТЕРІАЛІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ, ВТРАЧЕНИХ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ЧИ НЕПІДКОНТРОЛЬНИХ УКРАЇНИ ТЕРИТОРІЯХ

Системне реформування кримінального процесуального законодавства (у напрямку розширення прав учасників процесу та підвищення стандартів доказування) виявило низку важливих проблем правозастосування, що тривалий час залишалися на «задвірках» кримінально-процесуальної науки (без належного теоретичного аналізу та без будь-якого нормативного регулювання). Однією із таких проблем є відновлення втрачених матеріалів кримінальних проваджень.

Донедавна (до прийняття КПК 2012 р.) взагалі не було передбачено порядку відновлення матеріалів кримінальних проваджень. Це можна пояснити тим, що на практиці факти втрати справ, зазвичай, широко не афішувалися. Керівники слідчих підрозділів, а подекуди – навіть судді та «наглядаючи» прокурори (!) намагалися не виносити «бруд із хати». Якщо існувала можливість повторного допиту учасників процесу, долучення

до справи копій документів, часткового переукладення їх із пам'яті, то цим користалися. А, відтак, справа не вважалася втраченою. Для державної звітності чимало випадків втрати матеріалів кримінальних проваджень залишалися латентними. А тому не маючи адекватного статистичного відображення, вони не сприймалися законодавцем масштабно, як проблему насправді актуальну.

Відповідно до даних судової статистики, кількість кримінальних проваджень по відновленню втрачених матеріалів останніми роками неухильно зростає. Звісно, зростання цих показників має під собою й цілком об'єктивні причини – появу тимчасово окупованих чи непідконтрольних Україні територій.

При втраті матеріалів провадження деякі права учасників процесу, як-от право на апеляційне (касаційне) оскарження рішень суду можуть фактично залишитися нереалізованими. Це питання свого часу було предметом розгляду Європейського суду з прав людини. Стразбурзький суд вважає право на доступ до матеріалів завершеного кримінального провадження (а у разі їх знищення – право вимагати відновлення таких матеріалів) складовими частинами права на судовий захист, а позбавлення цих прав – порушенням ст.6 Конвенції.

Прикладом рішення суду про відновлення втрачених на тимчасово окупованих чи непідконтрольних Україні територіях матеріалів кримінального провадження за ініціативи прокурора може слугувати ухвала судді Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 28 березня 2016 р. Обставини справи наступні: до суду надійшла заява заступника прокурора Донецької області про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження відносно Особи 1. Прокурор обґрунтовував заяву тим, що вироком Центрально-Міського районного суду м. Горлівки Донецької області Особу 1 було визнано винним та засуджено за ч.4 ст.187, ст.71 КК України, зазначений вирок не набрав законної сили, оскільки засудженим та прокурором було подано апеляційні скарги. Однак через захоплення приміщення апеляційного суду Донецької області незаконними військовими формуваннями так званої ДНР (Донецької народної республіки) слухання справи не відбулося, а матеріали кримінального провадження втрачено. На думку прокурора зазначені обставини стали передумовою порушення конституційних прав підсудного та інших учасників кримінального провадження. Відповідно до інформації ТУ ДСА України в Донецькій області було зроблено спробу безпосереднього транспортування кримінальних проваджень, справ, підсудних судам, розташованим у районі проведення АТО, до місцевих судів, визначених Розпорядженням Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ України «Про визначення територіальної підсудності справ» від 02.09.14 р. №2710/38-14, але у зв'язку із тим, що виникла загроза їх втрати та викрадення сторонніми особами, перевезення було припинено.

Тому заступник прокурора звернувся до суду із проханням відновити окремі матеріали кримінального провадження відносно Особи 1. Оскільки матеріали кримінального провадження відносно засудженого Особи 1 було втрачено та іншого шляху, окрім як відновлювати матеріали провадження, у прокуратури не було, суд прийшов до переконання, відповідно до якого заява прокурора підлягає задоволенню [1].

Однією із проблем відновлення втрачених матеріалів кримінальних проваджень є те, що згідно загальної умови здійснення провадження із відновлення втрачених матеріалів матеріали провадження були втрачені після прийняття судом рішення по суті провадження.

Водночас ч.3 ст.1 Закону України від 12.08.14 р. № 1632-VII «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку із проведенням антитерористичної операції» встановлено, що справи, розгляд яких не закінчено та які перебувають у провадженні місцевих, апеляційних судів, розташованих у районі проведення АТО, у разі неможливості здійснювати правосуддя передаються судам відповідно до встановленої згідно цього Закону підсудності протягом десяти робочих днів (із дня прийняття розпорядження головою відповідного вищого спеціалізованого суду) [2]. Однак, як продемонструвала практика, далеко не усі справи були передані до судів на підконтрольну Україні територію. Переважна більшість справ так і залишилася у судах, що не підконтрольні органам влади України. Якраз на такий випадок законодавець і визначив, що у випадку неможливості передачі матеріалів справи відповідно до встановленої відповідно до цього Закону підсудності, вчинення необхідних процесуальних дій здійснюється за документами та матеріалами, поданими учасниками судового процесу. Отже, вказаною нормою все ж передбачено можливість відновити провадження, яке не було закінчене ухваленням рішення. Однак процедура такого відновлення чинним КПК не регламентована. Внаслідок цього суди й не задовольняють подібного роду заяви.

Процедурні правила розгляду судом заяви про відновлення втрачених матеріалів провадження та визначення джерела інформації, яку необхідно дослідити для відновлення втрачених матеріалів провадження, передбачено у ст.530 КПК. Розгляд заяви про відновлення втраченого судового провадження здійснюються у судовому засіданні. Під час розгляду суд досліджує ту частину провадження, яка була збережена; документи (або їх копії) з матеріалів провадження, видані фізичним та юридичним особам до того, як матеріали провадження були втрачені; інші відомості і документи, що певним чином стосуються відновлюваного провадження і можуть сприяти заповненню прогалин при його відновленні.

Суд вправі допитати як свідків осіб, котрі внаслідок своєї причетності до відновлюваного провадження можуть мати інформацію, корисну для його

відновлення. До таких осіб належать: 1) всі особи, які були присутніми при вчиненні процесуальних дій (а не лише учасники процесуальних дій у вузькому сенсі); 2) фізичні особи та представники юридичних осіб, які брали участь у судовому розгляді; 3) особи, які входили до складу суду, що здійснював судовий розгляд у провадженні, матеріали якого втрачено; 4) особи, які виконували судові рішення, ухвалені у межах відновлюваного провадження. Дві останні категорії свідків законодавець виділяє, вказуючи, що вони можуть бути допитані у необхідних випадках.

Водночас, слід зазначити, що можливість допиту осіб, які входили до складу суду, суттєво обмежена непоодинокими фактами продовження роботи цих осіб у складі органів ЛНР (т.зв. «Луганської народної республіки») та ДНР (т.зв. «Донецької народної республіки»).

Підсумовуючи вищезазначене, слід констатувати, що практика ставила (і продовжуватиме ставити) перед законодавцем питання про урегулювання отаких важливих для кримінального судочинства відносин, що реально виникають у ході відновлюваного провадження. Певно, стверджувати, що законодавець із поставленим перед ним завданням впорався на 100%, було б абсолютно безпідставно та категорично. Однак незважаючи на низку істотних недоліків правового регулювання аналізованого інституту, появу розділу VII КПК України слід розцінювати позитивно.

Література:

1. Ухвала судді Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 28 березня 2016 р. (№ справи -243/2198/16-к).URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56764453>.
2. Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції: Закон України від 12 серпня 2014 року №1632-VII.URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1632-18#Text>.

Налуцишин Володимир Вікторович,

*доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,
кандидат юридичних наук*

ДОСУДОВЕ ПРОВАДЖЕННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ: ДОСВІД ДЕРЖАВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Визначальним принципом побудови моделі досудового та судового проваджень в зарубіжному кримінально-процесуальному законодавстві традиційно є принцип процесуальної економії. Подібний підхід не викликає подиву, оскільки вписується в загальний інтеграційний процес розвитку кримінально-процесуального законодавства, який знайшов відображення в міжнародно-правових актах.

У 1987 році процес оптимізації кримінального судочинства з різними ступенями інтенсивності в окремих країнах був легально закріплений в Рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи № 6 R (87) «Щодо спрощення кримінального правосуддя» (далі - Рекомендації), де було зазначено, що тяганина в розслідуванні кримінальних справ з неминучістю тягне за собою дискредитацію кримінальної юстиції, а також позначається на належному здійсненні правосуддя. В якості основних напрямків підвищення ефективності кримінального судочинства були визначені: розвиток скороченого кримінального переслідування, введення сумарних проваджень, розширення сфери реалізації альтернативних методів вирішення кримінально-правових конфліктів [1]. При цьому спрощення досудового провадження має, на думку міжнародної спільноти, здійснюватися при неодмінному дотриманні основних прав і свобод громадян, закріплених у ст.ст. 5, 6 Конвенції про захист прав людини і основних свобод [2].

Попереднє розслідування в переважній більшості національних правових систем може бути детерміновано як дізнання, яке здійснюється переважно до порушення кримінальної справи, і має виражений сумарний характер.

Найбільш типовим прикладом прискорення процесу розслідування є кримінально-процесуальна процедура, прийнята у **Франції**. Саме вона найбільше вплинула на організацію досудових стадій кримінального судочинства майже всієї Європи. В даний час провадження дізнання у Франції регламентується кримінально-процесуальним кодексом 1958 р. де є розділ «Дізнання і перевірка особи» [3]. Відмінною особливістю дізнання в розглянутому нормативному акті є те, що воно не утворює єдиної стадії зі слідством, а проводиться до порушення кримінальної справи з метою встановлення особи, яка вчинила злочин, без винесення підсумкового процесуального

акта. Необхідно відзначити, що в даній формі кримінального судочинства практично повністю виключені будь-які права осіб, залучених до її орбіти. Реальними повноваженнями володіють тільки органи дізнання, при цьому підозрюваний в якості процесуальної фігури у відповідній главі КПК Франції взагалі не згадується.

В *Австрії* попереднє розслідування здійснюється в єдиній формі – дізнання. Необхідно відзначити, що невідкладні слідчі дії, пов'язані зі встановленням особи, яка вчинила злочин, а також інших обставин, проводяться поліцією до порушення кримінальної справи і завершуються передачею всіх матеріалів прокурору. Подібна специфіка, на наш погляд, обумовлена наявністю «вільного доказування», яке не пов'язане процесуальною формою і не регулюється законом. При цьому для встановлення обставин скоєного злочину орган дізнання вправі робити будь-які слідчі і оперативно-розшукові дії. Прокурор в разі необхідності допиту обвинуваченого і ключових свідків у справі, залучає слідчого суддю. Закінчення дізнання можливе або за допомогою порушення публічного обвинувачення, або шляхом припинення справи. У першому випадку прокурором складається обвинувальний акт, в якому зазначаються дані про обвинуваченого, про місце і час вчинення злочину, кваліфікація діяння, а також перераховуються зібрані докази. Обвинувальний акт разом із матеріалами кримінальної справи направляється до суду. Звичайне дізнання здійснюється в термін до 15 діб, судове (із залученням слідчого судді) - до 30 діб (ст. 174 КПК Австрії [4]).

Приблизно ідентична модель дізнання міститься в кримінально-процесуальному законодавстві *Нідерландів*. Досудова перевірка обставин вчинення злочину здійснюється до прийняття рішення про порушення кримінальної справи, отже, не підпорядкована вимогам кримінально-процесуальної форми, скорочена до 7 діб і завершується направленням прокурору письмових протоколів для вирішення питання про судове переслідування. Прокурор, прийнявши рішення про порушення кримінальної справи, має право залучити слідчого суддю для провадження необхідних слідчих дій, тобто ускладнити процедуру дізнання, або направити матеріали до суду з обвинувальним актом при очевидності обставин вчинення злочину [5].

Вільне доказування використовується і при провадженні дізнання по законодавству *Чехії*. До переліку заходів, що складають процес вільного доказування, за законодавством Чехії віднесено: отримання і виїмка предметів і документів, накладення арешту на грошові кошти на банківському рахунку, цінні папери, нерухомість, інші матеріальні цінності або їх еквівалент, отримання пояснень, висновків фахівців і експертів, огляд, вилучення зразків для порівняльного дослідження, огляд, затримання особи. Закон обумовлює неприпустимість проведення допиту і впізнання, за винятком випадків неможливості їх відкладення і повтору в судовому розгляді. Термін

скороченого досудового провадження становить не більше 14 діб з дня повідомлення про підозру. Якщо скорочене провадження не може бути закінчено, цей термін, прокурор, з урахуванням обставин справи, продовжує ще на 10 діб або дає вказівку відповідному органу поліції про порушення кримінального переслідування і проведенні попереднього розслідування.

Відповідно до ст. 314 КПК Чехії, якщо після закінчення скороченого провадження орган поліції не приймає рішення про припинення кримінальної справи, то він представляє прокурору короткий звіт про його результати, в якому вказує, який склад злочину вбачається в скоєному діянні і які докази, які можна представити суду, обґрунтовують підозру [6].

Дослідження дозволяє виділити кілька ключових особливостей процесуального регулювання попереднього провадження в країнах Європи. По-перше, в досудових стадіях при наявності «вільного доказування» допускається відступ від ряду базових принципів кримінального судочинства (наприклад, всебічності та повноти розслідування і забезпечення права на захист), реалізація яких вичерпно заповнюється при розгляді кримінальної справи в суді. По-друге, в кримінально-процесуальному законодавстві в імперативній формі закріплюються скорочені терміни досудового кримінального переслідування, а також система процесуальних гарантій, що забезпечують ефективність діяльності органів кримінальної юстиції. По-третє, в обов'язковому порядку залишається процесуальна можливість переходу від скороченої до уніфікованої форми досудового провадження при наявності певних підстав і умов.

Аналіз кримінально-процесуального законодавства європейських країн дозволяє констатувати наявність очевидної тенденції до оптимізації форми досудового провадження шляхом її спрощення. При цьому під час перевірки повідомлення про злочин і встановленні обставин його вчинення допускається «вільне доведення», процедура провадження якого містить деякі обмеження базових принципів судочинства, які заповнюються вже в ході судового розгляду. Швидкість і ефективність діяльності органів кримінальної юстиції досягається шляхом істотного скорочення термінів попереднього розслідування, яке часто проводиться до порушення кримінальної справи, або до його передачі слідчому судді.

В якості гарантії реалізації прав і свобод громадян, які не підлягають обмеженню відповідно до ст.ст. 5, 6 Конвенції про захист прав і свобод людини, законодавство більшості стан континентальної Європи передбачає процесуальну можливість переходу від скороченої до уніфікованої форми досудового провадження при наявності певних підстав і умов.

Література:

1. Рекомендація N 6 R (87) 18 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Стосовно спрощення кримінального правосуддя». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_339 (дата звернення: 10.05.2020).
2. Європейська конвенція з прав людини. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_UKR.pdf (дата звернення: 10.05.2020).
3. Criminal Procedure Code of the French Republic (as of 2006). URL: https://www.legislationline.org/download/id/6381/file/France_CPC_am2006_en.pdf (дата звернення: 10.05.2020).
4. Code of Criminal Procedure of the Republic of Austria (1975, amended 2019). URL: https://www.legislationline.org/download/id/8549/file/Austria_CPC_1975_am122019_de.pdf (дата звернення: 10.05.2020).
5. Criminal Procedure Code of the Republic of Hungary (1998, amended 2011). URL: <https://www.legislationline.org/documents/id/21384> (дата звернення: 10.05.2020).
6. Criminal Procedure Code of the Czech Republic (1961, amended 2012). URL: https://www.legislationline.org/download/id/6371/file/Czech%20Republic_CPC_1961_am2012_en.pdf (дата звернення: 10.05.2020).

Процик Любов Сергіївна

*науковий співробітник науково-організаційного
відділу Державного науково-дослідного
інституту МВС України,
кандидат психологічних наук*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Унаслідок проведення бойових дій на сході України наша держава переживає складні соціально-економічні процеси. Поступово формується і реалізується державна політика щодо обороноздатності, нормативно закріплюються загальні процедури організації соціального захисту учасників цих подій. Основу нормативно-правового забезпечення соціального захисту учасників бойових дій (УБД) становлять: Конституція України, закони, Укази Президента України і Урядові рішення. Понад сто нормативно-правових актів регламентують суспільні взаємовідносини у сфері соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей. Попри це, система соціального захисту учасників бойових дій на сьогодні залишається

належно неврегульованою на законодавчому рівні та потребує вивчення й вдосконалення.

Варто зазначити, що значний внесок у розвиток наукової думки з питань нормативно-правового забезпечення соціального захисту зробили такі провідні вчені, як П. Базилюк, І. Гнибіденко, І. Дацюк, О. Іванова, О. Кондратенко, М. Кравченко, Е. Лібанова, О. Новікова, С. Палій, М. Солдатенко, В. Скуратівський, В. Трощинський, Л. Хижняк, Д. Чижов, П. Шевчук та ін. Політика держави у сфері соціального захисту учасників бойових дій полягає у забезпеченні прав, гарантій та компенсацій. Формування системи задоволення певних соціальних потреб УБД враховує забезпечення їх адаптації та психологічної реабілітації, санаторно-курортним лікуванням, технічними та іншими засобами реінтеграції, житлом, надання їм освітніх послуг, дотримання трудових прав, соціальної та професійної адаптації, пільг у сплаті певних видів послуг, пенсійного забезпечення тощо [1].

Питання соціального захисту учасників бойових дій регламентуються Законом України «Про статус ветеранів війни та гарантій їх соціального захисту» № 45 від 22.10.1993 року. Відповідно до якого учасниками бойових дій є особи, які брали участь у виконанні бойових завдань із захисту Батьківщини у складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань всіх видів і родів військ Збройних сил діючої армії (флоту), у партизанських загонах і підпіллі та інших формуваннях як у воєнний, так і у мирний час [2]. У зазначеному законі також визначені базові права, пільги та гарантії для учасників бойових дій, але не прописані відповідні механізми та порядки реалізації цих прав, що ускладнює їх використання. На сьогодні система пільг, яка налічує їх понад 20 видів, здебільшого має компенсаторне, а не мотивувальне спрямування, не зважає на особливості сьогодення та не забезпечує гідного рівня життя учасників бойових дій.

Процес вдосконалення законодавчої бази з питань соціального захисту учасників бойових дій відбувається постійно: переглядаються і доповнюються окремі положення Закону № 45, розширюється перелік осіб, які мають право на статус учасника бойових дій, учасника АТО/ООС та Революції Гідності, з наданням зазначеним особам відповідних пільг. Основними законопроектами, підзаконними нормативно-правовими актами та державними програмами, спрямованими на вирішення нагальних питань соціального захисту учасників бойових дій, є такі:

- Закон України Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту № 3551-ХІІ 22.10.1993;
- Закон України Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей № 2011-ХІІ 20.12.1991;
- Закон України Про боротьбу з тероризмом № 638-ІV 20.03.2003;
- Угода про взаємне визнання пільг і гарантій для учасників та

інвалідів Великої Вітчизняної війни, учасників бойових дій на території інших держав, сімей загиблих військовослужбовців 15.04.1994;

– Угода про взаємне визнання прав на пільговий проїзд для інвалідів та учасників Великої Вітчизняної війни, а також осіб, прирівняних до них 12.03.1993;

– Угода про державну соціальну допомогу членам сімей військовослужбовців, загиблих в Афганістані та інших державах, в яких велися бойові дії 24.09.1993;

– Постанова КМУ Про затвердження Порядку надання та позбавлення статусу учасника бойових дій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення чи у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення № 413. 18.05.2018 [3].

На розгляді Верховної Ради України перебуває низка законопроектів, спрямованих на вирішення проблемних питань соціального захисту УБД, але швидкість їхнього розгляду є вкрай низькою. Недосконалість нормативно-правової бази з питань соціального захисту учасників бойових дій має однією із форм прояву дублювання функцій окремими органами виконавчої влади. Наприклад, згідно з Положенням про Мінсоцполітики (Постанова КМУ № 423 від 17 червня 2015 р.), одним із основних завдань міністерства є забезпечення формування та реалізації державної політики щодо соціального захисту ветеранів війни та учасників АТО/ООС, зокрема забезпечення їх психологічної реабілітації, санаторно-курортного лікування, соціальної та професійної адаптації учасників АТО/ООС. Постановою КМУ № 986 від 28 листопада 2018 р. «Питання діяльності Міністерства у справах ветеранів України» ліквідовано Державну службу України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції та встановлено, що Міністерство у справах ветеранів України (Мінветеранів) є правонаступником майна, прав та обов'язків цієї служби [4].

Прогалини у законодавстві, на які необхідно звернути увагу:

1. *Процедура отримання статусу УБД.* Зазначимо, що протягом п'яти років процедура отримання статусу учасника бойових дій постійно еволюціонувала, що не в останню чергу відбулось завдяки активній волонтерській діяльності та діяльності окремих державних діячів. Водночас сьогодні постала інша проблема, яка полягає в тому, що протягом багатьох років особи, які не були в АТО/ООС та жодним чином до неї не причетні, отримали статус учасника бойових дій. Відтак, постала необхідність посилення контролю за якістю діяльності органів, що уповноважені наділяти особу відповідним статусом. Вирішення такої проблеми дасть змогу: по-перше, скоротити витрати

державного бюджету; по-друге, направити вивільнені кошти на допомогу тим учасникам бойових дій, які її дійсно потребують.

2. *Розроблення ефективного механізму медичного страхування УБД.* Зміст сучасної реформи фінансового забезпечення УБД потребує переходу від бюджетної до бюджетно-страхової медицини, яка може здійснюватися у формі як добровільного, так і обов'язкового медичного страхування. Згідно з проектом Військово-медичної доктрини її метою є створення доступної, універсальної, багатопрофільної, ефективного системи медичного забезпечення військ, яка передбачає надання медичної допомоги за територіальним принципом і дасть змогу запобігти, обмежити й максимально скоротити масштаби ураження військ у мирний і воєнний час шляхом створення гарантованих можливостей щодо організованого реагування сил і засобів військово-медичної служби [5].

3. *Вирішення питання щодо житлових проблем сімей учасників бойових дій.* Сьогодні існує Державна програма «Доступне житло для учасників АТО/ООС», метою якої є створення належних умов для забезпечення житлом громадян, які брали безпосередню участь в АТО/ООС, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в її районах у період проведення. Окрім уже наявних положень, ця Програма повинна передбачити такі уточнення, як розширення кола джерел її фінансування, розроблення більш детального механізму отримання такої допомоги, зокрема, необхідно деталізувати відповідний порядок і коло суб'єктів, які заслуговують на першочергове отримання житла.

4. *Розроблення загальнодержавної «Програми соціально-психологічної реабілітації учасників бойових дій і членів їхніх сімей».* Сьогодні дуже багато говориться про необхідність соціальної адаптації учасників бойових дій, про їхнє психологічне та фізичне відновлення. Однак при цьому відсутній ефективний механізм надання такої допомоги, крім того, не чітким є питання джерел фінансування цього напрямку. Окрім того, необхідним, на нашу думку, є розширення мережі державних і недержавних установ, які можуть надавати таку допомогу. Розширення також потребує міжнародне співробітництво в цій сфері.

Отже, здійснивши загальноправовий аналіз нормативно-правового регулювання соціального захисту учасників бойових дій, можемо зробити висновок про те, що на сьогодні у державі сформовано певну організаційно-інституціональну, нормативно-врегульовану систему соціального захисту УБД. Сукупність проаналізованих нормативно правових актів та норм, спрямованих на соціальний захист учасників АТО/ООС, формують правовий механізм державного управління зазначеними суспільними відносинами. На жаль, можемо констатувати, що існуючим масивом нормативно-правових актів, навіть галузевих, урегульовано не всі питання, що стосуються

соціального захисту учасників бойових дій. Серед них можна виокремити такі: відсутність Концепції медичної, соціально-психологічної реабілітації та професійної адаптації УБД; відсутність загальнодержавної програми, спрямованої на соціальний захист учасників АТО/ООС; відсутність механізму соціально-психологічної реінтеграції учасників бойових дій і членів їх сімей та його правового регулювання; відсутність єдиного механізму обліку учасників бойових дій та пов'язаних із ним проблем, зокрема щодо виявлення членів сімей загиблих учасників АТО/ООС із загального масиву учасників бойових дій.

Література:

1. Кондратенко О.О. Загальні засади нормативно-правового забезпечення державного управління у сфері соціального захисту учасників антитерористичної операції та членів їх сімей // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2015. № 4. С. 113–120. (Серія «Державне управління»)
2. Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/488/95-%D0%B2%D1%80>
3. Офіційні документи Міністерства у справах ветеранів України. URL: <https://mva.gov.ua/ua/acts-search>
4. Постанова КМУ № 1175 від 27 грудня 2018 р. «Деякі питання Міністерства у справах ветеранів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1175-2018-%D0%BF>
5. Пацурія Н. Б. Проблеми та перспективи запровадження медичного страхування учасників бойових дій як елемента військово-медичної доктрини. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». 2014. Т. 14. С. 244–253.

ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ

Хмелевська Наталя Володимирівна,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри
кримінального права та процесу*

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ В ПЕРІОД КАРАНТИНУ

Пандемія коронавірусу торкнулась всіх сфер життя, включаючи судову систему. І звісно, ніхто заздалегідь не міг підготуватись та передбачити регулювання роботи суду у період карантину.

Рішенням Ради суддів України від 17 березня 2020 року № 19 були затверджені рекомендації суддям для роботи у період карантину. Зокрема, мова йде про те що необхідно:

- роз'яснити громадянам можливість відкладення розгляду справ у зв'язку із карантинними заходами та можливість розгляду справ в режимі відео конференції;
- припинити всі заходи, не пов'язані з процесуальною діяльністю суду та забезпеченням діяльності органів судової влади (круглі столи, семінари, дні відкритих дверей тощо);
- припинити проведення особистого прийому громадян керівництвом суду;
- обмежити допуск в судові засідання осіб, які не є учасниками судових засідань;
- обмежити допуск у судові засідання та приміщення суду осіб з ознаками респіраторних захворювань: блідість обличчя, почервоніння очей, кашель;
- ознайомлення учасників судового процесу з матеріалами судової справи, за наявності такої технічної можливості, здійснювати в дистанційному режимі, шляхом надсилання сканкопій матеріалів судової справи на електронну адресу, зазначену у відповідній заяві, заяви про ознайомлення приймати через дистанційні засоби зв'язку;
- зменшити кількість судових засідань, що призначаються для розгляду протягом робочого дня;
- по можливості здійснювати судовий розгляд справ без участі сторін, в порядку письмового провадження;
- суддям та працівникам апарату суду при найменших ознаках захворювання вжити заходів щодо самоізоляції, повідомити про свій стан здоров'я

відповідну установу охорони здоров'я та керівництво суду телефоном, e-mail[1].

Зрозумілими та виправданими є такі рекомендації. Так, в судах дійсно не проводять круглих столів та подібних заходів, не ведуть прийом громадян та оскільки це рекомендації, а не імперативна норма, суддя може обмежити доступ у судові засідання осіб, які не є учасниками справи. Крім того, служба судової охорони перед входом до суду вимірює температуру та обмежує допуск у судові засідання та приміщення суду осіб з ознаками респіраторних захворювань: блідість обличчя, почервоніння очей, кашель.

Важливим пунктом Рекомендацій є роз'яснення громадянам можливість відкладення розгляду справ у зв'язку із карантинними заходами та можливість розгляду справ в режимі відеоконференції. Одразу після введення карантину в мережі Інтернет з'явилося багато зразків клопотань щодо відкладення судових засідань. Звісно, така причина не задекларована в процесуальних кодексах, але, на період карантину її можна вважати поважною. Це стосується і кримінальних проваджень, адже під час карантину відсутнє пасажирське перевезення між містами та районами і прибути до суду учасникам з району чи області неможливо. Звісно, такий пункт не може поширюватись на осіб, щодо яких обрано запобіжний захід у виді тримання під вартою. Неприпустимо автоматично продовжувати найсуворіший запобіжний захід, тому розгляд таких кримінальних проваджень має відбуватись вчасно незалежно від карантину.

Під час задоволення клопотання про відкладення розгляду провадження судова практика йде різними шляхами. Деякі судді чекають завершення карантину та відновлення транспортного сполучення, а деякі одразу визначають дату наступного судового засідання. Оскільки карантин декілька разів продовжували, то в такому випадку доводилось подавати клопотання про відкладення неодноразово. Також дуже зручно, що клопотання можна надіслати на електронну адресу суду.

Ще однією новелою є прийняття закону «Про внесення зміни до пункту 20-5 розділу XI "Перехідні положення" Кримінального процесуального кодексу України щодо особливостей судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні та розгляду окремих питань під час судового провадження на період дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)».

Зокрема, ним врегульовано, що тимчасово, на період дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню на території України коронавірусної хвороби (COVID-19), встановити такі особливості судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальних провадженнях та розгляду окремих питань під час судового провадження.

Розгляд питань, які віднесено до повноважень слідчого судді (крім розгляду клопотань про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій і скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора під час досудового розслідування), та окремих питань під час судового провадження здійснюється з урахуванням особливостей.

У разі неможливості визначити слідчого суддю у відповідному суді (крім Вищого антикорупційного суду) місцевий суд вносить вмотивоване подання про передачу клопотання, яке має розглядатися слідчим суддею, для розгляду до іншого суду в межах юрисдикції одного суду апеляційної інстанції або до іншого суду в межах юрисдикції різних апеляційних судів.

Невідкладно, але не пізніше 24 годин з моменту надходження такого подання, головою відповідного суду апеляційної інстанції (головою Касаційного кримінального суду Верховного Суду у разі передачі між судами в межах юрисдикції різних апеляційних судів) розглядається питання про передачу клопотання на розгляд до іншого суду, про що постановляється відповідна ухвала. Спори про підсудність між судами у даному випадку не допускаються.

Розгляд питань, віднесених до повноважень слідчого судді, суду (крім розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою) за його рішенням, прийнятим з власної ініціативи або за клопотанням сторони кримінального провадження, може бути проведено у режимі відеоконференції, про що повідомляються сторони кримінального провадження у порядку, визначеному статтею 135 КПК України. Слідчий суддя, суд не має права прийняти рішення про проведення судового засідання щодо розгляду клопотання про продовження строку тримання під вартою у режимі відеоконференції, в якому поза межами приміщення суду перебуває підозрюваний (обвинувачений), якщо він проти цього заперечує.

Під час досудового розслідування та під час судового розгляду клопотання про продовження строку тримання під вартою подається не пізніше ніж за десять днів до закінчення дії попередньої ухвали про тримання під вартою[2]. Тобто врегульовано певні особливості діяльності суду у період карантину.

Важливим є також прийняття закону “Про внесення змін до деяких законодавчих актів, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв’язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)”, який передбачає внесення змін у велику кількість нормативних актів з метою “актуалізації, вдосконалення правових відносин у багатьох сферах життєдіяльності, які зазнали змін у зв’язку із поширенням коронавірусу COVID-19”.

Закон на період дії карантину передбачив:

- 1) автоматичне продовження строків звернення до суду та процесуальних

строків у цивільних, господарських та адміністративних справах на строк дії карантину;

2) продовження на строк дії карантину строку апеляційного оскарження;

3) продовжені строки, визначені Цивільним кодексом України та Господарським кодексом України. Наприклад, на час дії карантинних заходів продовжується строк позовної давності;

4) надання учасникам цивільних, господарських та адміністративних справ права брати участь у судовому розгляді в режимі відеоконференції з використанням власних технічних засобів, перебуваючи за межами приміщення суду. Підтвердження особи учасника здійснюється за допомогою електронного цифрового підпису, за його відсутності – у порядку, визначеному Законом “Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чийїспеціальний статус[3].

Як бачимо, карантин вплинув і на судову систему певним чином пригальмувавши роботу, але став поштовхом для швидкого запровадження новітніх цифрових технологій та певних змін, зважаючи на карантин.

Література:

1. Рекомендації Ради суддів України щодо встановлення особливого режиму роботи судів України задля забезпечення населення України від поширення гострих респіраторних захворювань та коронавірусу COVID-19, який віднесено до особливо небезпечних інфекційних хвороб.[Електронний ресурс]. - Режим доступу:<http://rsu.gov.ua/ua/documents?id=101&page=2&per-page=8>
2. Закон України «Про внесення зміни до пункту 20-5 розділу XI "Перехідні положення" Кримінального процесуального кодексу України щодо особливостей судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні та розгляду окремих питань під час судового провадження на період дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)».[Електронний ресурс]. - Режим доступу:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/558-20>
3. Гвоздецький А., ШагірмановД. Під час карантину в законну силу не вступить жодне судове рішення.[Електронний ресурс]. – Режимдоступу:https://zib.com.ua/ua/142161pid_chas_karantinu_v_zakonnu_silu_ne_vstupit_zhodne_sudove_r.html

ПРИНЦИПИ ТА ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Туровець Юрій Миколайович,

*доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,
кандидат юридичних наук, доцент*

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТА

На жаль, сьогодні важко кого-небудь здивувати інформацією про порушення прав та законних інтересів людини і громадянина саме працівниками правоохоронної та правозахисної сфери (поліцейськими, суддями, прокурорами, слідчими, адвокатами). Прикро констатувати, але сучасні українські реалії свідчать не на користь останніх. Через некомпетентні або злочинні дії таких осіб руйнується впевненість простих громадян у належному гарантуванні державою їх права на захист від протизаконних дій та свавілля з боку людей, які априорі повинні забезпечити реалізацію зазначеного права.

На сучасному етапі становлення правової української держави надзвичайної актуальності набувають морально-етичні проблеми в адвокатській діяльності. Для окремих представників адвокатської професії основною мотивацією здійснення професійної діяльності стало отримання прибутку, що скеровує їх на досягнення цілей усіма можливими засобами. У зв'язку з цим подекуди сприйняття адвокатури суспільством набуває нових відтінків.

Як влучно зазначає Барщевський М.Ю., якщо раніше домінувало ставлення до адвокатів як до людей, які захищають злочинців, то сьогодні на зміну такому «розумінню» адвокатури приходять не менш небезпечне: «адвокати — ділки, які за шалені гонорари спритно влаштовують справи заможних людей, обслуговують лише великий бізнес і кримінальні структури» [1, с. 3].

Не зовсім коректна поведінка, некомпетентність та безграмотність, корумповані зв'язки із представниками органів правосуддя — це лише деякі з типових порушень в адвокатському середовищі, про які говорять усі представники адвокатського середовища. Усе перелічене свідчить про гостру проблему професійної деформації у адвокатів.

Професійна деформація (від лат. *deformatio* - викривлення) являє собою соціально-психологічний феномен, а саме – появу в особистості певних психологічних змін, що впливають на якісне виконання професійних обов'язків

і діяльність в цілому. Професійна деформація адвоката, як правило, тягне за собою наслідки, які негативно впливають на якість професійної діяльності та його особисте життя, а також здатні привести до втрати кваліфікації [2, с. 124].

Подекуди професійні деформації є наслідком звернення адвоката до неадекватних механізмів захисту клієнта. На нашу думку стрижнем, який об'єднує та цементує складові культури особистості є саме моральна культура особистості. Втрата цим стрижнем рівноваги чи його відсутність негативно відбивається на всіх інших складових. І чим більш нерозвиненою є моральна культура, тим більш негативні наслідки це має для особистості в цілому. Така ситуація призводить до аморального ставлення до оточення, цинічного ставлення до професійної діяльності, посилюється прояв аморальних якостей людини. Зате чим міцнішими є моральні засади особистості, тим сильнішими будуть і прояви моральних аспектів її життєдіяльності, свідомості, мотивів, відносин і тим більше успішною – її професійна та соціально-побутова діяльність [3, с. 39].

Мораль адвоката – вічна проблема. Саме тому, основні засади професійної адвокатської етики та моралі, зокрема, чесність, компетентність, добросовісність, були не лише проголошені, а й давно детально розроблені. Проте, на превеликий жаль, далеко не всіх цих принципів дотримуються адвокати під час виконання своїх професійних обов'язків, а інколи й порушують їх. Особливо неприпустимими є те, що здебільшого адвокати не несуть за це ніякої відповідальності.

Так, поширеним у адвокатському професійному середовищі є прийняття доручення від клієнта адвокатом, який не компетентним у даній сфері, без попередження клієнта про це, а також ведення паралельно великої кількості справ одним адвокатом. Така ситуація призводить до непрофесійного, неефективного та недобросовісного розгляду та вирішенню даних справ. Подекуди адвокати на початках своєї професійної діяльності, беруться за будь-які справи, навіть заздалегідь програшні, використовують конфіденційну інформацію, отриману від клієнтів, задля отримання особистої фінансової вигоди. При цьому, уникають покарання за такі дії та й надалі продовжують вести подібну «професійну» адвокатську діяльність.

На нашу думку, однією із головних причин вчинення адвокатами вищезазначених правопорушень, а іноді й злочинів, є низький морально-етичний рівень розвитку адвоката як особистості, відсутність моральних орієнтирів та відчуття цінності сенсу людської справедливості. Відтак, маємо як результат низькі показники дотримання морально-етичних норм, встановлених Правилами адвокатської етики, під час виконання службового обов'язку адвокатом.

Однією з проблем підготовки фахівця-правозахисника є недостатнє виховання у майбутніх юристів правової та морально-етичної свідомості

вищими навчальними закладами України. Ми можемо спостерігати і недостатню увагу вчених у популяризацію юридичної етики, і це також дає свій негативний вплив на морально-етичний рівень розвитку свідомості адвокатів та юристів в цілому [4, с. 134].

Другий аспект цієї проблеми, пов'язаний із падінням моралі і зростанням злочинності у державі.

Ще одним з чинників виникнення окресленої проблеми є наявність неефективних, на нашу думку, форм відповідальності адвоката за порушення правил адвокатської етики та професійного обов'язку [5, с. 37].

До переліку досліджуваних нами проблем можна також віднести й проблему збереження адвокатами своєї незалежності та об'єктивності. Адвокати нерідко ототожнюються громадянським суспільством і владою з клієнтом і його справою. У тому випадку, якщо клієнт і його справа непопулярні і викликають агресію, то робота адвоката може стати для нього, його родини і його помічників небезпечною: перенесення негативних характеристик з клієнта і його справи на адвоката може призвести до кримінальної, цивільної, адміністративної або моральної санкцій по відношенню до нього. Можливі також прямі погрози застосування сили до адвоката через те, що останній давав поради, захищав або представляв інтереси даного клієнта. На адвоката іноді чиниться тиск з боку влади і громадськості, особливо якщо він захищає інтереси осіб, позбавлених волі. Не випадково в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» говориться, що адвокат і його сім'я перебувають під охороною держави [6].

Частіше за все порушуються саме принципи дотримання адвокатом норм чинного законодавства. На жаль, багато хто з адвокатів вчить Правила адвокатської етики лише для того, щоб скласти кваліфікаційний іспит для набуття права на зайняття адвокатською діяльністю в Україні, і протягом свого адвокатського життя про них навіть не згадують. Подібна безграмотність та некомпетентність відіграє значну роль у питаннях моралі. Питання в тому, як проконтролювати такого адвоката, адже клієнти не завжди здогадуються звернутися до КДКА. Колеги теж не звертаються з подібними скаргами, за винятком тих випадків, коли порушення достатньо серйозне, що негативно позначилося на інтересах клієнта.

До того ж, поширеним порушенням Правил адвокатської етики є неповага до іншої сторони у процесі. Адвокат не має права у своїй професійній діяльності вдаватися до засобів та методів, які суперечать чинному законодавству або Правилам адвокатської етики. Він не може надавати клієнту поради, які свідомо спрямовані на полегшення скоєння правопорушень, або в інший спосіб умисно сприяти їх скоєнню клієнтом або іншими особами. Але і в адвокатській професії з'являється багато так званих шахраїв, які у клієнта беруть гроші, справою не займаються, не приходять на слідчі (розшукові) дії

та в судові засідання, зникають без поважних причин. Це також є значною проблемою, яку потрібно вирішувати комплексно.

Отже, найчастіша причина порушення норм адвокатської етики, на нашу думку, полягає в тому, що правова свідомість як суспільства в цілому, так і окремих адвокатів є досить низькою.

Усе вищезазначене спонукає нас до міркувань про необхідність вжиття адвокатським співтовариством зважених дій з метою підвищення якості підготовки правозахисників. І мова тут іде не лише про якісну освіту, а в першу чергу, варто створити умови для унеможливлення попадання в юридичну професію випадкових людей. Для цього потрібно розробити додаткові вимоги та визначити оціночні критерії для абітурієнтів при вступі до юридичного вищого навчального закладу з метою визначення їх морально-психологічної та правової свідомості. Також варто впровадити аналогічне випробування при здачі іспитів для отримання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю.

Крім того, необхідно використовувати при вивченні дисциплін, які мають практично-прикладний характер, потрібно використовувати більше ситуативних задач, які підвищать рівень моральної та етичної готовності студента у майбутньому сумлінно та компетентно виконувати обов'язки, покладені на адвоката.

На нашу думку, надзвичайно важливо, щоб майбутній правозахисник був свідомим у виборі своєї професії, психологічно підготовлений до неї і був спроможний у будь-яких умовах знайти правовий вихід із ситуації. Основним завданням сучасної юридичної освіти потрібно окреслити підвищення рівня компетентності адвоката та збереження поваги до представників даної професії. Щодо законодавчого унормування вирішення проблематики, то доцільним було б посилити відповідальність адвоката за порушення професійного обов'язку та Правил адвокатської етики, а також ввести інститут обов'язкового страхування професійної відповідальності.

Література:

1. Барщевский М. Ю. Адвокатская этика. Киев: Издательский дом «Федоров», 1999. 288 с.
2. Коновалова В. Е., Шепитько В. Ю. Основы юридической психологии: учебник. Харьков: Одиссей, 2005. 352 с.
3. Яновська О. Г. Співвідношення мети та засобів як етична проблема адвокатської діяльності. Юридична газета 14.03.2017. С. 38-41. URL : http://tomorrowlawyer.org/wpcontent/uploads/2017/03/%E2%84%9612562_lite-038-039.pdf
4. Єлов В. Коли вуз готуватиме юристів, а не «випускників»? Право України. 2004. №1. С. 132–135.

5. Череватюк В. Б., Рогатюк А. В. Адвокатська етика і практика: невідповідності та шляхи їх подолання. Юрид. вісник. Повітряне і космічне право. 2013. № 4. С. 36-40. URL: http://law.nau.edu.ua/images/Nauka/Naukovij_jurnal/2013/statji_n4_29_2013/Cherevatyk_Rogatyk_38.pdf
6. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 27. Відомості Верховної Ради України. 2012. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.

ЗАСАДНИЧІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИКИ

Голдзиський Казимир Адамович

*доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПОВ'ЯЗАНИХ З СОЦІАЛЬНОЮ ІНЖЕНЕРІЄЮ

Соціальна інженерія – поняття для суспільства нове та незрозуміле, незважаючи на те, що в країнах Європи та Америки таке явище є досить розповсюдженим. Більш того, поступово соціально інженерія як спосіб вчинення злочину поступово поширюється на території і нашої держави. Все частіше в засобах масової інформації з'являється інформація про засилля кіберзлочинці в Україні. Ще 2012 року американський спеціалізований журнал *Computerworld* присвятив велику статтю Україні, називаючи країну «раєм для хакерів», адже українські кіберзлочинці добре відомі у світі і несуть загрозу для багатьох країн. Сьогодні почалася реформа правоохоронних органів і створювана нині кіберполіція буде спецдепартаментом, який прийде на зміну нинішньому управлінню по боротьбі з кіберзлочинністю [2, с. 51-52]. Проте, все ж необізнаність суспільства про методи кіберзлочинності та існування соціальної інженерії роблять свою справу, і все більше українців стають жертвами карткового чи банківського шахрайства, або ж найбільш поширеного – телефонного, а надалі і великі компанії потерпають від атак на їх бази даних.

Слід також вказати на недослідженість такого явища як соціальна інженерія у кримінальній науці. Наразі не існує комплексних ґрунтовних праць на цю тему, а більшість випадків телефонного нападу із застосуванням соціальної інженерії (так званий «вішинг») розглядається лише у контексті шахрайства. Звичайно, певні елементи шахрайства і дійсно властиві цьому злочинному діянню, проте не слід відмітати і кібер-сторону цього злочину. З урахуванням цього злочини, пов'язані з соціальною інженерією є досить складними і комплексними явищами, що слід в подальшому більше досліджувати в контексті правових наук.

Більшість науковців, що розглядають питання соціальної інженерії – психологи. Їм при цьому доводиться у своїх дослідженнях розглядати і питання інформаційної безпеки, влаштування баз даних, тощо. Проте все ж дослідження соціальної інженерії слід віддати баз даних, тощо. Проте все ж дослідження соціальної інженерії слід віддати у руки саме психологів,

адже перш за все це атака на людину, яка є частиною комп'ютерної системи. Таким чином, під соціальною інженерією розуміється маніпулювання людиною чи групою осіб з метою зламу систем безпеки та отримання важливою інформації [5, с. 21]. Незважаючи на людську спрямованість такого злочину (тобто злочин спрямований не на саму комп'ютерну систему, а її користувача – людину), його все одно відносять до кіберзлочинів, адже наявні декілька елементів, що пов'язують таку протиправну діяльність саме з кіберпростором:

- злочин здійснюється за допомогою комп'ютерних систем;
- об'єктом посягання є зазвичай інформація;
- спосіб злочину поєднує як психологічні методи впливу, так і методи програмування.

Краще розглядати соціальну інженерію за напрямками її дії, шляхами та формами «нападу».

Поширеним є «напад» за допомогою комп'ютерних мереж (фішинг) – суть методу полягає у створенні підробленої сторінки сайту банку чи іншої установи з метою «витягнути» у користувача логін/пароль від його акаунта. Це дасть можливість зловмисникам, наприклад, перевести всі гроші з банківського рахунку жертви на власні. Частіше за все, фішинг розрахований на неуважних користувачів, які не звертають увагу на незвичайні назви сайтів, частіше за все з помилками, незвичайний зовнішній вигляд знайомих ресурсів та нехтують основними правилами сучасної кібербезпеки. «Гарячі листи» - суть методу дещо інша ніж класичний фішинг. Фактично, зловмисники не чекають поки користувачі самі потраплять на підроблений сайт, а самі спонукають їх це зробити. Це здійснюється за допомогою фальшивих повідомлень від банків чи систем і т.д. При визначенні матеріальних слідів необхідно застосовувати традиційний поділ таких слідів на сліди-відображення, сліди-предмети та сліди-речовини. Сліди-відображення класифікують за: характером змін і виділяють структурні та зовнішні файлові сліди; за розміщенням поділяють на локальні та мережні файлові сліди; за процесом обробки команд поділяють на постійні в часі та тимчасові файлові сліди. Сліди-предмети класифікують таким чином: змінні диски, пристрої дистанційного зняття інформації, USB-флеш-накопичувачі, мобільні телефони, планшети, банкомати, пластикові картки, документи на електронних та паперових носіях тощо. Сліди-речовини можуть проявлятися у вигляді витратних матеріалів, зокрема, це порошки, фарби. Але також сліди-речовини можуть бути біологічного походження, які злочинець випадково залишив на місці вчинення злочину, на знаряддях вчинення злочину чи певному предметі злочину [2, с. 52].

Саме ці сліди мають бути об'єктом огляду місця події (у програмі NCTP США) по боротьбі із комп'ютерною злочинністю має назву «огляд місця

електронного злочину»). Рекомендоване залучення фахівці, адже вказані системи в більшості випадків можуть бути оглянуті та ідентифіковані лише експертами. Загалом, призначення судових експертиз є досить поширеною практикою у розслідуванні таких справ (у 88 % справ здійснюється вказана слідча дія) [3, с. 112]. Адже йдеться мова про спеціальні знання. І в подальшому, на нашу думку, участь спеціаліста у справі є необхідністю, адже збирання слідів злочину, експертиза, ідентифікація неможливі без участі спеціаліста у вказаній сфері.

Крім цього важливим аспектом у розслідуванні, що має значення для звуження кола пошуку підозрюваних, є сама особа злочинця. Соціальний інженер поєднує у собі характеристики фахівця з двох протилежних, на перший погляд, галузей. Так, він має глибокі знання з технічних галузей та психології. В більшості випадків це особа віком від 15 до 45 років. Має вищу технічну (в більшості випадків) або психологічну освіту (меншість). Близько 83 % з них – чоловіки. Якщо злочин вчинено в період літніх чи зимових канікул, не слід відкидати можливість вчинення злочину особою у віці від 14 до 21 року (студенти коледжів та інститутів) [4, с. 454].

Поряд з цим слід також звернути велику увагу на самих потерпілих та їх свідчення. За потреби до їх допиту може залучатися психолог, адже зазвичай люди, у яких «виманили» інформацію за допомогою соціальної інженерії взагалі можуть не пам'ятати розмови зі злочинцем в цілому або в окремих частинах, не розуміти, в який момент часу був здійснений напад, та як саме, а також витіснити якісь спогади внаслідок переживань. У випадку розслідування такого злочину, на нашу думку, великого значення має саме слідова картина, а тобто у разі допиту потрібно в деталях з'ясувати як саме здійснювався напад, характеристики голосу злочинця, якщо використовувався метод вішингу, особливості мови та безпосередньо те, що говорив злочинець під час виклику. Надалі, якщо здійснювався вішинг, можливе впізнання особи за голосом, проте не слід відмітати той варіант, що голос може бути зміненим.

Отже, ми розглянули не тільки види злочинів, що вчиняються за допомогою методів соціальної інженерії, але і основні методики розслідування. Варто вказати на те, що дана категорія справ досить складна для розслідування, вимагає залучення спеціалістів та має здійснюватися комплексно, адже слід врахувати усі деталі, що можуть в подальшому стати ключем до з'ясування особи злочинця.

Література:

1. Соціальна інженерія як одна із загроз економічній безпеці, що спричиняє негативний вплив на ефективність діяльності підприємства / В.М. Нам'ясенко // Економіка та держава, 2016 р. № 3. С. 90-92.
2. Романенко Т.В. Особливості слідової картини шахрайств, що вчиняються

- в мережі Інтернет / Т.В. Романченко // Молодий вчений, 2016.№ 1 (2). С. 51-54.
3. Мусієнко О.Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах : монографія / О.Л. Мусієнко ; за ред. Проф. В. Ю. Шепітька. Х.: Право, 2009. 168 с.
  4. Криміналістика : Підручник / П. Д. Біленчук, В. К. Лисиченко, Н. І. Клименко та ін. За ред. П. Д. Біленчука. – 2-ге вид., випр. ідоп. К. : Атіка, 2001. 554 с.
  5. Социальная инженерия и социальные хакеры / М.В.Кузнецов, И. В. Симдянов. – СПб. : БХВ-Петербург, 2007. 368 с.

Кравчук Олег Вікторович

*доцент кафедри кримінального права та процесу Хмельницького
університету управління та права імені Леоніда Юзькова
кандидат юридичних наук, доцент,*

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ДЕРЖАВНОЇ УНІФІКАЦІЇ МЕТОДИК ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ВІДПОВІДНО ДО ЗАГАЛЬНОПРИЙНЯТИХ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТИВ

Судово-експертні методики є частиною криміналістичної техніки, розділу криміналістики, що включає систему наукових положень і технічних засобів, прийомів і методик, які розробляються на їх основі, призначених для збирання, дослідження і використання доказів та інших заходів розкриття та запобігання злочинам.

Невипадково в момент свого зародження під криміналістикою в усіх країнах, а в англосаксонській їхній групі й дотепер, розуміється «наукова техніка», яка має своїм предметом вивчення найбільш доцільні способи та прийоми застосування методів природничих і технічних наук із розслідування злочинів і встановлення особи злочинця.

Необхідно зазначити, що різнохарактерні експертні методики знайшли своє відображення у наукових працях таких учених, як: В.Г. Гончаренко [1], Т.В. Авер'янова [2], Я.І. Слободян [3] та інші. Однак переважно вчені і практики розглядають окремі аспекти проведення судових експертиз у процесі експертно-криміналістичної діяльності.

Беручи до уваги численні наукові напрацювання щодо судово-експертних методик, варто зазначити, що в різнохарактерних наукових джерелах вони розглядаються окремо. Щодо стосується їх уніфікації, то ця проблема потребує поглибленого дослідження.

Виходячи із вище викладеного є необхідність розробки рекомендації щодо вирішення проблем державної уніфікації експертних методик відповідно до загальноприйнятих міжнародних стандартів.

Досягнення поставленої мети вимагає вирішення низки специфічних завдань, а саме:

- виокремлення критеріїв оцінки результативності експертизи як одного з напрямів техніко-криміналістичної роботи;
- обґрунтування необхідності створення системи якості проведення експертиз;
- виявлення переваг розроблення і застосування єдиних науково обґрунтованих уніфікованих методик проведення судових експертиз і досліджень.

Перш за все, варто розглянути критерії оцінки результативності експертизи як одного з напрямів техніко-криміналістичної роботи, спираючись на можливість отримання за допомогою методів, що використовуються у цьому контексті, достовірних результатів, визначених із достатньою точністю, під час використання матеріалу і мінімальної витрати часу. Аналогічний критерій можна також доповнити відсутністю порушень процесуальних норм і термінів проведення експертизи.

При цьому ефективність експертизи визначає приріст доказової інформації, що з'являється через її виконання.

Сьогодні ефективність правоохоронної діяльності, особливо в боротьбі з транснаціональною злочинністю, нерозривно пов'язана з якісним рівнем засобів і методів цієї діяльності, а також із тимчасовими можливостями розкриття і розслідування злочинів, озброєністю органів дізнання і попереднього слідства досягненнями науково-технічного прогресу.

Отже, криміналістична техніка, виступаючи одним із засобів отримання доказової інформації, являє собою науково-технічний фундамент, на якому базується кримінально-процесуальна діяльність [2; 4].

Введення в практику нових і вдосконалення наявних напрямів експертних досліджень сприяють неухильному зростанню значення експертиз у процесі доказування у кримінальних справах. Сьогодні застосування криміналістичних засобів і методів допомагає формуванню доказів у 70% випадків від загальної кількості розкритих злочинів.

Нові види злочинів породжують нові методики кримінальних розслідувань. Розроблені криміналістичні методики дослідження відомих об'єктів судових експертиз і досліджень часто можна застосовувати до нових об'єктів, внаслідок чого відбувається процес формування і розвитку нових напрямів експертної діяльності. Серед проблем, що виступають на перший план, можна назвати проблему розроблення й апробації експертних методик дослідження нових об'єктів. Аналіз експертної, слідчої та судової практики показує, що не втрачають своєї актуальності питання застосування нових і нетрадиційних методів дослідження.

Варто зазначити, що традиційні методи вирішення проблеми апробації та впровадження в експертну практику наукових рекомендацій та розробок не можуть бути визнані досить надійними та ефективними. Треба законодавчо встановити порядок апробації нових методів й експертних методик, визначити органи їх атестації та єдині загальнообов'язкові форми їх публікації і впровадження в практику. Апробовані завдяки належній процедурі експертні методики треба включати в каталог методик, законодавчо визнаний науковим обґрунтуванням експертних досліджень [1; 3].

У зв'язку з вищевикладеним слід розробляти спільні підходи до уніфікації експертних методик відповідно до загальноприйнятих міжнародних стандартів.

Україна порівняно нещодавно приєдналася до міжнародних стандартів систем якості та прагне до досягнення конкурентоспроможної діяльності у світовому співтоваристві, зокрема і в судово-експертній сфері. Впровадження високих технологій і міжнародних стандартів якості становить беззаперечний інтерес для майбутнього розвитку судової системи нашої держави.

Систему якості проведення експертиз можна визначити як певний набір вимог до системи контролю якості організації, що виробляє якусь продукцію, а також експертно-дослідні документи, тобто матеріалізовану нематеріальну інформацію, яка створюється в процесі експертно-дослідницької діяльності. Мета системи якості експертно-дослідницької діяльності – створити умови для виконання експертиз на високому рівні, які відповідають вимогам міжнародних стандартів якості, та забезпечити можливість об'єктивного порівняння як результатів експертних висновків, так і процесів їх виробництва.

Активна робота з уніфікації експертних методик ведеться з моменту вступу в силу Амстердамського договору, в якому був узятий курс на побудову простору свободи, безпеки та правосуддя ЄС. Отже, провідні європейські вчені в галузі криміналістики і судової експертизи почали активне обговорення ідеї гармонізації в різних сферах судової експертизи.

Основною передумовою початку здійснення процесу гармонізації судово-експертної діяльності в європейських країнах стало те, що відмінності в криміналістичних засобах і методах розкриття і розслідування злочинів не сприяли побудові простору свободи, безпеки та правосуддя ЄС, а правила, що регламентують судово-експертну діяльність, були лише частково закріплені в національних законодавствах європейських країн. Цим істотним станом справ користуються порушники закону: розслідування злочинів часто припиняється на національних кордонах держав через відмінності в законодавстві, методах і підходах правоохоронних органів до розслідування [1-3].

В ЄС є не тільки проблема уніфікації експертних методик, а й проблема забезпечення еквівалентного обміну криміналістично значущою інформацією

між правоохоронними органами держав. На практиці з метою забезпечення еквівалентного обміну криміналістично значущою інформацією між правоохоронними органами держав міжнародні організації використовують низку стандартів і критеріїв для акредитації криміналістичних лабораторій відповідно до єдиних світових вимог якості до діяльності судових експертів.

Зокрема, для обміну результатами ДНК-аналізу необхідно, щоб методики отримання геномної інформації в різних європейських країнах були порівнянними.

Отже, розроблення і застосування єдиних науково обґрунтованих уніфікованих методик проведення судових експертиз і досліджень, безсумнівно, призведуть до отримання порівнянних результатів під час дослідження одних і тих же об'єктів в європейських країнах, що налагодить і спростить обмін криміналістично значущою інформацією між компетентними органами європейських держав і, відповідно, підвищить ефективність боротьби зі злочинністю, що має міжнародний характер.

Однак у цій галузі не врегульовані юридичні аспекти відбору біологічного матеріалу для виробництва порівняльних експертиз і досліджень. Важливо переконатися в тому, що обставини, за яких було проведено аналіз ДНК в одній країні, не матимуть вирішального значення для допустимості результатів аналізу ДНК в суді іншої країни. Отже, для суду іншої країни важливими факторами є такі:

- чи сильно відрізняються методики проведення ДНК-аналізу і відповідне законодавство в країні отримання ДНК-аналізу від законодавства тієї країни, де отримані результати будуть використані в кримінальному процесі;
- чи дозволяє закон європейської держави використовувати отриманий в іншій країні за конкретних обставин результат ДНК-аналізу в кримінальному процесі своєї країни як доказ у справі [2-4].

Загалом, проведене дослідження дає можливість отримати такі висновки:

1. Виокремлено критерії оцінки результативності експертизи як одного з напрямів техніко-криміналістичної роботи. Підкреслено, що ці критерії повинні уможливлювати отримання достовірних результатів, визначених із достатньою точністю, за використання матеріалу і мінімальної витрати часу та відсутності порушень процесуальних норм і термінів проведення експертизи.

2. Обґрунтовано необхідність створення системи якості проведення експертиз. При цьому систему якості проведення експертиз визначено як певний набір вимог до системи контролю якості організації, що виробляє якусь продукцію, а також експертно-дослідні документи, тобто матеріалізовану нематеріальну інформацію, яка створюється в процесі експертно-дослідницької діяльності.

Виявлено переваги розроблення і застосування єдиних науково обґрунтованих уніфікованих методик проведення судових експертиз і досліджень.

Підкреслено, що отримання порівнянних результатів під час дослідження одних і тих же об'єктів в європейських країнах налагодить і спростить обмін криміналістично значущою інформацією між компетентними органами європейських держав і, відповідно, підвищить ефективність боротьби зі злочинністю.

Література:

1. Гончаренко В.Г. Право і криміналістика. Вісник Академії наук України. 2004. Вип. 1. С. 40–43.
2. Криміналістика : учебник для вузов / Т.В. Аверь-янова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов и др. ; под ред. проф. Р.С. Белкина. Москва : Норма, 2006. 992 с.
3. Слободян Я.І. Методики проведення судових експертиз: проблемно-орієнтувальний аналіз. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2013. № 1. С. 265–272.

Паламаренко Богдан Олегович,

Випускник магістатури

Хмельницького університету управління та права

імені Леоніда Юзькова,

магістр права

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ НАУКИ КРИМІНАЛІСТИКИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

Сучасний стан розвитку криміналістичної науки, безумовно є одним із гарантів в рамках забезпечення захисту конституційних прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, суспільства і держави загалом від будь-яких загроз, ризиків, небезпек та різного роду злочинних посягань. На сьогодні проблематика розвитку криміналістичної науки є актуальною, теоретично і практично значимою, оскільки донині для нашого суспільства залишається невирішеною низка важливих для існування людини, держави та суспільства загалом проблем, що потребують переосмислення в контексті здійснюваної реформи слідчої, детективної і судово-експертної галузі, наявності новітніх наукових криміналістичних знань, експертних методик, формування демократичних правових інститутів, метою яких є забезпечення природної інтеграції України не лише в європейське співтовариство, а й у державні інститути Європейського Союзу.

Перші уявлення щодо криміналістики як науки свідчать про формування «наукової дисципліни», «спеціального вчення», «допоміжної науки»

для судових слідчих і чинів жандармерії та поліції [1]. У передмові до 3-го видання «Керівництва для судових слідчих» Г. Гросс зазначав, що кримінальне право не є наукою для себе, і найбільш цінні з положень, що ним були встановлені (наприклад, про умисел, необережність, співучасть, замах, необхідну оборону, непереборну силу тощо), мають зрештою лише одну мету – отримати практичне застосування. Але всі ці положення позбавлені будь-якого значення, якщо суддя не зможе застосувати ці абстрактності до реалій повсякденного життя; якщо він не розуміє або неправильно оцінює показання свідків, значення їхніх спостережень, якщо його вводять в оману прийоми зловмисників, якщо він не зможе використати сліди злочину і якщо він взагалі не знайомий із численними положеннями, сукупність яких складає криміналістику [1, с. 8]. Підкреслюючи роль криміналістики, Г. Гросс пише, що презентована як допоміжна наука для кримінального права, криміналістика, однак, залишає за собою право на самостійність: адже фактично вона існувала завжди й раніше. Той, хто оглядав сліди від людських ніг, хто зафіксував у пам'яті слово зі злочинського жаргону, хто накреслив план місця події – кожен застосував ті або інші положення криміналістики [1, с. 9].

Знання в галузі криміналістики, так чи інакше, набули поширення в різних видах правоохоронної діяльності. Перед органами правопорядку постають нові проблеми, вирішення яких потребує уваги збоку як криміналістики, так і кримінального процесу загалом. Кримінальним процесуальним законодавством нерідко озвучуються досить умовні абстракції, тоді як криміналістика наповнює їх конкретним змістом і оперативно відгукується на всі зміни, що відбуваються у злочинній діяльності та діяльності з розслідування кримінальних правопорушень.

Останнім часом спостерігається підвищений інтерес до такого розділу криміналістики як методика розслідування злочинів. Такий інтерес обумовлений кількома причинами.

По-перше, теоретичні основи криміналістичної методики, протягом довгого часу, комплексно і різнобічно не розроблялись. Це можна пояснити накопиченням, осмисленням, переробкою та адаптацією знань у сферах філософії, кібернетики, теорії управління і теорії інформації, праксеології та інших природничих і гуманітарних наук, що зумовило оновлення, розширення, перегляд та систематизацію понятійного апарату даного розділу криміналістичної науки.

По-друге, зі зміною суспільно-економічних відносин в державах, що входили раніше до складу СРСР, з'явилися нові види злочинів, набули поширення організовані злочинні формування, зросла та зміцніла професійна і рецидивна злочинність, що викликало необхідність наукової розробки численних нових і суттєвого оновлення вже існуючих окремих (міжвидових, видових, підвидових) методик розслідування.

По-третє, такі окремі методики мали різну, часом недостатньо продуману структуру, що позначалось і на їхньому змісті, сприйнятті, теоретичному осмисленні та ефективності практичного застосування через призму розвитку суспільства в різних сферах діяльності та інших елементів [2, с. 171].

Враховуючи всі обставини науки криміналістики, на сьогодні можна виділити такі напрямки її розвитку.

По-перше, застосування криміналістичних знань на різних стадіях кримінального процесу. Це питання набуває особливої актуальності у зв'язку з необхідністю гармонізації законодавства відповідно до міжнародних і європейських стандартів, появою нових гілок розвитку цієї науки та дедалі більшого та частішого протиставлення публічного інтересу приватному. Серед науковців все активніше обговорюються проблеми «судової криміналістики», «тактики й методики судового слідства», «криміналістичної адвокатології» та «криміналістичного забезпечення діяльності прокурора» і, відповідно, постало питання щодо зміни суб'єктів, які застосовують криміналістичні знання.

По-друге, урахування останніх досягнень фізико-хімічних наук у розробці криміналістичних методик дослідження різноманітних об'єктів та пристосування їх до потреб криміналістичної діяльності з метою забезпечення достовірності та надійного зберігання інформації про сліди.

По-третє, розвиток криміналістичного обліку та поповнення його такими новими видами, як фіксація райдужної сітківки ока, відео-комп'ютерне розпізнавання людини за зображенням її особи, рентгенограма тулуба й геномні портрети. Ці сучасні реєстраційні технології дають можливість не лише обліковувати злочинців за широким колом внутрішніх і зовнішніх ознак, але й використовувати останні в системах контролю та безпеки аеропортів, вокзалів, стадіонів та інших стратегічних місць, та місць масового скупчення людей.

По-четверте, це поглиблені наукові дослідження таких криміналістичних понять, як стратегія, тактика й технологія та розмежування їхньої сутності. А також розробка криміналістичних рекомендацій із розслідування окремих видів злочинів. Так, динамічні й масштабні зростання кіберзагроз та кіберзлочинів ставлять перед криміналістикою завдання постійного вдосконалення наявних і розробки нових ефективних методик розслідування кіберзлочинів, зокрема злочинів проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем; злочинів, безпосередньо пов'язаних із використанням комп'ютерних і телекомунікаційних засобів; злочинів, пов'язаних з контентом даних. Потребують також подальших наукових досліджень криміналістичні засоби та методи протидії корупційній і транснаціональній злочинності та злочинам у сфері інтелектуальної власності [3, с. 38].

Також, окремо потрібно зазначити, що у зв'язку з подіями в Криму та на сході України перед криміналістами гостро постало завдання щодо розробки

ефективних методик розслідування злочинів проти основ національної безпеки України.

Література:

1. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Новое изд., перепеч. с изд. 1908 г. М.: Лекс Эст, 2002. 1088 с.
2. Тіщенко В. Сучасний стан і деякі проблеми розвитку криміналістичної методики розслідування злочину *Вісник Південногорегіонального центру Національної академії правових наук України № 1* (2014) с. 170 -180
3. Сокурєнко В. Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу* Тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції до 100-річчя від дня народження професора М. В. Салтевського м. Харків, 2017. С. 38-39

ЗАСАДНИЧІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНОЛОГІЇ

Байдалінова Аліна Юріївна

аспірантка відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

МЕТОД ДЕВІКТИМІЗАЦІЇ ЯК ОСНОВА ЗАПОБІГАННЯ ПРОФЕСІЙНІЙ ВІКТИМІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Дослідження віктимізації соціальних груп – перспективний напрям наукових пошуків у вітчизняній та зарубіжній кримінології. В наш час увага вчених все частіше звертається на вивчення саме цього виду уразливості суб'єктів до вчинення проти них злочинів.

Приналежність до певної професії або зайняття діяльністю, яка хоча й офіційно (відповідно до національної класифікації) не визнана професійною, проте потребує від особи певного рівня знань, навичок чи вмінь та зайняття якою приносить їй винагороду, у тому числі й матеріальну, сприяє виокремленню осіб із загального масиву за характерною ознакою – видом діяльності. Зазначена ознака може бути покладена в основу визначення соціального статусу індивіда, що потенційно несе у собі певні віктимологічні ризики, створюючи умови для існування професійної віктимізації. Така віктимізація є різновидом групової віктимізації і, як і будь який інший вид групової віктимізації, є багаторівневою.

Особливість багаторівневості професійної віктимізації полягає у тому, що першим її рівнем можна виділити особистісні якості особи (спосіб її життя, лінія поведінки та ін.), другим – потенційну віктимність, пов'язану із соціальним статусом через приналежність до певної професії або галузі суспільно-корисної діяльності, третім – умови конкретної віктимогенної ситуації і т.п. У літературі підкреслюється, що саме приналежність до певних соціальних груп (а в цьому випадку – групи населення, виокремленої за ознакою певної активності), що характеризуються специфічними рисами віктимності – є для особи, яка до неї належить, головним фактором, що робить її потенційно віктимною [1]. Характерні для конкретної соціальної групи типи та способи соціальної взаємодії та соціальної комунікації створюють «фон» для індивідуальної віктимності, визначають її рівень та якісні параметри [1]. Така соціальна (групова) віктимність індивідуалізується та реалізується під впливом особистісного та ситуаційного факторів [1]. При цьому якісна характеристика першого знаходиться в системній залежності від другого [1]. Це вимагає відповідної специфіки запобігання такій віктимізації.

У теоретичних напрацюваннях учених із проблематики запобігання злочинності віктимологічне запобігання виділяється окремо. Воно має власні види, напрями, об'єкт запобігання, форми та методи здійснення. Особливий акцент робиться дослідниками на узагальненому методологічному підході до скорочення віктимізації та усунення віктимності людей, у тому числі й на груповому рівні, – методи девіктимізації. Такий метод є узагальненою назвою віктимологічних напрямів, або конкретних методів запобігання злочинності [2, с. 176]. Специфічною рисою цих методів є те, що вони спрямовані на зниження потенційної віктимізації та віктимності громадян шляхом здійснення спеціальних заходів, що диференційовані за певними групами населення щодо усунення потенційної віктимізації та віктимності конкретної особи з підвищеним станом уразливості від злочинних посягань [2, с. 176]. Існує точка зору, за якої метод девіктимізації у системі віктимологічного запобігання злочинності залежно від способу впливу на віктимогенний об'єкт визначається як соціальний метод, на ряду із методами правового та психологічного характеру [3, с. 103]. Також девіктимізацію визначають як вид профілактичної роботи, метою якої є нейтралізація або усунення негативних наслідків віктимізації, а також реабілітація конкретних жертв злочинів [4, с. 10]. Метод девіктимізації у розрізі запобігання професійній віктимізації вважаємо за доцільне розглядати як узагальнену назву для сукупності методів запобігання злочинності, спрямованих на зменшення можливостей вчинення злочинів щодо осіб, які через заняття певною професією (або схожим видом діяльності) мають високий рівень потенційної віктимізації.

Аналіз норм Кримінального кодексу України дозволяє зробити висновок, що законодавець певною мірою виокремив із загального масиву трудової діяльності представників певних професій. Ними є працівники органів, зокрема, й вищих, державної влади та органів місцевого самоврядування, судді, працівники правоохоронних органів, військовослужбовці, журналісти та ін. (наприклад, статті 112, 171, 342, 343, 344, 345, 3451, 346, 347, 3471, 348, 3481, 349, 350, 351, 352 та ін. КК України). Об'єкти злочинних посягань є різнорідними: життя, здоров'я людини, суспільні відносини власності, суспільні відносини, що забезпечують законну професійну діяльність, суспільні відносини, що виникають між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян і фізичними особами, у зв'язку зі здійсненням адміністративно-розпорядчих функцій з метою захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, та ін.

Отже, на нашу думку, змістовне наповнення методу девіктимізації у напрями зниження професійної віктимізації осіб повинно схематично складатися з таких загальних змістовних блоків, спрямованих на:

Змістовний блок 1. Убезпечення життя і здоров'я від злочинних посягань.

Змістовний блок 2. Захист власності.

Змістовний блок 3. Захист професійної діяльності від незаконного втручання в її здійснення та недопущення нанесення злочинної шкоди професійній репутації чи авторитету органів державної влади, місцевого самоврядування і т.п.

Змістовний блок 4. Убезпечення близького оточення особи (подружжя, членів сім'ї, інших родичів чи близьких осіб) від потенційної можливості стати жертвою злочину через її професійну приналежність. Особливого характеру набуває цей блок для осіб, професійна діяльність яких пов'язана із ризиком.

Наповнення цих блоків конкретними заходами залежить від специфіки роду діяльності особи.

Таким чином, метод девіктимізації у площині запобігання професійній віктимізації – це узагальнення на теоретичному рівні сукупності методів запобігання злочинності, спрямованих на запобігання вчиненню злочинів щодо осіб, які через заняття певною професією (або схожим видом діяльності) мають високий рівень потенційної віктимізації. Його змістовне наповнення змінюється залежно від галузі занятості людини, однак, на нашу думку, він повинен мати певну узагальнену структуру залежно від об'єкта потенційного злочинного посягання.

Література:

1. Вишневецкий К. В. Криминогенная виктимизация социальных групп в современном обществе : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Московский ун-т МВД России. Москва, 2008. URL : <http://lawtheses.com/kriminogennaya-viktimizatsiya-sotsialnyh-grupp-v-sovremennom-obschestve> (дата звернення : 06.04.2020).
2. Віктимологія : навч. посіб. за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкина. Харків : Право, 2017. 308 с.
3. Юрченко О.Ю. Роль віктимної поведінки потерпілих при вчиненні насильницьких злочинів проти життя і здоров'я особи в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. юридич. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2004. 188 с.
4. Джу́жа О. М., Карпенко С. М. Кримінологічні засади віктимізації та девіктимізації як різновидів профілактичної діяльності. *Право і суспільство*. 2011. № 1. С. 7–11.

Виговський Дмитро Леонідович,

*доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова,
кандидат юридичних наук, доцент*

РОЛЬ РЕЛІГІЙНОГО ФУНДАМЕНТАЛІЗМУ В ДЕТЕРМІНАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З МІЖНАРОДНИМ ТЕРОРИЗМОМ

Реалії сучасного життя вимагають визнати факт значного поширення злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю. Міжнародний тероризм вийшов на якісно новий рівень і став однією з найбільших небезпек для сучасного людства, нарівні з небезпекою ядерної війни і всесвітнім голодом. Зокрема, згідно Декларації про заходи по ліквідації міжнародного тероризму, прийнятої на Генеральній Асамблеї ООН в 1994 р. таке явище як міжнародний тероризм створює загрозу для існування нормальних міжнародних відносин, існування загально визнаних прав людини і громадянина.

В зазначеній ситуації особливого значення набуває питання вірного визначення основних детермінантів тероризму взагалі і одного з його найнебезпечніших проявів – тероризму міжнародного [3, с. 225]. Під міжнародним тероризмом прийнято вважати специфічну форму тероризму, яка отримує свій вияв в діяльності терористичних організацій на територіях різних країн. Процеси глобалізації, доступність засобів міжнародних сполучень, можливість здійснювати моментальний обмін інформацією засобами Інтернет призвело до значного поширення такого виду тероризму з другій пол. ХХ ст. до сьогодні. В сучасній кримінологічній науці існує чимала кількість визначень міжнародного тероризму. В контексті поставленого в нашій доповіді питання цікаво зазначити, що чимала кількість авторів підкреслюють нерозривний зв'язок міжнародного тероризму із так званим «релігійним тероризмом». Слід зауважити, що ці терміни не можуть вважатися однорідними, оскільки назва «міжнародний тероризм» вказує на його транснаціональний характер, а назва «релігійний тероризм» підкреслює мотивацію терористичної діяльності. Дослідники В.В. Вітюк і І.В. Данилевич, вивчаючи види тероризму, пропонують розуміти релігійний тероризм як один з видів міжнародного тероризму, нарівні з соціальним і націоналістичним (етно-сепаратистським) [2, с. 156]. На їх думку, під релігійним слід розуміти вид тероризму, спрямованого на боротьбу прихильників однієї релігії з представниками іншої, або із спробою дестабілізувати і скинути світську владу і встановити релігійну. Цікаво, що така зміна влади, здійснена в 1979 р. в Ірані прихильниками аятоли Хомейні чомусь розглядається більшістю фахівців як

соціальна революція[1], хоча на нашу думку, має всі ознаки діяльності релігійної терористичної організації.

Цікавим для дослідника проблем міжнародного тероризму є також той факт, що переважна більшість міжнародних терористичних організацій, що здобули сьогодні сумну славу численними актами організації масових вбивств, катувань, захоплень заручників, морських та повітряних суден, цілком офіційно декларують свої ідеологічні погляди як войовничий ісламський фундаменталізм та панісламізм. До таких організацій відносяться «Аль-Каїда», «ХАМАС», «Хезболла», «Талібан», і, найзнаменитіша на сьогодні «Ісламська держава», яка до 2014 р. називалась «Ісламська держава Іраку та Леванту». Це лише півдесятка з найбільш одіозних організацій, що практикують міжнародний тероризм, прикриваючись релігійними переконаннями, заснованими на ісламі. Слід зазначити, що серед прихильників тероризму як способу вирішення релігійних суперечок можна зустріти й християн, юдеїв (найчастіше – сіоністів), представників інших релігій. Чи може це свідчити про те, що іслам як світова релігія може бути визнаний однією з детермінант міжнародного тероризму? Очевидно що ні. Слід нагадати, що явища, які сьогодні сприймаються як прояви масового терору і навіть геноциду характерні для людей, які позиціонували себе як найортодоксальніших християн: зокрема, лицарі – Хрестоносці, які вирізали цілі міста (в тому числі – і християнські), а також особи, причетні до діяльності Священної Інквізиції. Прояви їхньої жорстокості дотепер є взірцевими як еталон маніакального садизму. До сьогоднішніх проявів християнського релігійного тероризму можна віднести діяльність на території окупованих українських територій так званої Російської Православної Армії, що маскує терористичну діяльність гаслами захисту Російської Православної Церкви. Чи дозволяє це стверджувати, що християнство – релігія зла? Очевидно, таке спрощення є невірним докорінно і не відображає всіх складнощів впливу релігії на життя народів світу. Слід відрізнити релігію, як соціально-функціональний феномен і окремі містично-релігійні вчення і рухи, які сповідують релігійний екстремізм. Релігійний екстремізм можна визначити як дотримання релігійних поглядів у крайній, як правило, ортодоксальній формі і нав'язування своїх переконань жорсткими, часто насильницькими методами з метою досягнення своїх релігійних цілей, поширення свого віровчення. В свою чергу, релігійний екстремізм ґрунтується на релігійному фундаменталізмі. Останній визначається більшістю науковців-релігієзнавців в Україні науки як течія у протестантській ідеології, ісламі та інших релігіях, представники яких виступають проти критичного перегляду застарілих релігійних понять; у широкому значенні – релігійні напрями, які проголошують незмінність догматики, збереження ортодоксії.

Таким чином, здійснюючи спробу елементарного аналізу основних детермінантів релігійного тероризму, можна стверджувати наступне:

На нашу думку, кореляційний зв'язок між релігійними конфесіями і конкретними терористичними організаціями, які підкреслюють релігійні засади своєї діяльності – є непрямим. При цьому, догмати релігійного фундаменталізму виступають в ролі ідеологічного базису для формування безпосередньо екстремістської ідеології, яка, в свою чергу, є своєрідною «ширмою» для прикриття основних реальних цілей терористичної діяльності: реалізація корисливих мотивів, досягнення політичних результатів, в тому числі – й проявів сепаратизму.

Виходячи з вищезазначеного, вважаємо, що пошук ефективних механізмів протидії релігійному тероризму як в Україні так і в сучасному світі загалом лежить в площині досконального вивчення сучасних проблем релігійного фундаменталізму і пошуку засобів для зниження рівня релігійної і соціальної напруженості, пов'язаної із діяльністю релігійних організацій, що ґрунтують свою ідеологію саме на позиціях релігійного фундаменталізму.

Література:

1. <https://www.istpravda.com.ua/videos/2011/02/11/23938/>
2. Терроризм в современном мире: Истоки, сущность, направления и угрозы / отв. ред. В.В. Витюк, Э.А. Паин. М. : Институт социологии РАН, 2003. 358 с.
3. Шквірук В.М. Нові форми і методи тероризму в епоху глобалізації. Науковий вісник Чернівецького університету. Чернівці. 2013. Вип. 676-677. С. 224-229.

Голіна Володимир Васильович,

*головний науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень НДІ
ВПЗ імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України,
доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України,*

СТРАТЕГІЯ СКОРОЧЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ: НОВІТНІ ПІДХОДИ ДО ЇЇ ЗАПОБІГАННЯ

У кінці 90-х років ХХ століття у багатьох країнах світу в сучасній державній політиці у сфері боротьби зі злочинністю пріоритет набув напрям скорочення злочинності шляхом упровадження превентивних програм, що отримали назву стратегії. Стратегія скорочення злочинності – це, образно кажучи, обхідний маневр впливу на криміногенну ситуацію шляхом, із одного боку, обмеження дії соціальних і фізичних умов, сприятливих для формування злочинної мотивації і її реалізації, з іншого – максимальне

використання антикриміногенного потенціалу держави, суспільства, громад і пошук новітніх (або модернізація існуючих) запобіжних підходів.

Стратегія скорочення злочинних проявів (у подальшому – Стратегія) як сучасна кримінологічна теорія, яка, до речі, існувала як ідея з тих часів, коли людство почало осмислювати проблеми злочинності та уживати заходів запобігання їй, має певні теоретичні основи, які тезисно викладені нижче.

1. Стратегія виходить із постулату вічності злочинності у людському суспільстві, а тому вона залишає осторонь «глибокі причини деліквентності», пошук яких заздалегідь приречений на поразку [1, с. 22]. Вважаю, що науковий пошук витоків, у тому числі деструктивної поведінки людини, зупинити неможливо. Разом із тим у сучасних кримінально динамічних умовах найбільш перспективною є державна превенційна політика, котра зорієнтована на виявленні і усуненні найближчих до моменту вчинення злочинів причин й умов.

2. Превентивна політика держави має стати вирішальною в системі заходів щодо зміцнення законності і правопорядку в країні. Це означає, що цілеспрямований вплив на причини й умови злочинності здійснюється усіма гілками влади (законодавчою, виконавчою, судовою) незалежно від політичної кон'юнктури. Так, наприклад, у Великій Британії політика, яка іменується «закон і порядок» (Law and Order), включає широкий комплекс заходів соціального, правового, організаційного і фінансового характеру, спрямованих на укріплення суспільної безпеки, здійснення контролю над злочинністю, скорочення числа антисуспільних проявів і злочинів, зниження почуття страху перед злочинністю [2, с. 245]. Саме відсутністю політичної волі пояснюється те, що державні комплексні програми боротьби зі злочинністю, прийняті в Україні протягом 1993-2017 рр., ціллю яких була спрямованість на скорочення злочинних проявів, залишилися невиконаними. Це неодноразово відмічалось в постановках Верховної Ради України, Рахункової палати, рішеннях РНБО України.

3. Реалізація превентивних заходів безпеки пов'язана з певним обмеженням прав і свобод людини і громадянина, втручанням у їх особисте життя. Професор Альбрехт П.-А. в одній із своїх праць наводить афоризм: «Свобода вмирає разом із безпекою» [3, с. 10]. Дійсно, рішучість у досягненні ефективності Стратегії потребує розширення повноважень поліції, судів, пенітенціарних установ, посилення кримінально-правового і кримінального процесуального тиску на правосвідомість громадян і особливо осіб, схильних до вчинення насильницьких, корисливо-насильницьких, статевих злочинів (активізація процесу криміналізації і пеналізації, посилення покарання за певні види злочинів, режиму відбуття покарання у виді позбавлення волі, контролю за особами, які відбули покарання та ін.). Тому турбота про безпеку має бути збалансована з можливими негативними соціальними наслідками.

4. Оптимальність Стратегії визначається адекватності превентивного впливу саме на безпосередні, найближчі причини й умови злочину, тобто на ті реальні обставини, що постійно кримінально мотивують чи ситуативно провакують, або стандартно використовуються «звичайними злочинцями». По суті мова йде про вплив на причини існування цих обставин (умов), привабливих для криміналітету. Мистецтво суб'єкта запобігання злочинам полягає у тому, писав директор кримінологічної школи при Монреальському університеті (Канада) М. Кассон (M. Cusson), щоб результативно впливати на найбільш «уразливу» для руйнування ланку причинного ланцюгу. Більш рентабельне, за його словами, зосередити зусилля на безпосередніх і ситуаційних причинах злочинів, ніж «розпорошувати» спроможності на пошук так званих глибинних причин злочину. Знайти рішення, яке оптимально адаптоване до цих безпосередніх обставин, що виявляються за допомогою кримінологічного аналізу, і є фаховим професіоналізмом як теоретиків, так і практиків [1, с. 22-24].

5. Організаційною основою розробки і реалізації програм і планів запобігання злочинам на будь-якому управлінському рівні є комплексний підхід, з приводу поняття, структури, завдань, цілей якого, існують різні точки зору [наприклад, 4, с. 21-28 та ін.]. Комплексний підхід як підхід багатосуб'єктний та багаточільовий потребує визначити набір тих специфічних заходів і засобів впливу на умови злочинних проявів, які здатні з найбільшою оптимальністю забезпечити досягнення цілей, що стоять перед суб'єктами запобіжної діяльності. Спрощено кажучи, в нашому контексті комплексність означає об'єктивно-суб'єктивний набір цілеспрямованих єдністю завдання різно-рідних запобіжних напрямів і заходів, які разом становлять єдине ціле – ту чи іншу конкретну стратегію скорочення злочинних проявів. Слід зауважити, що комплексний підхід до проблем злочинності потребує не просто об'єднання представників різних областей знань, а й розробки ними своїх прикладних методик впливу на ті чи інші фрагменти дійсності, що можуть бути використані як комбіновані заходи у здійсненні того чи іншого напрямку в комплексному наборі.

6. Методологічною основою Стратегії скорочення злочинності є теорія раціонального вибору, яка ґрунтується на передумові, що раціональний індивід, вільно обираючий злочинну поведінку, намагається отримати максимальну вигоду від своїх дій. Рішення індивіда залежить від конкретних обставин: ситуації, міста, часу, наявності можливостей як для успішного досягнення замисленого злочинного результату, так і для уникнення затримання, що передбачає інші підходи до скорочення злочинів, а саме вплив на зовнішні умови вчинення конкретних видів злочинів і на правосвідомість потенціальних злочинців. Ці методологічні засади стали керівними при створенні низки прикладних методик запобігання злочинам, які Д. Гарланд назвав «кримінологією повсякденності».

Однією з таких стратегій, рекомендованих для національних практик запобігання злочинам Сьомим Конгресом ООН із запобігання злочинності та поведіння з правопорушниками (1985 р.), є стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів. По суті вона представляє собою напрями запобігання злочинності, реалізація яких передбачає мінімізацію наявності на місцевому рівні зовнішніх умов для вчинення злочинів певного виду (кишенькові або квартирні крадіжки, шахрайство, незалежне заволодіння транспортним засобом та ін.); підвищення рівня ризиків для злочинів; посилення пильності громадян; превентивне партнерство між поліцією і населенням; підвищення координації і взаємодії між відповідними суб'єктами запобіжної діяльності (влада, правоохоронні органи, громада, громадські організації, мешканці); звуження державної монополії контролю над злочинністю; розширення індустрії приватної безпеки тощо. Значення розглядуваної Стратегії полягає в тому, що вона надає суб'єктам запобіжної діяльності ініціативу у визначенні місцевих типових умов вчинення конкретних злочинів, вивченні стандартних дій злочинців, стану захищеності об'єктів посягання, вузлових пунктів, тобто місць, де люди перебувають під час роботи чи відпочинку, створенні безпечного середовища для проживання. Отже, безпосередні умови – це реальні конкретні обставини, частини зовнішнього середовища природного, соціального, правового, технічного, технологічного, організаційно-управлінського та іншого характеру, кількісно-якісні негативні властивості яких приваблюють злочинців та які вони використовують (нерідко, залежно від типу злочину, самі їх створюють). Завдяки існуванню зазначених умов злочинці набираються злочинного досвіду, «професіоналізму», а також наслідуються наступними поколіннями злочинців. Таким чином пролонгується злочинність. Наявність численних безпосередніх умов (можливостей) має свої причини, на які й мають бути спрямовані ті чи інші превентивні напрями стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів, котра може змінюватися залежно від стану криміногенної ситуації в адміністративно-територіальній одиниці. Завдання полягає у тому, щоб виявити і адекватно сформулювати за допомогою кримінологічного аналізу такі «уразливі» умови на місцевому рівні, на які компетентно здатні руйнівно впливати відповідні суб'єкти запобіжної діяльності. Як зразок представляється наступна структура цієї стратегії: превентивне патрулювання; ситуаційне запобігання; просторова профілактика; профілактика злочинності шляхом архітектурного планування; теорія і практика розбитих вікон; програми сусідського остереження; маркування товарів, речей, предметів; використання сучасних технологій у правоохоронній діяльності (сигналізація, відеоспостереження, охорона та ін.); картографування злочинності; використання штучного інтелекту і нанотехнологій та ін. Аналітичне забезпечення стратегії потребує створення спеціалізованих підрозділів.

Література:

1. Стратегический вираж в прикладной криминологии. *Борьба с преступностью за рубежом (по материалам зарубежной печати)* [Ежемес. информ. бюл.]. 1995. № 9. С. 21-27.
2. Ведерникова О.Н. Теория и практика борьбы с преступностью в Великобритании. Москва : Рос. криминолог. асоц., 2001. 344 с.
3. Альбрехт П.-А. Забытая свобода. Принципы уголовного права в европейской дискуссии о безопасности. Пер. с нем. Одесса :Астропринт, 2006. 160 с.
4. Комплексное изучение системы воздействия на преступность (методологические и теоретические основы). Ленинград : Ленингр. ун-т, 1978. 152 с.

Шрамко Сабріє Сейтжеліївна,

в.о. вченого секретаря

Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності

ім. акад. В. В. Сташица НАПрН України,

кандидат юридичних наук

Калініна Аліна Владиславівна,

науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень

Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності

ім. акад. В. В. Сташица НАПрН України,

кандидат юридичних наук

СТРАТЕГІЯ ЗМЕНШЕННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ЯК ПРОЯВ СОЦІАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ НАД ЗЛОЧИННІСТЮ¹

Саморегуляція – одна з головних властивостей суспільства. Механізмом її здійснення, наряду із самозбереженням соціуму, є соціальний контроль, який реалізується шляхом встановлення та підтримки в конкретному суспільстві нормативного порядку, а також усунення, нейтралізації і мінімізації порушення норм поведінки [1, с. 296]. Отже, соціальний контроль спрямований, у першу чергу, на підтримання нормального стану функціонування суспільства, що охоплює в собі й діяльність із забезпечення дотримання правопорядку в ньому.

---

¹Тези підготовлено на виконання теми фундаментального наукового дослідження НДІ ВПЗ «Стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів: теорія та практика» (номер державної реєстрації 0117U000283).

За історію свого існування людство вдавалося (і вдається) до різних прийомів здійснення соціального контролю. У сфері запобігання злочинності, або прояву контролю над нею, – це цілий комплекс заходів різного характеру, що диференційовані за рівнем запобігання: загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні.

Контроль за злочинністю охоплює:

- 1) криміналізацію діянь;
- 2) встановлення системи санкцій (покарань) та конкретних санкцій за конкретні злочини;
- 3) формування інститутів формального соціального контролю над злочинністю (судових та правоохоронних органів, пенітенціарної системи і т.п.);
- 4) визначення порядку діяльності установ та посадових осіб, які представляють інститути контролю над злочинністю;
- 5) діяльність таких установ і посадових осіб із виявлення та реєстрації вчинених злочинів, виявленню та встановленню осіб, які їх вчинили, призначенню покарання злочинцям та забезпеченню його виконання;
- 6) діяльність інститутів, організацій та окремих осіб із здійснення неформального контролю над злочинністю;
- 7) діяльність численних інститутів, установ, посадових осіб, громадських організацій із профілактики (запобігання) злочинів [1, с. 308].

Розглянемо детальніше один із пріоритетних для сучасного українського суспільства способів здійснення контролю над злочинністю, що по суті має стратегічну природу – стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів.

Первинно така стратегія була задумана її розробниками як соціальний метод містобудування, архітектурного і дизайнерського забезпечення промислових підприємств, житлових приміщень, освітлення, банків, бізнесу, магазинів, маркування товарів, цінних предметів, використання систем контролю, створення більш ефективних фізичних перепон, бар'єрів на шляху злочинних проявів, патрулювання поліції разом із громадськістю та ін. У модернізованому вигляді цю стратегію можна представити як стратегію «захисного простору і фізичних бар'єрів для злочинності» [2, с. 64–65].

Однак вимоги часу вносять певні корективи у розуміння того чи іншого явища. Сутність стратегії полягає у тому, що це – обґрунтована необхідністю система заходів (напрямів дій), спрямована на досягнення визначеної мети. Поряд із цим «можливість» розглядається як наявність умов чи обставин, що сприяють чому-небудь. Таким чином, під стратегією зменшення можливостей вчинення злочинів, відповідно до вимог сучасності, можна розуміти узагальнений довгостроковий план (курс, напрям) дій та розподілу ресурсів, необхідний для усунення умов, що сприяють вчиненню злочинів.

Стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів у практичному вимірі виявляється, першочергово, у ситуаційному запобіганні, яке полягає

в заходах, спрямованих проти конкретних видів злочинів, що пов'язані з управлінням, дизайном або зміною безпосереднього середовища, в якому вчинюється злочин, з метою зменшити можливість їх вчинення. Цей напрям ґрунтується на припущенні про вплив ситуаційних чинників на вибір індивіда вчинити злочин. Привабливість ситуаційних заходів значною мірою полягає в їх здатності забезпечити реалістичні, прості та доступні рішення щодо конкретних злочинів при різноманітті умов та місць їх вчинення. Виділяють три основні види ситуативних заходів: 1) заходи, що утруднюють вчинення злочину; 2) заходи, що підвищують ризик при вчиненні злочину; 3) заходи, що зменшують вигідність від вчинення злочину [3, с. 34-51]. Проте вони лише частково відбивають напрями стратегії, що розглядається. Зважаючи на особливості вітчизняної кримінологічної теорії та практики, зауважимо, що зазначені заходи відповідають спеціально-кримінологічному запобіганню злочинності, зокрема, кримінологічній профілактиці (випередження, обмеження, усунення, захисту) та відверненню злочинів.

У межах реалізації стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів особливе місце також займає віктимологічне запобіганню злочинності.

Отже, стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів як прояв соціального контролю над злочинністю полягає, насамперед, в тому, що такий контроль спрямовано не на зміну поведінки злочинця, а виключно на убезпечення від злочинного випадку. При цьому об'єктом контролю стає не злочинність як сукупність певних злочинів, а шкода та загроза безпеці, що зумовлює винайдення нових методів реагування. У цьому і є її головна специфіка.

Література:

1. Гилинский Я. И. Криминология. Курс лекций. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 384 с.
2. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід : монографія / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний, С. С. Шрамко та ін. ; за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. Харків : Право, 2017. 284 с.
3. Грэхем Д., Беннет Т. Стратегии предупреждения преступности в Европе и Северной Америке. Хельсинки : HEUNI, 1995. 114 с.

Колодяжний Максим Геннадійович,

*завідувач відділу кримінологічних досліджень
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник*

СТАНДАРТИ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ²

Будь-яка діяльність має відповідати певним засадам, принципам, стандартам й вимогам з тим, щоб її кінцева мета була досягнута. Також це необхідно для того, щоб конкретний напрям роботи здійснювався у відповідних межах, був спрямований на певний розвиток, його удосконалення, оптимізацію, підвищення ефективності, а так само характеризувався соціальною спрямованістю та ін.

На теперішній час Україна переживає доволі складні й одночасно доле-носні часи. Складність виражається у суспільно-політичній нестабільності, зовнішній військовій агресії, глибокій соціально-економічній кризі тощо. Доленосність стосується остаточного законодавчого закріплення євроінтеграційного вектору подальшого розвитку нашої держави, здійснення політикумом й суспільством ставки на демократію й верховенство права.

Обрання таких пріоритетів державної політики передбачає також модернізацію існуючих й частково застарілих засобів захисту прав людини і громадянина. Тобто послідовний поступ до європейського співтовариства так чи інакше має торкнутись й зміни системи запобігання злочинності, оновлення стандартів у вказаній сфері. До таких стандартів (пріоритетів) пропонується, окрім іншого, віднести:

- 1) безпечне середовище;
- 2) рівень довіри;
- 3) якість й доступність послуг;
- 4) прозорість і підзвітність діяльності та ін.

Стандарт у виді безпечного середовища названий пріоритетом у Стратегії розвитку органів системи МВС на період до 2020 року. Його забезпечення фактично неможливе традиційними засобами кримінально-правового впливу. Дієвість загальної превенції кримінального законодавства за об'єктивними й суб'єктивними обставинами є недостатньою для зміни настанов і злочинних намірів громадян. Тому наразі система кримінальної юстиції здебільшого не запобігає, не профілактує, а лише реагує (рефлексує)

---

² *Примітка.* Тези наукового повідомлення підготовлені в межах розробки фундаментальної теми дослідження «Стратегія зменшення можливостей учинення злочинів: теорія і практика» відділу кримінологічних досліджень НДІ ВІЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України.

на злочинність. Це іноді відбувається вже після факту настання кримінальної події, коли порушені права жертви злочину, спричинена матеріальна й нематеріальна шкода державі, суспільству, фізичним і юридичним особам. При цьому правопорушник також має зазнати певних правообмежень відповідно до обвинувального вироку суду.

Нові можливості для більш ефективного забезпечення безпечного середовища для проживання мільйонів українців пов'язуються з альтернативними підходами у сфері запобігання злочинності, що мають нерепресивну спрямованість. Вони охоплюються передусім стратегією зменшення можливостей для учинення злочинів (crime reducing) та стратегією громадського впливу на злочинність (community policing).

Стратегія зменшення можливостей для учинення злочинів, як один із багатьох напрямів спеціально-кримінологічного запобігання злочинності, спрямована на завчасне запобігання злочинності. Це досягається збільшенням ризикованості й очевидності злочинної діяльності, зменшенням її вигідності, зміною фізичного простору, поліпшенням міської інфраструктури тощо.

Дослідження сучасної зарубіжної практики профілактики злочинності в США, Великій Британії, Канаді, Австралії, деяких країнах-членах ЄС дають підстави стверджувати, що створювати безпечне середовище для проживання можна шляхом реалізації багатьох напрямів правоохоронної та іншої соціально корисної діяльності, а саме: поліцейського та громадського патрулювання; ситуаційного запобігання; просторової профілактики; архітектурного планування території проживання; сусідської варті; здійснення заходів у межах теорії розбитих вікон; використання досягнень науки і техніки; картографування злочинності тощо.

Стратегія громадського впливу на злочинність сприяє створенню безпечного середовища за допомогою розширення участі громадян у правоохоронній діяльності, зміни застарілих стереотипів щодо виключного права правоохоронних органів на профілактику злочинності, формування сучасного світогляду про місце людини у суспільстві та її відповідальність за досягнення суспільного прогресу, у тому числі у сфері профілактики злочинності, та ін.

Формами прояву (напрямами) зазначеної запобіжної стратегії є: участь громадських об'єднань правоохоронної спрямованості та окремих громадян у поліцейському патрулюванні з охорони правопорядку; популяризація й упровадження профілактичних проєктів на кшталт «Зупини злочинця» (аналог добровільного інформаторства на платній чи безоплатній основі), «Шкільний офіцер поліції» (комунікація працівників патрульної та ювенальної поліції зі школярами на предмет покращення ставлення молоді до правоохоронців, зменшення віктимізації учнів, схилення їх до співробітництва з поліцією);

надання допомоги жертвам злочинів; здійснення різноманітних заходів із ресоціалізації засуджених та осіб, які звільнились з місць неволі; посилення громадянами захищеності власного майна; участь в інформаційних антикриміногенних заходах та ін.

Рівень довіри – не менш важливий стандарт сучасної правоохоронної діяльності, аніж попередній. Це виявляється у тому, що за допомогою нього згідно із Законом України «Про Національну поліцію» 2015 р. пропонується оцінювати ефективність діяльності підрозділів поліції. Зокрема, за результатами соціологічного дослідження, здійсненого Центром Разумкова у лютому 2020 р., Національній поліції України наразі довіряє 43,7 % громадян. Протягом 2017-2019 р. цей показник є відносно стабільним й перебуває в межах 37-39 % У будь-якому разі рівень довіри до поліції є набагато більшим порівняно з міліцією, якої довіряло у 2014 р. близько 5 % українців [1]. Однак у цілому сучасний рівень відносно позитивного ставлення громадян до правоохоронців, напрямів сучасного реформування органів внутрішніх справ дозволяє дивитись у майбутнє з оптимізмом з огляду на модернізацію правоохоронної системи.

Рівень довіри до органів кримінальної юстиції формується в суспільстві, виходячи із стану злочинності, її поширеності, якості розслідування кримінальних, особливо резонансних, правопорушень, реального забезпечення прав громадян, ефективності протидії корупції та інших службових зловживань як у державі в цілому, так й у правоохоронних органах, зокрема.

Стандарт якості та доступності послуг тісно пов'язаний з так званою соціально-обслуговуючою функцією Національної поліції України. Це поняття вперше було закріплено у досі чинній Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженій у 2008 р. Указаний стандарт виражається через соціальну спрямованість органів поліції. Останні не мають бути механізмом для репресії та кримінального переслідування без належної довіри з боку громадянського суспільства. Поліція – це орган, покликаний у першу чергу захищати права громадян, надавати у разі потреби допомогу (правову, психологічну, методичну, інформаційну, фізичну), забезпечувати простоту у зверненні для отримання відповідної консультації. Тому працівники різних органів кримінальної юстиції мають поводитись з громадянами чемно, з усмішкою, але разом із тим професійно, оперативно й фахово виконувати службові обов'язки. Образ доброзичливого, однак сильного й авторитетного правоохоронця є бажаним орієнтиром для подальшого реформування правоохоронної сфери в нашій країні.

Як показує зарубіжна практика роботи поліції, якість та доступність надання поліцейських послуг є пріоритетом у їх діяльності. Яскравим прикладом є Японія, де нормою для поліцейських є пригостити відвідувачів поліцейських будок чи постів (назва японських відділів поліції у містах

та селач) чаєм, цукеркою, надати у користування парасольку у разі дощу. В США цьому стандарту правоохоронної діяльності так само приділяється значна увага. У зв'язку із цим поліцейські відділки у багатьох штатах проводять дні відкритих дверей; міські департаменти поліції організують свята, присвячені захисту прав громадян, протидії окремим злочинам; складна робота поліції популяризується через роботу цивільних поліцейських академій (тимчасові навчальні курси) для молоді, літніх таборів у місцевих громадах; майже у кожному поліцейському відділку є костюм поліцейського собаки Макграффа, який видуманий ще у 1980 р. для профілактики злочинності серед підлітків й підвищення в них авторитету поліції; тощо.

Стандарт у виді *прозорості й підзвітності* діяльності відповідає засаді публічності. Він закріплений у Законі України «Про Національну поліцію» 2015 р. Відповідно до нього передбачається громадський контроль поліції шляхом (статті 86-90 Закону): звіту про поліцейську діяльність; прийняття резолюції недовіри керівникам органів поліції; взаємодії керівників органів поліції з представниками органів місцевого самоврядування; спільних проєктів з громадськістю; залучення громадськості до розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських.

Від відкритості правоохоронних органів для громадськості, засобів масової інформації, інформування ними про резонансні злочини та результати їх розслідування залежить у цілому ставлення суспільства до них і, як наслідок, рівень довіри громадян до силових відомств. Тому вкрай важливо, щоб відповідні відділи по зв'язках з громадськістю виконували свої функції щодо здійснення перелічених та інших напрямів інформаційної роботи. Відповідну діяльність у цьому зв'язку мають здійснювати й дільничні офіцери поліції у конкретних громадах.

Проаналізовані та інші стандарти у сфері запобігання злочинності в Україні у разі їх послідовного впровадження мають підвищити ефективність роботи багатьох органів кримінальної юстиції України та наблизити її до найкращих зарубіжних зразків.

Література:

1. Оцінка громадянами ситуації в країні, рівень довіри до виконавчих та правоохоронних органів влади, оцінка діяльності Уряду (лютий 2020 р.). URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia> (дата звернення: 01.03.2020).

Лісниченко Лілія Василівна

*науковий співробітник науково-дослідної лабораторії кримінологічних досліджень та проблем запобігання злочинності
Державного науково-дослідного інституту МВС України
кандидат юридичних наук*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В СФЕРІ ПЛАНУВАННЯ ТЕРИТОРІЙ

Планування територій як напрям вдосконалення діяльності Національної поліції України щодо запобігання злочинності є відносно новим в нашій країні. На відміну від зарубіжних країн, де здійснення планування територій з метою покращення криміногенної ситуації в країні досить розповсюджене явище. Так, в США, країнах Європи та високорозвинених країнах Азії цей напрям діяльності правоохоронних органів з кожним роком набуває все більших масштабів. Більшість вищезазначених країн дійшли висновку щодо позитивного результату антикриміногенного планування та раціонального використання територій з метою недопущення розповсюдження різного роду кримінальних проявів.

Україна, ставши на шлях європейської інтеграції, теж почала здійснювати певні кроки щодо впровадження планування територій з метою покращення криміногенної ситуації в країні. Необхідно відмітити, що такий вид діяльності для нашої країни не новий. Так, ще з середини XVII – початку XVIII століття на території українських земель почала існувати так звана будівельна поліція. До її повноважень входило здійснення нагляду за казенними будовами міста, забезпечення їх безпеки, в тому числі пожежної, здійснення нагляду за зовнішнім виглядом міст, забезпечення вільного проходу та проїзду вулицями міста тощо [1, с. 113].

Наразі діяльність органів Національної поліції зводиться лише до фактичного припинення правопорушень (адміністративних, кримінальних) та притягнення відповідних осіб до відповідальності. Однак необхідно зазначити, що профілактичний потенціал поліції може бути значно вищим завдяки узагальненню відомостей про криміногенну ситуацію певних територій та реалізовуватись саме на стадії їх планування.

Однак, переходячи безпосередньо до нормативно-правового забезпечення діяльності органів Національної поліції України в сфері планування територій з метою запобігання злочинності та її нормативного закріплення у вітчизняному законодавстві необхідно зазначити, що прямої вказівки на здійснення такої діяльності ми не знайшли. Так у ч. 1 ст. 23 України «Про

Національну поліцію України» визначається перелік її повноважень до яких зокрема входить здійснення превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню правопорушень. Також в ст. 11 «Взаємодія з населенням на засадах партнерства» Закону складовими взаємодії з населенням на засадах партнерства є: здійснення тісної співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і задоволення їхніх потреб; планування службової діяльності органів і підрозділів поліції здійснюється з урахуванням специфіки регіону та проблем територіальних громад. Це здійснюється з метою визначення причин та умов учинення правопорушень [2].

Дотримання принципу тісної співпраці та взаємодії поліції з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями є одним із напрямів удосконалення діяльності правоохоронних органів. Стратегія розвитку системи органів МВС України (п. 7 розділу III) [3] підкреслює, що основний пріоритет у роботі МВС – це встановлення виключно партнерських засад взаємодії з громадами в межах загально визнаного у світі підходу community policing (діяльність поліції в інтересах громади). Дотримання поліцією принципу взаємодії та співпраці з населенням та територіальними громадами також викладено у наказах, інструкціях та інших відомчих нормативних актах МВС. Наприклад, Положення про патрульну службу МВС [4], закріплює, що працівники патрульної поліції повинні діяти у співпраці та взаємодії з населенням і громадськими організаціями з метою запобігання правопорушенням, забезпечення безпеки, зниження рівня злочинності, а також встановлення довірчих відносин між поліцією та населенням. Текст цього документа також містить положення, що діяльність патрульної поліції здійснюється на засадах партнерства з фізичними та юридичними особами та організаціями з метою вирішення проблем і підвищення довіри до органів МВС [5, С.43-44.].

У цьому аспекті необхідно зазначити, що відповідно до нормативно правових актів, що регулюють діяльність в сфері містобудування та планування територій України, громадські об'єднання, територіальні громади та громадяни приймають активну участь у регулюванні питань щодо планування територій на місцевому рівні. А отже безпосередньо взаємодіючи з органами Національної поліції України мають право надавати допомогу поліції в охороні громадського порядку, боротьбі зі злочинністю, [6] профілактиці правопорушень, зокрема здійснювати планування територій на основі узагальнених даних криміногенної ситуації.

Одним із стратегічних пріоритетів розвитку органів системи МВС (Національної поліції в тому числі) є створення безпечного середовища життєдіяльності людей, що забезпечується шляхом провадження орієнтованої на потреби населення діяльності органів системи МВС, її швидким

і компетентним реагуванням на надзвичайні ситуації і події, що загрожують особистій чи публічній безпеці, життя запобіжних заходів та активної участі населення у забезпеченні публічної безпеки і порядку [3].

Досягнення очікуваного результату потребує подолання багатьох соціальних, економічних та політичних, викликів, які постають перед органами системи МВС. У зв'язку з цим планується здійснення низки заходів, зокрема: створення механізмів залучення територіальних громад до виконання завдань органами системи МВС; посилення взаємодії органів системи МВС з органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади, спільна підготовка програм профілактики правопорушень і програм забезпечення публічної безпеки; розвиток інститутів дільничних офіцерів поліції та патрульної поліції як першої ланки співпраці з населенням; підвищення спроможностей сил цивільного захисту щодо запобігання виникненню надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків; *сприяння поширенню практики запобігання злочинності шляхом планування територій* тощо [3].

Відповідно до Плану заходів з реалізації Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року створення безпечного середовища життєдіяльності людей повинно здійснюватися за допомогою поширення практики запобігання злочинності шляхом *планування територій*, а саме:

- створення законодавчої бази та організаційних основ для запровадження практики запобігання злочинності шляхом планування територій;

- проведення аналізу криміногенного ураження територій, об'єктів масового перебування людей, об'єктів інфраструктури з метою їх антикриміногенного облаштування;

- реалізація комплексу загальних для всіх регіонів заходів щодо профілактики злочинів і правопорушень на окремих територіях та об'єктах інфраструктури (організація облаштування громадських місць загального користування, об'єктів інфраструктури та рухомого складу громадського пасажирського транспорту системами термінового виклику нарядів поліції; організація облаштування технічних засобів телекомунікацій, телекомунікаційних мереж, споруд електрозв'язку, об'єктів громадського харчування та побутового обслуговування датчиками справності та цілісності обладнання за технологією Інтернету речей (Internet of Things (IoT)); реалізація проекту «Зробимо житло безпечним» в усіх регіонах держави; організація за участю органів місцевого самоврядування роботи із знесення порожніх будівель і споруд, що перебувають на їх балансі і є місцями концентрації криміногенних або маргінальних елементів) [7].

Розглянувши низку нормативно-правових актів прийнятих в Україні щодо питання планування територій можемо констатувати, що вітчизняним законодавством не передбачено регулювання питання щодо запобігання

злочинності за допомогою планування територій. Діяльність щодо планування і забудови територій здійснюється Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України; Верховною Радою та Радою міністрів АР Крим; органами виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізацію державної політики у сфері містобудування та архітектури; органами виконавчої влади, що реалізують державну політику з питань державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду; іншими уповноваженими органами містобудування та архітектури; місцевими державними адміністраціями; органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, юридичними та фізичними особами. До компетенції органів Національної поліції України не входять повноваження щодо планування територій. Проте органи Національної поліції, здійснюючи заходи щодо запобігання злочинності, можуть надавати безпосередню консультативну та дорадчу допомогу вищезазначеним суб'єктам планування територій на основі аналізу криміногенної ситуації на певній території обслуговування та держави загалом.

Література

1. Шруб І.В. Будівельна поліція в Україні: перспективи створення, напрями діяльності та обсяг повноважень. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки. 2016. Вип. 1(3). С. 112-118 URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/1483/1/Shrub_bydivelna_policija.pdf (дата звернення: 26.02.2020).
2. Про Національну поліцію України : Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 10.02.2020).
3. Про схвалення Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 року № 1023-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-2017-%D1%80> (дата звернення: 10.02.2020).
4. Про затвердження Положення про патрульну службу МВС : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 2 липня 2015 року № 796. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0777-15> (дата звернення: 27.04.2020).
5. Закон України «Про Національну поліцію» : наук.-практ. комент. / МВС України, Харьк. нац. ун-т. внутр. справ ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доцента В.В. Сокурєнка. Харків, 2016. 408 с.
6. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22 червня 2000 року № 1835-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14> (дата звернення: 27.04.2020).
7. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 р. № 693-р. URL:

Мороз Маріна Анатоліївна,

*аспірант кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету
управління та права імені Леоніда Юзькова,
магістр права*

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ «ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ» В СУЧАСНІЙ КРИМІНОЛОГІЇ

Проблематика протидії злочинності завжди викликала особливу увагу дослідників. Пов'язано це з тією обставиною, що кінцевою метою кримінологічних досліджень у тій чи іншій сфері завжди є вироблення найбільш ефективних засобів протидії злочинності взагалі, окремому її виду або негативним фоновим явищам, що виступають у якості детермінант злочинності. Більше того – протидія злочинності є головним вектором розвитку антикриміногенної політики в країні. Зокрема, на таких позиціях стоїть відомий український дослідник проблем кримінального права й кримінології П.Л. Фріс, який зауважує: «Саме подолання, знищення злочинності було, є і залишається основним завданням цього виду політики» [4, с. 5].

При цьому, дещо парадоксальною видається ситуація, коли в різноманітних наукових джерелах не лише не спостерігається прагнення до якоїсь стандартизації у розумінні поняття протидії злочинності, а й навпаки – спостерігається шкідлива, на нашу думку, вільність, ба, навіть – певна легковажність у використанні понятійного апарату. Так, найбільш поширеними категоріями, що використовуються для розуміння відповідної складової предмету кримінології є: «протидія злочинності», «боротьба зі злочинністю», «подолання злочинності», «антикриміногенна діяльність держави» та ряд інших. При цьому часто не визначається обсяг поняття за своїм об'єктом, колом осіб, дією в часі та ін. В результаті «профілактика злочинності» в одних авторів є складовою більш широкого поняття «боротьба із злочинністю», в деяких – однією з форм боротьби зі злочинністю. Така невідзначеність інколи формує неприпустиму ситуацію, коли, наприклад, наукова дискусія ведеться з приводу одного й того ж терміну, який двоє опонентів розуміють по-різному.

В цьому аспекті цікавим для нас є бачення розглядуваної складової предмету кримінології, запропонованої вченими радянських часів. Так, відома

радянська вчена Н.Ф. Кузнецова відповідну складову визначала, як «попередження (профілактика) злочинності». При цьому вчена зауважує, що терміни «профілактика» і «попередження» етимологічно збігаються, а тому доцільно їх використовувати, як взаємозамінні [3, с. 5]. Заходи ж, власне, боротьби із злочинністю, на думку Н.Ф. Кузнецової виходять за межі попередження/профілактики злочинності.

Доцільним, також, вбачаємо згадати про погляди, притаманні російській кримінології пострадянського періоду. Природно, що вийшовши з радянської концепції предмету кримінології, вони, здебільш, існували в тій самій площині і вагомих змін в розумінні складових предмету науки не зазнали.

Так, відомий російський вчений-кримінолог С.М. Іншаков визначив відповідну складову предмету кримінології, як «заходи попередження злочинів і руйнуючого впливу на злочинність» [2, с. 11]. Отже, науковець пропонує як первинну складову даного елемента предмету кримінології розглядати саме заходи попередження злочинів.

Звернувшись до визначення складових предмету кримінології, викладеного в посібнику за редакцією О.М. Джужи, ми зустрінемо термін «попередження злочинності», який пропонується розуміти, як особливий різновид регулювання суспільних процесів, соціального управління, який розглядається не лише як вид практики, але й як система наукових знань, отриманих у ході практико-перетворювальної діяльності, спрямованої на боротьбу із злочинністю [1, с. 5]. Можна зауважити, що, хоча, мова і йде про «попередження злочинності», основні заходи такого попередження мають на меті боротьбу зі злочинністю. З чого можна зробити висновок, що О.М. Джужа розглядає власне «боротьбу зі злочинністю» як складову «попередження злочинності».

За браком обсягу нашої доповіді ми не маємо змоги більш глибоко проаналізувати становлення понятійного апарату «протидії злочинності» в сучасній українській кримінології, тому запропонуємо власне розуміння цієї складової предмету кримінології. На нашу думку, під «протидією злочинності» слід розуміти весь комплекс заходів, спрямований на подолання злочинності, як стратегічну мету такої діяльності. Основними складовими такого комплексу вважаємо наступні два: «профілактику злочинності» (усунення детермінант) і, власне, «боротьбу зі злочинністю» (кримінальна репресія з боку держави). Безсумнівно, що спроба розглядати вищезазначені складові не у найтіснішому взаємозв'язку є не лише недоцільною, але й просто шкідливою. Тим не менш (у спрощеному для кращого сприйняття вигляді), умовна формула: «протидія злочинності = профілактика злочинності + боротьба зі злочинністю» видається нам такою, що найбільше відповідає поставленим перед суб'єктами протидії завданням антикриміногенного характеру.

Враховуючи складність поставленої проблеми, пошук обґрунтування цієї тези і визначення більш конкретної ролі і характеру взаємозв'язку кожної із складових «протидії злочинності» стане предметом наших подальших наукових досліджень.

Література:

1. Джужа О.М., Моїсєєв Є.М., Василевич В.В. Кримінологія. Спеціалізований курс лекцій зі схемами. (Загальна та особлива частини): навч. посіб. Київ: Атіка, 2001. 366 с.
2. Иншаков С.М. Криминология: учебник. Москва: Юриспруденция, 2000. 427 с.
3. Криминология: учебник / Под ред. Б.В. Коробейникова, Н.Ф. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. Москва: Юридическая литература, 1988. 384 с.
4. Фріс П.Л. Політика у сфері боротьби зі злочинністю та кримінально-правова політика у системі суспільних наук / Фріс Павло Львович // *Питання боротьби зі злочинністю: збірник наукових праць*. Харків. 2016. Вип. 31. С.3-27.

Наукове видання

ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

ЗБІРНИК ТЕЗ

***ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ ЗАОЧНОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ***

(м. Хмельницький, 15 травня 2020 року)

Відповідальний редактор – *Брич Л. П.*

Комп'ютерний набір – *Нікіфорова Т. І.*

Верстка та дизайн – *Масловська Л. В.*

Видано у Хмельницькому університеті управління та права
імені Леоніда Юзькова.

29013, м. Хмельницький, вул. Героїв Майдану, буд. 8
Тел.: (382) 71-75-91 www.univer.km.ua

Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення України про внесення суб'єкта
видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і
розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ДК № 6982 від 19.11.19 р.